

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BİRGİVÎ'NİN “MUADDİLÜ'S-SALÂT” ADLI ESERİNİN VE
ŞERHLERİNİN İSLÂM HUKUK METODOLOJİSİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATİH CEYHAN

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BİRGİVÎ'NİN “MUADDİLÜ'S-SALÂT” ADLI ESERİNİN VE
ŞERHLERİNİN İSLÂM HUKUK METODOLOJİSİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATİH CEYHAN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET ÖZKAN

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda 201912573003 numaralı Fatih CEYHAN'ın hazırladığı “İmâm Birgivî'nin Muaddilü's-Salât Adlı Eserinin İslâm Hukuku Metodolojisi Açısından Değerlendirilmesi” konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 11/06/2024 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan): Doç. Dr. Yılmaz FİDAN

İmza

Üye (Danışman): Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN

İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi: Muhammed Ferruh ORUÇ

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../2024

İmza

Fatih CEYHAN

ÖNSÖZ

Namazda ta'dîl-i erkân meselesi, pek çok eser içerisinde işlenmişse de bunların bir kısmı sadece önemine binaen hadislere ve rivâyetlere yer vermekte, diğer bir kısmı ise yalnızca ahkâmını ifade etmektedir. İşte İmam Birgivî yazmış olduğu kısa ama bir o kadar da önemli olan bu risâleyi kaleme alarak bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Zira kulun hesaba çekileceği ilk amel olan namazın rükünlerinin tam ve düzgün yapılmaması namazın fesâdına yol açacağından kişiyi hem bu dünyada hem de ahirette hüsrana sürekleyebilir. Yaşadığı dönemde böyle bir eksiklik ve ihmalkarlığın vukû bulması, halk arasında avam-havas farketmeksizin namazın rükünlerine dikkat edilmeksizin hızlı edâ edilmesi İmâm Birgivî'yi bu risâleyi yazmaya sevkeden faktörlerden olmuştur. İmâm Birgivî, Mu'addilü's-salât diye isimlendirdiği bu risâlesinde rükû-secde-kavme ve celsedeki ta'dîl-i erkânı ele almak suretiyle mezhep içinde tercih edilen görüşe delilleriyle birlikte yer vermiş farklı kavilleri ve mezheplerin görüşlerini dile getirmeyi de ihmal etmemiştir. 18.yy'da yaşayan Hanefî fakihî Niğdevî, İmam Birgivî'nin küçük hacimli bu risâlesine yönelik Muvazzihu'l-Mu'addil adlı bir şerh kaleme almıştır. Bu önemli şerhi bazı meseleleri açıklığa kavuşturmak, talebelerin daha iyi anlamasını sağlamak ve en önemli gaye olan Allah'ın rızasına kavuşmak adına ele aldığını beyan etmiştir. Niğdevî, Muvazzihu'l-Mu'addil Şerhu Muaddilü's-salât adlı şerhinde şerî ilimlerden olan sarf, nahiv, belagat, akaid, hadis, fıkıh usûlü gibi çeşitli alanlarda gerekli olan izahları yapmış ve meseleleri anlaşılır bir üslûpla açıklama cihetine gitmiştir. Niğdevî'nin muâsırı Sindî es-Sağîr'de ta'dîl-i erkâna yönelik kavillerini sunmak üzere bu risâleye yönelik Menhelü'l-hüdât isimli bir şerh yazma yolunu seçmiştir. Rükû ve secdede ta'dîl-i erkânın farz olduğunu, kavme ve celsede ise vacip olduğunu iddia eden Sindi, mezhep içerisinde müftâ bih olan görüşün dışına çıkmıştır.

Bu çalışmamızın tamamlanmasında maddi-manevî desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Özkan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezimi hazırlama sürecinde bana yol gösteren, bilgi ve tecrübelerini paylaşan

Ömer Esener, Ahmet Uyanık, Musab Ercan, Ahmet Mahmut Ali Sönmez, Şerafettin Akkanoğlu ve Enes Kalyoncu kardeşlerime şükranlarımı sunarım.

BALIKESİR, 2024

FATİH CEYHAN

ÖZET

BİRGİVÎ'NİN “MUADDİLÜ'S-SALÂT” ADLI ESERİNİN VE ŞERHLERİNİN İSLÂM HUKUK METODOLOJİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

CEYHAN, Fatih

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN

2024, 100 Sayfa

Bu çalışma, İmâm Birgivî'nin namazdaki ta'dîl-i erkâna gösterilen ihmakarlığa ve gevşekliğe bir tepki amacıyla ele almış olduğu risâle olan Mu'addilü's-salât ve Niğdevî'nin Muvazzihu'l-Mu'addil Şerhu Mu'addilü's-salât ve Ebû'l-Hasan es-Sindî'nin Menhelü'l-hüdât adlı şerhleri çerçevesinde ta'dîl-i erkân hususunu ele almayı hedeflemektedir. Birgivî'nin avam ve havası ilgilendiren bu risâlesi, Hanefî mezhebinin ta'dîl-i erkân hakkındaki görüşlerini, tercihlerini ve muhtelif kavillerini içermektedir. 18. dönem alimlerinden Hanefî fakihi Niğdevî ve muâsırı Ebû'l-Hasan es-Sindî, alanında önemli bir boşluğu dolduran bu küçük hacimli risâleye şerh yazarak mezhebin tercih edilen görüşünü, farklı kavillerini kavme ve celsedeki ta'dîl-i erkânın hükmünü delilleriyle birlikte dile getirmişlerdir.

Bu çalışmanın yazılmasındaki temel hedef, İmâm Birgivî'nin kıymetli risâlesinin yalnızca fûrû fıkıh açısından değerlendirilmesi olmayıp, bu risâle ve şerhlerin İslâm hukuk metodolojisi açısından tahlil edilip değerlendirmeye tabi tutulmasıdır. Hanefî fakihi olan Muvazihu'l-Mu'addil şârihi Niğdevî, bu risâlenin daha iyi anlaşılması adına sarf, nahiv, belagât, akaid ve fıkıh usûlu konularına yer vermiş ve itmi'nâna dair geniş bir şerh kaleme almıştır. Niğdevî'nin namazdaki ta'dîl-i erkâna dair âyet ve hadisler ortaya koyarak meseleyi hem fûrû' hem de usûl açısından değerlendirmeye tabi tutması bu çalışmanın ana hedefini oluşturmuştur.

Fâkih ve muhaddis bir alim olan Ebû'l-Hasan Sindî'de, itmi'nânla ilgili görüşlerini ortaya koymak adına Menhelü'l-Hüdât isimli risâleyi kaleme almış ve

mezheb içerisindeki farz ve vâcip hükümleri, meşhur ve âhad haberin şartları üzerinden tahlil ederek izah etme yoluna gitmiştir. Rükû ve secdede ta‘dîl-i erkânı yerine getirmenin farz olduğunu benimseyen Sindi, hem mezhepteki müftâ bih olan kavilden hem de İmam Birgivî’nin benimsediği görüşden farklı bir sonuca varmıştır. Niğdevî’nin Muvazzihu’l-Mu’addil’i ve Ebû’l-Hasen es-Sindî’nin Menhelü’l-hüdât’ı, ta‘dîl-i erkânla alakalı bu küçük risâlenin geniş bir açıdan ele alınması ve meseleye ışık tutması açısından kıymeti büyük iki şerh olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Birgivî, Ebû’l-Hasen es-Sindî, Musa b. Ahmed Niğdevî, Ta‘dîl-i erkân, İtmi’nân.

ABSTRACT

BİRGİVÎ’S WORK “MUADDİLÜ’S-SALAT” AND ITS COMMENTARIES EVALUATION IN TERMS OF ISLAMIC LAW METHODOLOGY

CEYHAN, Fatih

Master Thesis, Department of Basic İslâmic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN

2024, 100 pages

This article is about the modification of Niğdevî’s Muvazzihu’l-Mu’addil Şerhu Muaddilü’s-salât and Ebû’l-Hasan es-Sindî within the framework of Imam Birgivî’s treatise named Menhelü’l-Hüdât, which he dealt with as a response to neglect and laxity in prayer. It aims to solve the power problem. Birgivî’s treatise, which concerns ordinary people and the public, includes the views, preferences and various views of the Hanafi sect about ta’dil erkân. Hanefi fakihi Niğdevî, one of the scholars of the 18th period, and his contemporary, Ebû’l-Hasan es-Sindî, wrote commentaries on this small volume of treatise, which filled an important gap in his field, and expressed the preferred view and difference of the sect. The verdict of the scholars of kavil, tribe and ta’dil in the session, together with their evidence.

The main purpose of writing this study is not only to evaluate Imam Birgivî’s precious treatise in terms of fîqh, but also to analyze and evaluate these treatises and commentaries in terms of Islamic law methodology. Muvazihu’l-Muaddil commentator Niğdevî, one of the Hanafi jurists, included the topics of nahw, rhetoric, akaid and fîqh in order to better understand this treatise, and made a comprehensive commentary on ta’dil-i erkân. The main purpose of this study is Niğdevî’s revealing verses and hadiths about ta’dil in namaz and evaluating the subject both in terms of furu and method.

Indian hadith scholar Ebû’l-Hasan Sindî also wrote the treatise Menhelü’l-Hüdât to reveal his views on ta’dil scholars, and tried to explain the fard and wajib provisions of the sect by analyzing the conditions of famous and âhad news. This name, who advocated that ta’dil-i erkân should be followed in ruku and prostration, came to a conclusion that contradicted both the dominant view of the sect and

Birgivî's approach. It can be said that this small treatise on Niğdevî's Muvazzihu'l-Mu'addil and Ebû'l-Hasen Es Sindi's Menhelü'l-Hüdâtı is important in terms of being handled from a broad perspective and shedding light on the subject.

Keywords: Birgivî, Abu'l-Hasan es-Sindî, Musa b. Ahmed Niğdevî, Ta'dil-i erkân, İtmi'nân.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmamızın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.6. Tanımlar	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN	4
2.1. Kurumsal Çerçeve	4
2.2. İlgili Araştırmalar	4
3. YÖNTEM	6
3.1. Araştırmanın Modeli	6
3.2. Evren ve Örneklem	6
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	6
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	7
3.5. Verilerin Analizi	7
4. BULGULAR VE YÖNTEMLER	8
4.1. Birgivî'nin Hayatı ve Eserleri	8
4.1.1. Hayatı	8
4.1.2. Eserleri	10
4.1.2.1. Arapçaya Dâir Eserleri	10
4.1.2.2. Tasavvufa Dâir Eserleri	11
4.1.2.3. Fıkha Dâir Eserleri	12

4.1.2.4. Akaide Dair Eserleri.....	13
4.1.2.5. Tefsir ve Kıraate Dâir eserleri.....	14
4.1.2.6. Hadis İlmine Dair Eserler.....	14
4.2. Musa b. Ahmed Niğdevî'nin Hayatı	15
4.2.1. Eserleri.....	17
4.2.1.1. Muvazzihu'l-Mu'addil Şerhu Mu'addilu's-salât	17
4.2.1.2. Hâşiye Alâ Şerhi'l-Adâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara.....	19
4.2.1.3. Şerhu'l-Ferâiz li-Mahmud el-Kırşehri	19
4.2.1.4. Şerhu Kelimeti'l-Birgivi fi Kelimeti't-Tevhid	20
4.2.1.5. Şerhu'l-Makâlâti'l-Müfrede fi Tahkiki'l-Kelâmi'n-Nefsî	21
4.2.1.6. el-Mesleke fi Harfi't-Ta'rif	21
4.3. Ebû'l-Hasen es-Sağîr Muhammed Sâdık es-Sindî	22
4.3.1. Eserleri.....	23
4.3.1.1. Behcetü'n-nazar alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker	24
4.3.1.2. Şerhu Kelimeti't-Tevhîd	24
4.3.1.3. Menhelü'l-Hüdât İlâ Muaddili's-Salât	25
4.4. Niğdevî'nin Muaddilü's-Salât Adlı Risâleyi Tahlili.....	25
4.4.1. Ta'dil-i Erkân Kavramı	28
4.4.2. Ta'dil-i Erkân İçin Harcanacak Asgari Zaman.....	29
4.4.3. Niğdevî'nin Risâleyi Usûl-i Fıkıh Açısından Değerlendirmesi	30
4.4.4. Kavme ve Celsenin Rükün Olması Açısından Değerlendirilmesi.....	36
4.4.4.1. Vazî Hükümlerden Olan Aslî ve Zâid Rükünün Tanımı	36
4.4.5. Rukû, Secde, Kavme ve Celsenin Usûl Açısından Değerlendirilmesi	38
4.4.5.1. Ebû Yûsuf'un Farz Kavlinin Tahlili	40
4.4.5.2. İbnü'l-Hümâm'ın Amelî Farz Görüşünün Tahlili.....	40
4.4.5.3. Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in Vâcip Kavlinin Tahlili	42
4.4.6. Hanefîlerin Katında Ta'dil-i erkânın Hükümünün Tafsili.....	43
4.4.7. Ta'dili Erkânı Terketmenin Hükümü	45
4.4.7.1. Hanefîlere Göre Rükû ve Secdeden Baş Kaldırmanın Hükümü.....	47
4.4.7.2. Hanefîlere Göre Kavme-Celse ve Bu İkisinde İtmi'nânın Hükümü.....	50
4.4.7.3. Sahib-i Tertibin Ta'dil-i Erkânı Terketmesinin Değerlendirilmesi.....	53
4.5. Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin Mu'addilu's-Salât Adlı Risâleyi Tahlili	55
4.5.1. Sindî'nin Şerh Yöntemi ve Eser Hakkında Genel Bilgiler	55

4.5.2. Ta‘dîl-i Erkân Kavramı.....	58
4.5.3. Ta‘dîl-i Erkân’da Vâcîp Olan Miktar	59
4.5.4. Sindî’nin Risâleyi Usul-i Fıkıh Açısından Değerlendirmesi	60
4.5.5. Kavme-Celsenin Rükün Olması Açısından Değerlendirmesi	62
4.5.6. Menhelü’l-Hüdât Bağlamında Ta‘dîl-i Erkân’ın Değerlendirilmesi	64
4.6. Ta‘dîl-i Erkâna İlişkin Tercihlerin Değerlendirilmesi	68
4.6.1. Birgivî’nin Ta‘dîl-i Erkâna İlişkin Tercihi	68
4.6.2. Musa b. Ahmed Niğdevî’nin Ta‘dîl-i Erkâna Dair Tercihi	70
4.6.3. Ebû’l-Hasen Sindî’nin Ta‘dîl-i Erkânın Hükmüyle Alakalı Tercihi	71
4.7. Hanefî Mezhebinde Vücûbiyetin Sabit Olduğu Durumlar.....	71
4.7.1. Ta‘dîl-i Erkân’ın Vâcîp Olduğuna Dair Kur’ân’dan Deliller	72
4.7.2. Namazda Ta‘dîl-i Erkânın Vâcîp Olduğuna Dair Sünnetten Deliller	76
4.8. Kavme-Celsenin Oluştuğu En Üst ve En Alt Müddetin Delilleri	77
4.8.1. Kavme ve Celseyi Terk Etmenin Hükmüyle Alakalı Deliller	80
4.8.2. Hz. Peygamber’in Kavme ve Celsedeki Durumu.....	80
4.9. Namazda Ta‘dîl-i Erkânı Terketmekle Meydana Gelen Afetler	81
4.10. İmâma Tâbî Olan Kimsenin Mütâbaatının Vacipliği.....	86
4.10.1. İmâma Tabi Olmanın Vücûbiyetine Dair Şeri Deliller	87
4.10.2. İmâmdan Önce Başını Kaldıran Kişinin Namazının Hükmü.....	88
4.11. Safın Sünnetleri.....	88
4.11.1. Safları Düzgün Tutmanın Hükmü.....	89
4.11.2. Safta Tek Başına Namaz Kılmanın Hükmü.....	90
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	89
5.1. Sonuç.....	91
5.2. Öneriler	94
KAYNAKÇA.....	96

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
nşr.	: Neşreden
thk	: Tahkik eden
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölümü
ra	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
yy.	: Yüzyıl
vr.	: Varak
nr.	: Numara
Ktp.	: Kütüphânesi

1. GİRİŞ

Namaz, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerinde üzerinde önemle durulan bir ibadettir. Hadislerde dinin direği ve esası olarak zikredilen bu amel, ilahi kelimada sözlük ve terim anlamıyla tam 99 yerde geçmektedir. İslâmın beş şartından biri olması ve bu dinin ortak paydalarından birini teşkil etmesi sebebiyle namazın, tam ve eksiksiz yerine getirilmesi izahtan varestedir. Buradan hareketle fukaha, bu kıymeti haiz ibadetin zaman zaman halk arasında hakkıyla edâ edilmesinde gördükleri eksikleri dile getirmiş ve bu hususta risâleler telif etmişlerdir. Bu risâlelerden biri de araştırmamızın temelini oluşturan İmâm Birgivî'nin (v. 981/1573) kaleme aldığı Mu'addilü's-salât adlı eseridir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Namazı kılarken rükünlerinin tam, eksiksiz ve güzel yapılması manasına gelen ta'dîl-i erkân ve yakın anlamda kullanılan tuma'nîne kelimesi, namaz konusunda üzerinde titizlikle durulan bir konudur. Esasını namazın erkânını îfâ ederken belli bir müddet sâkin kalmanın oluşturduğu ve bu risâlenin mihveri ve mihenk taşı olan ta'dîl-i erkân kavramı, Birgivî tarafından "Rükûda, secdede, ikisi arasında vaki olan kavmede ve iki secde arasında gerçekleşen ka'dede azaların tam manasıyla oturması" şeklinde tanımlanmıştır. Bu kavram çerçevesinde namazın rükünlerinin aslî ve zâid olanları, mezhebin tercih edilen görüşü, rükûdan sonra kişiyi mutmain bir biçimde kılacak kıyâm olan kavme ve iki secde arasında doğrularak dümdüz oturmak olan celsenin fikhî boyutu araştırmaya tabi tutulmuştur.

1.2. Araştırmanın Amacı

Hanefî fakihleri ta'dîl-i erkân kavramı çerçevesinde fikhî görüşleri analiz ederek bu fiilin hükmünü, mezhep içerisinde rükün olup olmadığını, bu kavrama

vâcip diyenlerin hangi delile dayanarak bu hükme vardıkları, farz diyen fakihlerinde hangi delilden yola çıkarak bu sonuca ulaştıkları araştırma konumuzun temelini oluşturmaktadır. Tezimizin konusu yukarıda da ifade edildiği üzere namazda âzâların yatışması ve rükünlerin düzgün bir şekilde yapılması manasına gelen ta'dil-i erkânın hükmüdür. Konuyla alakalı olarak yazılan en geniş çaptaki çalışmayı İmâm Birgivî'nin Mu'addilü's-salât adlı risâlesi oluşturmaktadır. Çalışmamızdaki asıl amacımız, ta'dil-i erkânla alakalı yazılmış olan bu risâleyi şerhleriyle birlikte ele alıp usûl-i fıkıh açısından değerlendirmektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

İmâm Birgivî'nin bu risâlesi, ta'dil-i erkân konusuyla alakalı düzenli ve bir kitap halinde te'lif edilen eserler arasında ilk olma vasfını korumaktadır. Bu konudaki önemli boşluğu dolduran İmâm Birgivî'nin Mu'addilü's-salât adlı bu risâlesi üzerine birçok şerh çalışması da yapılmıştır. Risâle üzerine yazılan geniş çaplı şerhlerden biri 18. yy'da yaşayan Hanefî fakihî Niğdevî'nin (v. 1151/1738 yılından sonra) Muvazzihu'l-Mu'addil adlı şerhi ve muasırı olan Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin (v. 1187/1773) Menhelü'l-hüdât'ıdır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden bu kıymetli risâledeki fikhî meseleler tespit edebildiğimiz kadarıyla usûl-i fıkıh açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve daha çok namazdaki rükünlerle alakalı olan fikhî malumatlar Kuran, sünnet, icmâ ve diğer usûl konuları açısından ele alınmıştır. Dinin temelini teşkil eden bir meseleyi hem fûrû hem de usûl açısından değerlendirmemizin bir farkındalık oluşturması açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu araştırmamızda, İmâm Birgivî'nin, Mu'addilü's-salât adlı risâlesinde namazın hakkıyla yerine getirilmesi demek olan ta'dil-i erkânla dair önemli açıklamalar yaptığı, namazla alakalı gördüğü aksaklıkları ilmi müktesabâtıyla düzeltme yoluna gittiği, namaz kılarken kendi zamanındaki insanlar tarafından ihmal edilen kavme ve celsenin hükmüyle alakalı fikhî izahlar yaptığı varsayılmaktadır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Birgivi'ye (v. 981/1573) ait olan Mu'addilü's-salât adlı risâle adından anlaşıldığı üzere namazı hakkıyla edâ etme, namazdaki rükünlerin, vaciplerin, sünnetlerin neler olduğunu belirtme ve bu fiillerin hükmünü deliller ışığında izah etme üzerine kaleme alınmış olup çalışmamız yukarıda zikri geçen risâle ve iki şerhi özelinde sınırlandırılmıştır.

1.6. Tanımlar

Ta'dîl-i Erkân: Namazda kıyam, rükû, secde gibi rükünlerin yerli yerinde, aceleye kaçmadan hakkı verilerek düzgün ve sükûnet içinde yapılmasıdır.

Kavme: Namazda rükûdan kalktıktan sonra iyice doğrulmak ve secdeye gitmeden önce dümdüz bir şekilde ayakta beklemektir.

Celse: Namazda ilk secdeden doğrulduktan sonra ikinci secdeye gitmeden bir müddet oturarak beklemektir.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kurumsal Çerçeve

Bu çalışmamızın ilk bölümünde Mu‘addilü’s-salât müellifi İmâm Birgivî’nin (v. 981/1573) hayatından, ilmî şahsiyetinden ve şerî ilimlere dair kaleme almış olduğu başlıca eserlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca araştırmamızın esasını oluşturan bu risâlenin yazılış amacı, usûlü ve yöntemi hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise bu risâleye yönelik yazılan şerhler geniş bir açıdan incelemeye tabi tutulmuştur. Özellikle risâlemizin ana konusunu teşkil eden ta‘dil-i erkân kavramı hem usûl hem de furu fıkıh açısından tahlil edilip, mezhep içi görüşler ele alınmış, farklı görüşler delilleriyle birlikte bu çalışmamızda ortaya konmuştur.

2.2. İlgili Araştırmalar

İmâm Birgivî’nin kaleme almış olduğu Mu‘addilü’s-salât risâlesiyle alakalı çok fazla yazma eser nüshasının olduğu görülmektedir. Müellifin Birgî’ye yerleştikten sonra 975/1567 yılında tamamlamış olduğu bu risâle üzerine sonraki alimler tarafından şerhler de kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Musa b. Ahmed Niğdevî’nin Muvazzihu’l-Mu‘addil Şerhu Mu‘addillü’s-salât’ı ile Ebû’l-Hasen Sindî’nin telif etmiş olduğu Menhelü’l-hüdât ilâ Mu‘addilü’s-salât’ı zikredilebilir. Bizim çalışmamızın konusunu teşkil eden ta‘dil-i erkânla alakalı tez çalışması olmayıp makale türü ilmi çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir.

Bu makaleler arasında en kapsamlısı Ahmet AYDIN’ın 2019 yılında Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi’nde kaleme almış olduğu “*Ebû’l-Hasen es-Sindî’nin Birgivî’nin Eserine Yazdığı Menhelü’l-Hüdât İlâ Mu‘addilü’s-salât Adlı Şerhi Çerçevesinde Ta‘dil-i erkân Kavramı*” adlı makalesidir. Makalede, Birgivî’nin risâlesine yazılan bu önemli şerhin müellifinin hayatı, ta‘dil-i erkânla alakalı fikhî hükümleri ve bu kavramı usûl-i fıkıh açısından değerlendirmesi ele alınmış ve mezhep içerisinde farklı hükümlerin dayanağına işaret edilmiştir. Ayrıca makalede şerhi yazan müellifin rükû, secde, kavme ve celseyle alakalı mezhep içi ve dışı tercihleri de incelemeye tabi tutulmuştur.

Ta‘dil-i erkânla alakalı yapılan diğ er bir çalışma ise, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalında  ğretim  yesi Yrd. Doç. Dr. Kadir PAKSOY’un 2010 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde “*Hadislere Göre Namazda Ta‘dil-i erkân*” adıyla yazdığı makaledir. Makalede ta‘dil-i erkân kavramı, mezhepteki hükmü, bu önemli fiili yaparken beklenilmesi gereken asgari müddet, bu amelî ihmâl eden, hakkıyla yerine getirmeyen kimselerin karşılacakları mahzurlar müellif tarafından rivâyetler bağlamında ortaya konulmuştur. Diğ er taraftan ris leyle alakalı yazılmış bir teze rastlanmasa da m ellifiyle alakalı geniş akademik çalışmalar ve sempozyumlar yapılmıştır. Bunlar arasında Aziz Ençakar’ın 2020 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Birgivi Mehmed Efendi’nin Sarf İlmine Dair Görüşleri ve Kifâyetü’l-M bted  İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili*” adlı yüksek lisans teziyle, Prof. Dr. Huriye Martı’nın 2005 yılında “*XVI. Yüzyıl Osmanlısında Bir Ehl-İ Sünnet M dafii: Birgivi Mehmed Efendi*” adıyla yazmış olduğu makale ve “*Birgivi Mehmed Efendi*” adlı çalışmasından, 2018’de düzenlenen “*Balıkesirli Bir İslâm Alimi İmam Birgivi Uluslararası Sempozyumu*” adlı panelden ve Prof. Dr. Mehmet  zkan’ın kaleme aldığı “*XVI. Yüzyıl Osmanlı Alim ve Fakihi Muhammed Birgivi’nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*” adlı eserden istifade edilmiştir. Ayrıca çalışmamızın ikinci ayağını oluşturan usûl-i fikhla alakalı meseleler başlıca İbnü’l-Hümâm’ın *et-Tahrîr*’i ve Molla Hüsrev’in *Mir’ t ’l-usûl* adlı eserleri çerçevesinde incelemeye ve araştırmaya tabi tutulmuştur.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu makalede İmâm Birgivî, (v. 981/1573) Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) ve Ebû'l-Hasen es-Sindî (v. 1187/1773) adlı alimlerin namazın rükünleri, vâcipleri ve sünnetlerine yönelik usûl ve furû açısından izahları yer almaktadır. Bununla birlikte Muvazzihu'l-Mu'addi'l Şerhu Mu'addili's-salât adlı eserin şârihi Niğdevî, bu risâlenin, mukaddime, giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere dört bölümden müteşekkil olduğunu belirterek, Birgivî'nin bu risâlede, ilk olarak rükû, secde, kavme ve celsede ta'dil-i erkânın vâcip olduğunu ispat etmek, ikinci olarak kavme ve celsede fukahânın görüşlerini serdetmek, üçüncü olarak ta'dil-i erkânı terketmenin afetleri son olarak da mezhebin müftâ bih olan görüşünü açıklamak olduğunu ifade etmiştir. Birgivî mukaddimesinde, kaleme almış olduğu risâlesinin özellikle kavme, celse, rükû ve secdeyi açık ve net bir şekilde ele alması sebebiyle bu konuda yazılan diğer eser ve risâlelerden daha geniş ve tafsilatlı olduğunu vurgulamıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmaya konu olan bu çalışmanın evreni, namazda rükünların hakkını vermek manasına gelen ta'dil-i erkân meselesidir. Örneklemi ise Birgivî'nin Mu'addilü's-salât adlı risâlesinin, Niğdevî'nin Muvazzihu'l-Mu'addil Şerhu Mu'addili's-salât ve Ebû'l-Hasen es-Sindî'nin Menhelü'l-hüdât adlı şerhleri bağlamında usûl-i fıkıh açısından tahlil edilmesidir.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

İmâm Birgivî'nin risâlesinde önemle üzerinde durduğu ta'dil-i erkân kavramı, öncelikle üzerine yazılan Muvazzihu'l-Mu'addi'l Şerhu Mu'addili's-salât ve Menhelü'l-hüdât ilâ Mu'addili's-salât adlı şerhler çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca risâlede geçen fukahânın görüşleri ilgili kaynaktan araştırmaya tabi tutulmuştur. Nitekim risâlemizin yazarı Birgivî birkaç farklı yerde Hidâye üzerine uzun bir şerh

yazan Sıġnâkî'nin görüşlerini delil olarak sunmuştur. Bu bağlamda mezhep içindeki farklı görüşler risâlede adı geçen kaynaġa başvurularak incelemeye tabi tutulmuştur. Başvurulan kaynaklar arasında Sıġnâkî'nin (v. 714/1314) *en-Nihâye ale 'l-Hidâye* ' si, Mevsilî'nin (v. 683/1284) *el-İhtiyâr li-ta 'lil-l-Muhtâr* ' ı, ve Kâsânî'nin (v. 587/1191) *Bedâiü 's-sanâi ' fî tertibi 'ş-Şerâi '* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışmanın konusunu teşkil eden risâlelerin farklı nüshaları yazma eser kütüphanelerinden temin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmamızın ana konusunu oluşturan ta'dil-i erkân, tuma'nîne, kavme ve celse kavramları klasik fıkıh kitapları özelinde incelenmiştir. Konuya ilişkin tezlere ve makalelere müracaat edilerek tezimizin araştırma ve veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Tezimizdeki verilerin analizi, yazma eser kütüphanelerinden temin edilen risâle ve şerhlerin ışığında değerlendirilmeye alınmış olup, çalışmamızın ana temasını oluşturan kavramlar ayrıca klasik eserler özelinde incelenmeye ve tahlil edilmeye çalışılmıştır. Neticede bu kavramların ne anlama geldiġi izah edildikten sonra tezimizin esas konusu olan ta'dil-i erkân kavramı, bir risâle ve iki geniş şerhi bağlamında İslâm hukuk metodolojisinin icmâlî delillerinden Kuran, Sünnet icmâ ve kıyas ekseninde yorumlanmaya çalışılmıştır.

4. BULGULAR VE YÖNTEMLER

4.1. Birgivî'nin Hayatı ve Eserleri

Çalışmamızın bu bölümünde Birgivî'nin (v. 981/1573) hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında özlü bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın konusunu teşkil eden Mu'addilü's-salât adlı eser ayrıca ele alınacak ve eserin çok uzun olmamak kaydıyla tanıtımı yapılacak, usûl-i fıkıh ilmi açısından kritik edilecek ve eleştirilebilecek yönleri tahlil edilmeye çalışılacaktır.

4.1.1. Hayatı

İmâm Birgivî, 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de doğmuştur (Çelebi, 1306, s. 103). Tam künyesi Mehmed b. Pîr Ali b. İskender'dir. Uzun yıllar Birgi'de yaşayıp aynı zamanda orada eğitim verdiği için kendisi Birgivî veya Birgili ismi ile anılmıştır. Dedesi Balıkesir'in Kepsut nahiyesinde Bektaşler köyünden İskender Efendi'dir. Babası Ali Efendi, "Pîr Ali Efendi" namıyla meşhur olup Balıkesir'de bir medresede müderristir (Martı, 2011, 25-26). İmâm Birgivî'nin yaşadığı dönem Osmanlı devletinin tüm alanlarda zirveye ulaştığı ve ihtişamını yaşadığı XVI. Yüzyılı kapsamaktadır. İmâm Birgivî, Kânûnî Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında dünyaya gelmiş ve ilk öğrenimini babası Pîr Ali Efendi'den görmüştür (Martı, 2011, s. 31). Babasında arapça ve mantık ilimlerini okuyup Kur'an-ı Kerim'i de ezberlemiştir. Oğlundaki ilim aşkını gören babası, onu Semâniye medresesinde yüksek tahsilini tamamlaması için İstanbul'a göndermiştir. İstanbul'a giden Birgivî ilk olarak Mahmutpaşa mahallesinde Küçük Şemseddin Efendi'den (v. 957/1550) ders almıştır (Martı, 2011, s. 32). Daha sonra ilim hayatına Haseki medresesinde devam etmiştir. Burada dönemin tanınmış âlimlerinden olan Ahîzâde Mehmed Efendi'nin (v. 989/1581) ve daha sonra Rumeli Kazaskeri olan, Kızıl Molla lakabı ile meşhur olmuş Abdurrahman Efendi'nin (v. 1000/1591) öğrencisi olmuştur. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra II. Selim döneminin sonlarına kadar uzayan bir zaman diliminde müderrislik yapmıştır. Birgivî ilk

vazifesini İstanbul'da almış olmasına rağmen, ilim hayatının son on yılını sakin bir muhit olan Birgi kasabasında sürdürmeyi tercih etmiştir (Özkan, 2016, s. 42).

İmâm Birgîvî (v. 981/1573) tek bir kitleye hitap etmekten yana olmamış başta Ebussuûd Efendi (v. 982/1574) olmak üzere memleketin ileri gelenleri ile gâyet ciddi fikhî ve fikrî tartışmalar sürdürmüş, diğer yandan halkın diliyle de konuşarak onların iman, ibadet ve ahlak gibi konulardaki eksikliklerini giderecek eserler kaleme almıştır. Aynı zamanda bid'atlara karşı ciddi bir duruş sergilemiş ve yanlış gördüğü bir hususu derhal düzeltme ve bildiği doğruyu her zaman söylemekten asla geri durmamıştır. İmâm Birgîvî'nin yaşadığı döneme baktığımız zaman bu dönemde Safevîlerin yayılmakta olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar bunlar için ciddi önlemler alınmış olsa da Anadolu'nun dini tarihinde bu yayılmalar ciddi izler bırakmıştır. Osmanlı devleti bu süreçte Ehl-i sünnet prensiplerini esas almış ve Şîî tehdidine karşı önlem almak üzere ulemayı hem teşvik etmiş hem de sonuna kadar desteklemiştir. Birgîvî Mehmed Efendi de diliyle ve kalemiyle bu süreçteki Sünnî eğitim seferberliği içerisindeki yerini almıştır. (Birgîvî, nr: 1271, vr. 41a.).

İmâm Birgîvî bid'at hususunda yaygınlaşmış olan bazı meselelere dikkat çekmiştir. Bunlar; kabirler üzerine türbe yapılması, buralarda mum yakılması, ücret karşılığında Kur'an okunması vb. durumlardır. Bunlara ek olarak bâtil itikatlarla, kâdîlar arasında rüşvetin yaygınlaşması, zengin çocuklarına ücretle ilmî pâyeler verilmesi gibi meşrû olmayan uygulamalara karşı da mücadele etmiştir (Özkan, 2016, s. 60). Para vakfetmenin câiz olmadığı görüşünü savunan Birgîvî, bu hususta İmâm Züfer'in (v. 158/775) görüşüne ve örfe dayanarak bu tür vakıfların cevazına fetva veren Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye (v. 982/1574) ve onunla aynı görüşü paylaşan Kâdî Bilâlîzâde'ye reddiye olarak İnkâzü'l-hâlikîn, İkâzü'n-nâimîn ve ifhâmü'l-kâsırîn ve Seyfû's-Sârim fî ademi cevâzi vakfi'l-menkûl ve'd-derâhim adlı risâleleri yazmıştır. Kendisi her ne kadar Osmanlı döneminin en parlak zamanlarında hayat sürmüş olsa da toplumun ve devletin bazı kademelerindeki gerileme ve körelmeyi müşahade etmiş ve bunun sebebinin de dinin asıllarından uzaklaşmak olduğunu belirtmiştir.

Birgîvî (v. 981/1573) 50 yıllık hayatı boyunca toplamda farklı farklı alanlarda 57 eser kaleme alarak İslâm âlemine çok büyük katkıda bulunmuştur. Bu çalışmalardan ikisi hariç diğer hepsinin günümüze ulaşmış olması müellif hakkında geniş bir bilgiye sahip olmamıza imkân sağlamaktadır. Kaleme almış olduğu eserler

fıkıh, sarf-nahiv, ahlâk, tasavvuf, Kur’ân ve hadis ilimlerine yönelik olup, 11 tanesi de akâid ve ibadet konularına hasredilmiştir (Martı, 2005, s. 293).

4.1.2. Eserleri

İmâm Birgivî şerî ilimlere dair hemen her alanda eser kaleme almış ve toplumda gördüğü aksıklıkları küçük hacimli risâleler yazarak dile getirmiş velûd bir alimdir. İslâmî ilimlerle alakalı telif etmiş olduğu eserlerin bazıları şunlardır:

4.1.2.1. Arapçaya Dâir Eserleri

1. Avâmil: Nahiv ilmine dair arapça küçük hacimli bir risâle olup el-Avâmilü’l-Cedîdiyye ismiyle de bilinmektedir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan bu eserin misalleri, İslâm inancının esasları ve ahlâkî değerler üzerine inşa edilmiştir (Martı, 2011, s. 114).

2. İzihârü’l-esrâr: İmâm Birgivî’nin (v. 981/1573) medreselerde okutulan ve ilim çevrelerinde büyük kabul görmüş bir diğer çalışması nahivle ilgili arapça bir eser olan el-İzhâr’dır. Birçok şerh ve hâşiyesi olan bu kitabın en meşhur şerhi, Adalı Şeyh Mustafa’nın (v. 1085/1674 [?]) hazırladığı, bu sebeple Adalı diye bilinen ve birçok defa basılan Netâ’icü’l-Efkâr adlı eserdir (Birgivî, 2009, s. 12; Yüksel, 1992, s. 191-194).

3. İm’ânü’l-enzâr: Arap grameriyle ilgili meşhur el-Maksûd’un şerhi olup 952’de telif edilmiştir. Bu Risâle, İmâm Birgivî’nin Arap gramerine dair ilk çalışmasıdır (Özkan, 2016, s. 103).

4. Kifâyetü’l-mübtedî: İmâm Birgivî’nin 965 (1558) yılında telif etmiş olduğu sarf ilmine dair eseridir. Müellif, eğitim ve öğretime elverişli olacak, orta hacimli bir kitap yazma ihtiyacını hissetmiş ve bu gaye ile eseri kaleme almıştır (Birgivî, nr.1491, vr. 1b-22b; Ençakar, 2020, s. 105).

5. İmtihânü’l-ezkiyâ: Nahivle ilgili arapça bir eser olup İbnü’l-Hâcib el-Mısri (r.a)’ın (v. 646/1249) el-Kâfiye’sinin Kâdî Beyzâvî (v. 685/1286) tarafından

yapılan Lübbü'l-elbâb fî ilmi'l-i'râb adlı muhtasarının şerhidir (Özkan, 2016, s. 104).

6. Şerhu'l-Emsile: Arapça el-Emsiletü'l-fazliyye'nin yine İmâm Birgivî tarafından yapılmış şerhidir. Birgivî bu eserinde el-Emsiletü'l-Fazliyye'de meşhur Emsile ve Bina risâlelerinden farklı olarak ele aldığı meselelerin illetlerini açıklamaktadır (Birgivî, nr. 1024, vr. 79b-91a; Ençakar, 2020, s. 83).

4.1.2.2. Tasavvufa Dâir Eserleri

1. Tarikatü'l-Muhammediyye: Tam adı et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye'dir. Ahlak ve tasavvuf konularıyla ilgili çok tanınmış bir eserdir. Mâtürîdî mezhebinin sağlam itikadî görüşleri ve Hanefî fıkhnın bakış açısı çerçevesinde takvâ şuuru kazandıracak ahlâk ilkelerinden oluşmaktadır (Martı, 2011, s. 106-108; Yüksel, 1992, s. 191-194).

2. Cilâü'l-kulûb: 971 (1564) yılında tamamlanan bu eser, muhtevası itibariyle vaaz ve irşad konularını kapsamaktadır. II. Selim'in hocası Ataullah Efendi'nin (v. 979/1571) isteği üzerine yazılan bu eser, İshak b. Hasan ez-Zencânî (v. 1100/1688-89) tarafından Ziyâü'l-kulûb ve Abdüsselâm el-Kayserî tarafından da Şifâü'l-kulûb adıyla şerhedilmiştir (Arslan, 1992, s. 94-95).

4.1.2.3. Fıkha Dâir Eserleri

1. Vasiyetnâme: Risâle-i Birgivî, Birgivi Vasiyetnâmesi ve Birgivî / Birgili Risâlesi diye de bilinmektedir. Derli toplu Türkçe bir ilmihal kitabıdır. Müellifin takriben 970 (1562) yılında tamamladığı bu eser, genel olarak iman esaslarını, ibadet ve ahlâk konularını içerir (Arslan, 2012, s. 556-558).

2. Seyfü's-Sârim fî ademi cevâzi vakfî'l-menkûl ve'd-derâhim: Para ve menkulün vakfedilmesini câiz gören Ebüssuûd'a (v. 982/1574) reddiye olarak kaleme alınmış olan Arapça bir eserdir. 979/1571 yılında tamamlanan bu risâlede paranın vakfedilmesinin bâtil olduğu ispat edilmeye çalışılmakta ve bu tür vakfın yol açtığı fesâd altı madde halinde sıralanmaktadır (Güney, 2019, s. 24).

3. İnkâzü'n-nâimîn ve ifhâmü'l-kâsırîn: Uhrevî karşılığı olan ibadetlerden ücret talebinin câiz olmadığına dair bir Risâledir. Namaz, oruç, Kur'ân okuma, gibi ibadetleri, para almak ve sevabını para verene ulaştırmak üzere yapmanın câiz olmadığını vurgulamak için yazılmıştır (Birgivî, nr. 702, vr. 80b-82a; Özkan, 2016, s. 86).

4. İnkâzü'l-hâlikîn: Kur'ân-ı Kerîm'in para karşılığı okunmasına karşı çıkmak maksadı ile yazılan bir eserdir. 967 /1559 yılında tamamlanan Risâlede niyet, ihlas ve riya kavramları açıklanmakta, bir işi sadece Allah rızasını gözeterek yapmanın önemi vurgulanmaktadır (Martı, 2011, s. 91).

5. Mu'addilü's-salât: İmam Birgivî, mezhep içerisinde ta'dîl-i erkânla ilgili müftâ bih olan kavli tenkit emek ve yaşadığı devirde gördüğü ihmalkarlığa karşı itmi'nâna riâyet edilmesini vurgulamak için bu eserini telif etmiştir. Müellifin diğer bir amacı ise hem rükû ve secdede hemde kavme ve celsedeki ta'dîl-i erkânın vacip olduğunu ifade etmektir. 975/1567 yılında tamamlanan ve adını müellifin verdiği bu eser, mukaddime, matlab, tenbih ve hatime olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. (Arslan, 1992, s. 88kasta).

Bu eserin tesbit ettiğimiz şerh ve tercümeleri ise şunlardır:

a) 1063/1652-53'de Seyyid İbrahim b. Muhammed (v. 1106/1694) tarafından "Hadîkatü'n-necât tercümetü Mu'addilü's-salât" adıyla tercüme edilmiş ve Türkçe olarak şerhedilmiştir. Bir nüshası, Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi Kütüphanesi. nr. 796'dadır.

b) Niğdeli Musa b. Ahmed (v. 1151/1739'dan sonra)'in Muvazzıhu'l-Mu'addil adlı şerhi, İstanbul'da 1309/1891'de tab' edilmiştir.

c) Erzurum'lu Bekir Efendi (v. 1297/1880) tarafından yazılan şerhin 1157/1744-45'de istinsah edilen bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba nr. 449 (207 b-265 b)'da vardır.

d) Güzelhisârî İsmail Efendi (v. 1253/1837)'nin Şerhu Mu'addili's-salât isimli şerhinin bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar kısmı nr. 1006'dadır.

e) Ebû'l-Hasen es-Sindî es-Sağîr (v. 1187/1773) tarafından yazılan Menhelü'l-hüdât İlâ Mu'addili's-salât adlı şerhin bir nüshası 1189/1775 yılında Mehmed Kastamonî tarafından istinsah edilmiştir.

f) Oflu Mehmed Emin Efendi (v. 1902) tarafından bazı kısımlar atlanarak Tercüme-i ta'dîl-i erkan adıyla Türkçeye çevrilmiştir. İmam Birgivî'ye ait Mu'addilü's-salât adlı risâlenin özeti olan bu tercüme, mütercimnin diğer risâleleriyle birlikte 1308'de basılmıştır (Arslan, 1992, s. 89-90).

6. Zuhri'l-müteehhilîn ve'n-nisâ fî ta'rîfi'l-athâr ve'd-dimâ': Kadınların özel halleriyle ilgili bir risâledir. Müellifimizin en çok okunan risâlelerinden biri olan bu eser, 979/1571 yılında tamamlanmıştır (Martı, 2011, s. 95).

4.1.2.4. Akaide dair eserleri

1. Ahvâlü etfâli'l-müslimîn: İmam Birgivî'nin (v. 981/1573), oğlunun vefatı üzere müslümanların ölen çocuklarının ahiretteki ahvali hakkında yazdığı eseridir. Müellif, oğlu Muhammed Halim'in küçük yaşta vefat etmesi üzerine yazdığı bu risâlesinde, evlat acısı ve bu acıyla başa çıkmak için kendine verdiği teselli ve duaları âyetlerle dile getirmektedir (Martı, 2011, s. 75). İstanbul'da tarihsiz olarak, müellifin diğer eserleriyle birlikte taşbasması yapılan bu risâlenin el yazması nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Valide Sultan nr. 477 (409b-429a) ve Pertev Paşa nr. 604 (5 b - 29 a)'da mevcuttur (Arslan, 1992, s. 92).

2. Şerhu Amentü: İmanın altı esasının kısa bir şerhi olan risâlede, Allah'ın itaat eden kulları mükafatlandırıp isyan edenleri cezalandırması, yarattığı kullarına peygamber göndermesi, ahiret ahvâli ve melek, kitap, peygamber, ahiret, mîzan kazâ-kader ile ilgili konulara temas edilmiştir (Özkan, 2016, s. 95; Birgivî, nr: 1051, vr. 76b.).

4.1.2.5. Tefsir ve Kıraate Dâir eserleri

1. Tefsîru sûreti'l-Bakara: Tefsir usulüne dair bir mukaddime ile başlayıp Fâtiha sûresi ve Bakara sûresinin 99. âyetine kadar olan kısmı ihtiva eden, 89 varaktan müteşekkil tamamlanmamış bir tefsir çalışmasıdır. Birgivi bu risâlesinde

âyetleri sarf, nahiv, irab ve belagat açısından ele almakta, nüzûl sebeplerine dair açıklamalara, âyetler arasında görülen münâsebet ve zıtlıklara temas etmektedir (Martı, 2011, s. 79).

2. Dürrü'l-yetîm: Tecvidle ilgili yedi sayfadan oluşan bu küçük risâle tecvidin tanımı ile başlamakta harflerin lâzımî ve ârizî sıfatlarından kısaca bahsettikten sonra mahreçlere, med-vakıf çeşitlerine ve Ku'rân okuma tarzlarına değinmiştir (Özkan, 2016, s. 97).

4.1.2.6. Hadis İlmine Dair Eserler

1. Risâle fî usûli'l-hadis: İmam Birgivî'nin medresede İbnu'l-Hacer el-Askalanî (v. 852/1449)'nin Nuhbetü'l-fiker adlı kitabını okuturken, öğrencilere kolaylık olması için hadis usulüne dair yazdığı bir eseridir. Küçük fakat oldukça değerli bir risâledir. Eser, Şerhu'd-Dürri'l-yetîm adıyla Dâvûd-i Karsî (v. 1169/1756) tarafından şerhedilmiştir (Arslan, 1992, s. 106).

2. Şerhu'l-ehâdisi'l-erbaîn: İmam Birgivî'nin (v. 981/1573) kendisinin derleyip şerh ettiği kırk hadis çalışmasıdır. Sadece 7 hadisin şerhine muvaffak olabilmiş geri kalan hadisler Muhammed Akkirmânî (v. 1174/1761) tarafından şerh edilmiştir (Birgivî, nr. 3792, vr. 32b-56b; Özkan, 2016, s. 98).

3. Kitâbü'l-Îmân ve'l-istihsân: İmam Birgivî'nin iman ve ibadetle alakalı mevzulara dair cem ettiği bir hadis mecmuasıdır. Kitâbü'l-Îmân 4 baktan müteşekkil olup birinci babta İman ve İslâm'ın zatına taalluk eden meseleler, ikinci babta kadere iman, üçüncü babta öldükten sonra dirilme ve onunla ilgili meselelere iman, dördüncü babta ise nübüvvet konularına temas edilmiştir. Kitâbü'l-istihsân ise dokuz baktan meydana gelmiş olup, birinci babta ilim, ikinci babta ahlak-ı zemime ve ahlak-ı hasene, üçüncü babta Kitap ve Sünnete bağlılık ve amellerde ifrat ve tefritten sakınmak, dördüncü babta dilin amelleri, beşinci babta uzuvların işleri, altıncı babta yeme içme, yedinci babta giyinme ve süslenme, sekizinci babta tıp, dokuzuncu babta ise cemiyet ve uzlet hayatıyla ilgili meselelere değinilmiştir (Arslan, 1992, s. 109).

4.2. Musa b. Ahmed Niğdevî'nin Hayatı

Tam adı Musa b. Ahmed olan müellif hakkında yerli ve yabancı tabakat kitaplarında bir iki cümle dışında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu da müellifin hayatı hakkında bilgi edinmemize engel teşkil etmektedir. Vefat tarihinden anladığımız kadarıyla müellif Osmanlı Devleti'nin 17.yy sonu ve 18.yy'ın ilk dönemine denk düşen Lale Devri'nde, Niğde'de yaşamını sürdürmüştür.

Nisbetlerinden bazıları en-Niğdevî, er-Rûmî, el-Hanefî, el-Birkâtî'dir. Bunlar arasında en meşhuru doğduğu yere nisbet edilen en- Niğdevî'dir. Anadolu'da yaşamış bir âlim olması hasebiyle er-Rûmî, Hanefî mezhebine müntesip olması sebebiyle de el-Hanefî nisbetlerini almıştır. Kendisinden çoğu kitapta fakîh şeklinde bahsedilmiştir.

Babasının adı Ahmed olan Mûsa Niğdevî'nin doğum tarihi hakkında tabakât ve terâcim kitaplarında kesin bir bilgi bulunmayıp, gençliği ve ilmî hayatı hakkında da fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Lakin Osmanlı'da yaygın olan medrese sisteminde oldukça iyi bir şekilde okumuş olduğu, kaleme almış olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Hocaları ve talebeleri hakkında fazla bir bilgi bulunmayan müellifin, 17.yy'da Osmanlı Devleti'nde yaşamış dönemin alimlerinden Osman ed-Divrikî el-Kayserî'den (v. ?) küçük yaşta ilim öğrendiği, Seyyid Ahmet Efendi'ye (v. ?) de icazet verdiği söylenmektedir.

Sarf, nahiv, belâgat, fıkıh, hadis, tefsir, kelam, usûl-i fıkıh, mantık, tasavvuf gibi İslâmî ilimlerin tamamında belli bir birikim sahibi olan Niğdevî'nin özellikle daha çok fıkıh, kelam ve mantık alanında eserler kaleme aldığı görülmektedir.

Kaleme almış olduğu kitaplarına bakıldığında, yeni birer metin yazmaktan çok kendisinden önce te'lif edilen dönemin ünlü âlimlerinin metinlerine geniş izahlar ile şerhler yazmıştır. Özellikle de İmâm Birgivî'nin eserlerine daha hususî bir teveccüh göstermiştir. (Bağdadî, 1990, s. 482) Osmanlı döneminde yaşamış çok yönlü alimlerden olan Niğdevî, Birgivî'nin (v. 981/1573) Kelimetü't-tevhîd eseri üzerine şerh yazdığı gibi tezimizin konusunu teşkil eden ve İmam Birgivî'nin diğer bir eseri olan Mu'addilü's-salât adlı risâleye yönelik de Muvazzihü'l-Mu'addil isimli geniş bir şerh kaleme almıştır.

Mutezile mezhebi dışında fıkıhta Hanefî mezhebi müntesiplerinin akaitte Maturîdî mezhebinden oldukları ve Osmanlı Devleti'nin de Hanefî Maturîdî

mezhebine göre bir eğitim sistemi üzerine kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda müellif Niğdevî'nin fıkıhta Hanefî mezhebinden olup, akaitte de Maturîdî mezhebinden olduğunu açık biçimde söyleyebiliriz. Şerhü'l-Makâlâtî'l-Müfrede fî Tahkîki'l-Kelâmi'n-Nefsî adlı eseri de bu görüşü teyit etmektedir.

Tabakat kitaplarının çoğunda vefat tarihi olarak miladî 1142 hicri 1729 senesi zikredilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde 297.4 İSC nolu bölümünde bulunan Gâyetü'l Efkâr adlı eserinin, müellifin meclisinde 1144/1731 tarihinde istinsah edildiği kaydı, vefat tarihi hakkında ikinci bir görüşü ortaya çıkarsa da genel kanaatin miladî 1142 hicri 1729 senesi olduğunda neredeyse ittifak bulunmaktadır. Ancak vefat tarihiyle alakalı kayıtlarda h.1142 yılı yer alsa da bu tarihin hatalı olduğu gözlenmektedir. Zira Musa b. Ahmed Niğdevî, Seyyid Ahmed Efendî'ye verdiği icazeti h. 1151 yılında kaleme aldığını ifade etmiştir. Ayrıca İmam Birgivi'nin telif etmiş olduğu Kelimetü't-tevhîd adlı eserine yazmış olduğu şerhi de h. 1151 yılında tamamladığını belirtmiştir. Dolayısıyla bu ifadelerden yola çıkarak Şarih Musa b. Ahmed Niğdevî'nin h. 1151 yılından sonra vefat ettiğini söylemek gerekir (Niğdevî, nr. 2092, vr. 185b-189a).

4.2.1. Eserleri

Musa b. Ahmed Niğdevî, tefsir, hadis, kelam, fıkıh gibi aklî ve naklî ilimler alanında dersler irat etmiş ve zikri geçen şerî ilimlerle alakalı birtakım eserler kaleme almıştır. Bunlar arasında aşağıdaki şu eserlere değinelecektir.

4.2.1.1. Muvazzihu'l Mu'addil Şerhu Mu'addili's-Salât

Diğer isimleri Şerhu Mu'addili's-salât ve Muvazzihu'l-Mu'addil olan bu eser; ulemâ arasında meşhur, ta'dîl-i erkân hususunda önemli bir boşluğu dolduran İmâm Birgivi'nin telif etmiş olduğu Mu'addilü's-salât adlı risâleye, talebelerin daha iyi anlayabilmesi ve risâledeki bir takım anlaşılması zor olan meselelerin açıklığa kavuşturulması için Niğdevî tarafından kaleme alınmıştır.

Musa b. Ahmed Niğdevî bu şerhinde, Mu'addilü's-salât adlı risâlenin bir kısmını takdim ettikten sonra tek tek illetleri ve delilleri ile geniş biçimde risâleyi izah etmiştir. Sarfî, nahvî îzahların bulunduğu ve belâgattan telmih, istiâre ve teşbihin bolca zikredildiği, namaz ibadetinin teşbih sanatıyla ortak vecihleri olan

birçok şeye benzetildiği bir şerhtir. Fıkıh usûlü ve hadis usûlünün de çokça işlendiği bu şerhte müellif Niğdevî daha çok Hanefî mezhebinde meselede müçtehit kabul edilen Hidâye Şârihi Kemal İbnü'l-Hümâm'dan birçok nakilde bulunmuştur. Bu eser bizim incelemiş olduğumuz Mu'addilü's-salât metninin en geniş şerhlerinden biri kabul edilmektedir (Niğdevî, 1891, s. 33).

Eserin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası ve bir de taş baskı matbu nüshası bulunmaktadır. Muvazzihu'l-Mu'addil adlı şerhin Türkiye kütüphanelerindeki nüsha bilgileri şu şekildedir:

1. Müstensih Molla Mustafa Kavâkî nüshası. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 4371 numaralı demirbaşa kayıtlı eserin 1a-51b varakları.
2. Müstensih Mahmud Müftizâde nüshası. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 4782 numaralı demirbaşa kayıtlı eserin 3a-53b varakları.
3. Müstensih Ali Efendi nüshası. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 1100 numaralı demirbaşa kayıtlı eserin 105a-148b varakları
4. Müstensih Abdullah el-Kırîmî nüshası. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 1120 numaralı demirbaşa kayıtlı eserin 52a-95b varakları
5. İbrahim Efendi Matbaası'nda 1309/1891 yılında taş baskısı yapılan 72 sayfalık matbû nüsha. Bu çalışmamızda veri kaynağı ve referans olarak sadece taş baskı nüshadan istifade edilmiştir.

4.2.1.2. Haşîye Alâ Şerhi'l Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara

Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara ilmi, herhangi bir iddianın veya düşüncenin doğruluğuna dair gerekçelerin sunulması ve arz edilen bu gerekçelerin iptal edilmesi için belirli bir düzen ve kurallar içerisinde yürütülen ilmî bir faaliyettir. İslâm ilim tarihinde bu disiplin üzerine birçok eser yazılmış ve süreç içerisinde bunlar üzerine kaleme alınan hâşiyelerle birlikte literatür oldukça genişlemiştir. Söz konusu literatür içerisinde yer alan eserlerden birisi de Taşköprüzâde'nin (v. 968/1561) Şerh alâ Risâle fî ilmi âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara adıyla kaleme aldığı eserine Musa b. Ahmed Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) tarafından yazılan haşiyedir. Muhammed isimli bir müstensihin istinsah ettiği bu şerh, Süleymaniye Kütüphanesi A-Tekelioğlu 000396 nolu bölümde yer alan eser 115-119 varak arasındadır. Muhaşşî Musa b. Ahmed ilk önce Taşköprüzade'nin ifadelerine yer vererek bunları

tafsilatlı bir şekilde izah eder ve açıklamalarında diğer eser ve hâşiyelerden yararlanır (Niğdevî, nr. 775, vr. 285a, 287b, 294b). Ayrıca hâşiye içerisinde Şemsüddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindî (v. 702/1303), Seyyîd Şerîf el-Cürcânî (v. 816/1413), Celâlüddîn ed-Devvânî (v. 908/1502), Ebû İshâk İsâmüddîn İbrahim b. Muhammed (v. 945/ 1538), Mîr Ebü'l-Feth Erdebîlî (v. 951/1544) ve el-Fâdıl el-Bihîştî Ramazan Efendi'nin (v. 979/1571) açıklamalarına temas eder (Niğdevî, nr. 775, vr. 293b, 293a, 298b, 288a, 284a, 281b) ve özellikle Mîr Ebü'l-Feth Erdebîlî'ye çokça atıfta bulunur (Niğdevî, nr.775, vr. 284a, 286a, 287a, 288b, 289b, 292b, 295a, 296b).

4.2.1.3. Şerhu'l-Ferâiz li-Mahmud el-Kırşehri

Şerhu Ferâizi'l-Mahmûdiyye Niğdevî'nin miras ahkamına yönelik yazdığı bir şerhtir. Secâvendî'nin (v. 596/1200'den sonra) miras ahkâmına yönelik telif ettiği el-Ferâizü's-Sirâciyye isimli eserine el-Kırşehrî (v. ?) tarafından yapılan el-Mahmûdiyye muhtasarına müellifin, muğlak olan kısımları netleştirmek amacıyla yazmış olduğu bir şerhdir. (Niğdevî, nr. 1417 vr. 1b).

Niğdevî eserini telif ederken Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye'si başta olmak üzere çok sayıda kaynağa müracaat ettiği görülmektedir. Niğdevî ayrıca İbn Hümâm (v. 861/1457), Kûhüstânî (v. 962/1555), İbn Melek (v. 821/1418'den sonra), Alî el-Kârî (v.1014/1605), Zeylaî (v. 762/1360), Mergînânî (v. 593/1197), Seyyid Şerif el-Cürcânî (v. 816/1413), Babertî (v. 786/1384), Halebî (v. 841/1438), Şâfiî fakihî Müzenî (v. 264/878) gibi fakihlerin eserlerine de referanslarda bulunmuştur. Ayrıca İmam Malik (v. 179/795) ve İmam Şâfi'nin (v. 204/820) görüşlerine az da olsa yer vermiştir (Niğdevî, nr. 1417, vr. 6b, 7b, 8b, 9a, 10a, 4b, 4a, 5a, 5b, 10b).

4.2.1.4. Şerhu'l Kelimeti'l-Birgivî fi Kelimeti't-Tevhid

Diğer isimleri Şerhu Risâleti'l-Müteallim fi Kelimeti't-Tevhid li'l-Birgivî, Risâle fi Şerhi Kelimeti't-Tevhid, Risâle kelimetü't-tevhid bi-kelimeti'l-ihlas, Şerhu kelimeti't-tevhid, Şerhu fi Beyânî Mana'l-Kelîmeti't-Tevhîd, Şerhu'l-Kelimeti't-Tayyie ilâhiye Lâ İlâhe ilalallah şeklindedir.

Muvazzihu'l-Mu'addil adlı eserinden sonra en meşhur eseridir. İmâm Birgivi'nin (v. 981/1573) kaleme almış olduğu ve kelime-i tevhid ile alakalı meseleleri izah ettiği eserine yazılan oldukça geniş bir şerhtir. Kelâmî birçok izahın yanında tasavvufî yorumlar da oldukça çoktur. Şarih eserinde kelime-i tevhidin manasını mantık metodlarıyla açıklamayı amaçlamıştır. Musa b. Ahmed'in yazma halde bulunan risâlesi üç varaktan oluşmaktadır. Çeşitli kütüphanelerde kayıtlı nüshaları şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah nr. 396 (112b-116b)
2. Süleymaniye Kütüphanesi Reşit Efendi nr. 1017 (207a-209b)
3. Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa nr. 409 (34b- 39b) (Arslan, 1992, s. 87)

Musa b. Ahmed Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) bazı dostlarının Birgivi'nin (v. 981/1573) eserinde bulunan eş anlamlı ve manasında kapalılık bulunan kelimeleri kendisinden şerh etmesini istemesiyle bu eseri kaleme almıştır. Eserinin mukaddime kısmında hamdele, salvele ile başlar. Daha sonra İmâm Birgivi'nin eserine yapacağı tahkikin zorluğuna dikkat çekerek bir mukaddimeden sonra asıl maksat olan kısmı kaleme alır. Eserin mukaddime kısmında kelime-i tevhidi irap yaparak farklı mânâlara gelebilecek şekilde yapılan irap rivâyetlerine yer verir. Kelime-i tevhidde bulunan nefy ile ilgili olarak dış dünyadaki varlıklar için mi, zihin dünyasındaki varlıklar için mi yoksa evvel emirdeki varlıklar için mi olduğunu tartışır.

Mûsâ b. Ahmed Niğdevî eserinde Zemahşerî, (v. 538/1144) Razi (v. 606/1210) ve Ali el-Kâri'nin (v. 1014/1605) görüşlerine yer vermekle birlikte yeri geldiğinde cumhur ulemânın görüşlerini de belirtir. Nefy ve isbâtın aslında ne olduğunu, birbirinin aynı olmadığını delilleriyle isbat eder. Bunu yaparken sadece nahiv terimlerinden istifade etmez ve istisna, muktezâyı hâl, müferrağ gibi belağat ilmiyle ilgili terimlere de yer verir (Niğdevî, nr. 27536/10, vr. 60b-63a).

4.2.1.5. Şerhu'l-Makâlâtî'l-Müfrede fî Tahkîki'l-Kelâmi'n-Nefsî

Allah'a nisbet edilen sübûtî sıfatlardan biri olan kelam sıfatı, Mâtûridî mezhebine göre kelamı lafzî ve kelamı nefsî diye iki kısma ayrılarak, kelamı nefsinin

mahlûk olmadığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu şerhin konusu da bu konu kapsamında değerlendirilmiştir. Mehmed b. Ahmed isimli müstensihin istinsah ettiği eser, Adana İl Halk Kütüphanesi 01 Hk 1062/3 demirbaş nolu bölümde yer almaktadır.

4.2.1.6. el-Mesleke fî Harfî't-Ta'rîf

Musa b. Ahmed Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) harfi ta'rîf hakkında yazdığı bu risâlesinde konuyu “meslek” başlığı altında dört bağlamsal çerçevede incelemiştir. Onun bu sistemsal kurgusu, kendi ifadesine göre önde gelen alimlere ve eserlerine referansla istikrâya dayalı bir metot olarak konmuştur. Risâlede dikkat çeken husus, Musa b. Ahmed'in ta'rîf edatını Sibeveyhi (v. 180/796) ve onun görüşünü benimseyenler gibi lam harfinde kabul edip onların temellendirmeye giriştikleri bu görüşü benimsemesidir (Niğdevî, nr. 4893 s.162).

4.3. Ebû'l-Hasen es-Sağîr Muhammed Sâdık es-Sindî

1125/1713-14 senesinde Hindistan, Pakistan ve Bangladeş ülkelerini içine alan Hint alt kıtasının kuzeybatısında bulunan Pakistan'ın Sind bölgesinde Karaçi yakınlarındaki Tette beldesinde doğdu. Doğduğu yere nisbetle kendisine “es-Sindî” ve “et-Tettevî” nisbesi verilmiştir. Kendisini, aynı künye ve nisbeyle tanınan Ebû'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî el-Kebîr'den (1138/1726) ayırmak için adına “Sağîr” sıfatı eklenmiştir. Hatta bazı kaynaklarda bu isim benzerliğinden dolayı Sindî es-Sağîr'e ait olan bazı eserlerin Sindî el-Kebîr'e atfedildiği ve tam tersi yanlışlıkların yapıldığı kaydedilmiştir (Hasenî, 1999, s. 815).

Ebu'l-Hasen es-Sindî hocası Muhammed Hayât es-Sindî (1163/1750)'ye uzun bir süre talebelik yapmış ve hocasının vefatının akabinde Mescid-i Nebevî'de hadis okutma görevini üstlenmiştir. Devrin önemli alimlerinden muhaddis Muhammed Hâşim ve Necmüddin Abdülmuîn es-Sindî'den ders okuyan Muhammed Sâdık, daha sonra 1160 veya 1165 yılında Medine-i Münevvere'ye gelip vefatına kadar orada ikamet etmiştir. Şarih Sindî'nin Medine'deki ders halkasından muhaddis Murtaza Zebidî (v. 1205/1790) ile Muhammed Abid Sindî (v. 1257/1841) de istifade etmiştir. 12/18. asrın sonlarında Medine'nin muhaddisi ünvanı ile anılan Ebu'l-Hasen

es-Sindî; Muhammed Hayat es-Sindî (v. 1163/1750), Şems İbn. Akîle ve Sâlim b. Abdullah el-Basrî gibi âlimlerden icâzet almıştır. İlk başta verdiği Sahîh-i Buhârî icâzetinde Mescid-i Nebevî’de Sahîh-i Buhârî’nin Muhammed Hayat es-Sindî’ye okunduğunu ve kendisinin dinlediğini belirtmiştir. (Sindî, nr. 409, vr. 84b-85a) Sünen-i Ebu Dâvûd, Nesâî’nin el-Müctebâ, Sünen-i İbn Mâce, Sünen-i Dârîmî, Müsned-i İmam-ı Azam, Muvatta, Müsned-i İmam Şâfiî, Müsned-i İmam Ahmed, Kâdî İyâz’ın (v. 544/1149) eş-Şifâ’sı sebette yer alan icâzetini verdiği kitaplardır (Sindî, nr. 409, vr. 85a-86b).

18. yüzyılın başlarından itibaren Bâbilî, İbrahim el-Kûrânî, Ahmed en-Nahlî, Abdullah b. Sâlim el-Basrî, İbn Akîle, Ebu’l-Hasen es-Sindî el-Kebîr, Muhammed Hayat es-Sindî, Ebu’l-Hasen es-Sindî es-Sağîr gibi âlimler Hicaz’da düzenli olarak hadis dersleri akdetmişlerdir. Bu derslere iştirâk eden diyâr-ı Rûm uleması hadis icâzetlerini ve sebetlerini İstanbul’a taşımışlardır. Bununla birlikte Hicaz’da bu icâzetleri alan bölge ulemasının diyâr-ı Rûm seyahatleriyle de icâzetler İstanbul’a intikâl etmiştir. Ebu’l-Hasen es-Sindî es-Sağîr’in amelde Hanefî mezhebine bağlı olduğunda şüphe yoktur. Ancak müntesibi olduğu Hanefî mezhebinin her bir kavline katılmamış, aksine mezhebin hadisle amel etmediği meselelerde mezhebin görüşünden ayrılarak hadisle hüküm verme yoluna gitmiştir. Zira Sindî, daha çok hadisçi kimliğiyle temâyüz etmiş ve amel noktasında sahihliğine inandığı hadisin muhtevasını her şeyin önünde tutmuş; hadisin muhtevasıyla mezhebinin kabulü teâruz ettiğinde hadisi öncelemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere hadisle amel düşüncesini öne çıkaran ve mezhebinin görüşüyle teâruz ettiğinde hadisi mezhep görüşüne önceleyen Sindî’nin, amelde benimsemiş olduğu Hanefî mezhebinde hadisi önceleyen bir tutumu sergilediği ifade edilebilir.

Mezhep görüşlerinin hadisler doğrultusunda eleştirel bir şekilde ele alınması gerektiğini savunan Muhammed Sâdık’ın hadis alanında telif ettiği bazı eserleri vardır. Bunlardan Hafız İbn Hacer’in (v. 852/1449) en-Nuhbe’si üzerine Behcetü’n-nazar alâ şerhi Nuhbeti’l-fiker adlı şerhi, kulların fiillerinin yaratılmış olduğuna dair yazdığı anlaşılan Risâle fî halkı ef’âli’l-ibâd adlı risâlesi kaynaklarda zikredilen eserlerindendir. (el-Hasenî, 1999, s. 685.) Muhammed Sâdık es-Sindî’nin her sene Sahîh-i Buhârî’yi yazıp sattığı da kaydedilmektedir. Menhelü’l-hüdât müellifi Sindî es-Sağîr, 1187/1773 senesi Ramazan ayının sonlarında Medine-i Münevvere’de vefat

etmiştir (“Terâcimü a‘yâni’l-Medineti’l-Münevvere fi’l-karni 12 el-Hicrî”, 1983, s. 59).

4.3.1. Eserleri

Ebû’l-Hasen es-Sindî es-Sağîr’in, hâşiye nevinden eserler telif eden Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî ile birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Sindî Kebîr ile Sindî Sağîr’i eserlerine yönelik tesbitlerden birbirinden ayırmak mümkündür. Nitekim Behcetü’n-nazar musannifi olan Sindî’ye Sindî es-Sağîr, alimler arasında hüsnü kabul görmüş olan Kütüb-i Sitte eserleri üzerine hâşiye kaleme alan müellife ise Sindî el-Kebîr denilmektedir. Müellifin hadisle alakalı telif ettiği eserler arasında şunlar zikredilir:

4.3.1.1. Behcetü’n-nazar alâ şerhi Nuhbeti’l-fiker

Ebû’l-Hasen es-Sindî es-Sağîr, tasnif etmiş olduğu şerhinin önsözünde Nüzhetü’n-nazar’daki bazı mübhem olan ifadelerin anlaşılır bir duruma kavuşturulması ve karışık meselelerin açıklanmasına duyulan ihtiyaç sebebiyle bu eseri telif ettiğini belirtmiştir. (Sindî, nr. 733, vr. 1b). Şârihin eserinde müracaat ettiği kaynaklar arasında Ali el-Kârî’nin (v. 1014/1605) ve Ekrem Sindî’nin şerhleri olduğu gözlenmektedir. Behcetü’n-nazar adlı kitabın şerh, hâşiye ya da bir ta‘lik mi olduğu hususunda muhtelif mülâhazalar mevcuttur. Ancak şerhin mahdûtasının giriş tarafındaki ifadelerinden eserin şerh ya da talik olmadığı hâşiye nevinden bir tür olduğu anlaşılmaktadır. Eserin girişinde حاشية سندی şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Ayrıca Kettânî’nin de (v. 1962) Sindî’nin zikri geçen şerhine yönelik açıklamaları da eserin hâşiye olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. (Kettânî, 1402, s.148.) Sindî’nin yazdığı kıymeti hâiz bir şerh olan Behcetü’n-nazar, Ebû Said Gulâm Mustafa Şâh el-Kasımî es-Sindî tarafından Haydarâbâd’da neşredilmiştir. Telif edilen bu baskının dipnotunda İbn Kutluboğa’nın (v. 879/1474) hâşiyesine de yer verilmiştir (Özşenel, 2014, s. 78-79).

4.3.1.2. Şerhu Kelimeti't-Tevhîd

Allâme, fakih, muhaddis ve usulcü Muhammed Sâdık es-Sindî'ye (v. 1187/1773) ait olan Şerhu Kelimeti't-Tevhîd, el-Fuyuzâtu'n-Nebeviyye fî Halli'l-Elğâzî'l-Berkûviyye ismiyle de anılmaktadır. İmam Birgivî'nin (v. 981/1573) Kelimetü't-Tevhîd adlı eseri üzerine yazılan bu şerh, İslama girişin temeli olan tevhid kelimesi ve onun müminin hayatındaki yansımalarına yönelik olarak usulcülerin, müfessirlerin sarf ve nahivcilerin açıklamaları bağlamında telif edilmiştir. Müellif eserin ana mevzusunu oluşturan kelime-i tevhidi sarf ve nahiv açısından incelemeye tabi tutmuş, manalar arasındaki ihtilafın nasıl meydana geldiğini açıklamıştır. Şârih, âlimlerin konuyla alakalı kavillerini eserlerinden aktarmaya çalışmış ve onlar arasında tercihe şâyan olan görüşü benimsemiştir. Risâlenin giriş kısmında *فيقول الفقير إلى ربه الغني، أبو الحسن السندي* diyerek kendi ismini zikretmiştir. Mahdud nüshada yer alan müellifin bu ifadesi, risâlenin kendisine ait olduğunu beyan etmektedir (Cumeyli, 2022, s. 89).

4.3.1.3. Menhelü'l-Hüdât İlâ Muaddili's-Salât

Ebû'l-Hasen es-Sindî es-Sağîr'in (v. 1187/1773) kaleme almış olduğu bir diğer eseri, çalışmamızda da temas ettiğimiz Menhelü'l-hüdât ilâ Mu'addili's-salât adlı risâledir. İmam Birgivî'nin (v. 981/1573) ta'dîl-i erkan ile alakalı yazmış olduğu Mu'addili's-salât adlı risâlesi üzerine telif edilmiş geniş bir şerhtir. Müellif bu eserinde kavme, celse, ta'dîl-i erkân kavramlarını açıklamış ve bu fiillerdeki itmi'nânın hükmüne hem usul hemde fûrû açısından geniş bir şekilde temas etmiştir. Ta'dîl-i erkan meselesini sahih hadisler bağlamında mütalaa eden müellif, mezhepte müftâ bih olan vâcip hükmünün yerine kendisinin isabetli gördüğü farz görüşüne meyletmıştır. Celse ve kavme hususunda Birgivi ile aynı kanaati paylaşan Sindî, rûku ve secde de ise farklı görüşleri savunmuşlardır. Menhelü'l-hüdât adlı şerhin Türkiye'deki yazma eser koleksiyonlarında iki nüshası mevcuttur. (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885; nr. 500) Yazma nüshasından ayrı olarak matbû haliyle de Abdullah Nana tarafından tahkîk ve dirâse yapılarak basılmıştır (Sindî, 2022, s. 1).

Müellifin yazmış olduğu diğer eserleri ise şunlardır: Tefsir alanında Tehzîbü'l-beyân fi tertîbi'l-kurân, akaid ve kelam sahasında; İnbâü'l-enbâ fî hayâti'l-enbiyâ, el-

Emân fi'l-îmân, Risâle fi'l halk ve'l kesb, Risâle fi'l fark beyne'l mucize ve'l kerâme, hadis alanında; Şerhu camiu'l usûl, Ricâlu müsnedi'l imâm Ahmed, Sebet, Erbaûne Hadîs, fıkıhta; et-Ta'likât alâ durrî'l-muhtâr, Ecvibetü mesâilî sitte, Risâle fi mikdâri'l müddi ve'l sâ', Risâle fi kavli'l fukaha: el-Yakînu lâ yezûlu bi'sh şekk, Siyer, Megâzî Şemâil ve tarih sahasıyla alakalı; Muhtâru'l-etvâr fî etvârî'l-muhtâr, Risâle fi nüzûli'l vahy, Risâle fi'l megâzî gibi çok sayıda eser kaleme almıştır (Sindî, 2022, s. 91-97).

4.4. Niğdevî'nin Mu'addilü's-salât Adlı Risâleyi Tahlili

Musa b. Ahmed Niğdevî, ulema arasında meşhur, ta'dîl-i erkân hususunda önemli bir boşluğu dolduran İmâm Birgivî'nin telif etmiş olduğu Mu'addilü's-salât adlı risâlenin talebeler tarafından daha iyi anlaşılması, bir takım idrak edilmesi zor olan meselelerin açıklığa kavuşturulması ve en önemli kazanç olan ilâhî rızaya ulaşmak adına bu şerhi kaleme almıştır (Niğdevî, 1891, s. 2).

Musannif İmâm Birgivî (v. 981/1573), risâlenin baş tarafında Allah Teâlâ'nın namazı en faziletli amellerden kıldığını belirtmiş ve bu konu hakkında Hz. Peygamber (s.a.v)'in en üstün amelîn namaz olduğuna dair serdetmiş olduğu hadisini delil olarak getirmiştir (Buhârî, Mevâkît 5, Cihâd 1, Edeb 1, Tevhîd 48; Müslim, Îmân 137-139). Risâlenin giriş bölümünde; namazın zaruriyyâtı diniyyeden olması sebebiyle farziyyetini inkâr ederek kılmayan kimsenin dinden çıkacağına vurgu yapılmış, namazın farziyyetini inkâr etmeyip terkeden kimsenin ise imanın amelden bir cüz olmaması hasebiyle Ehli Sünnet ulemasına göre dinden çıkmayacağı ifade edilmiştir (Niğdevî, 1891, s. 3).

Musa b. Ahmed konuyla alakalı müfessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi olan Tîbî'nin (v. 743/1343) el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen'de 'namazın kişinin imanıyla küfre girmesi arasında büyük bir bariyer ve set olduğunu ve namazın terkiyle bu engelin aradan kalkıp kişinin küfre yaklaşmasının söz konusu olduğu' kavlini nakletmiştir (Tîbî, 1997, s. 867). Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v)'in meselenin ehemmiyetiyle alakalı şu hadisini de zikretmiştir: *"Kişi küfür arasında mânî olarak namaz vardır ve namazın terk edilmesiyle bu engel kalkar"* (Müslim, Îmân 134; Ebû Dâvûd, Sünnet 15; Tirmizî, Îmân, 9; İbn Mâce, İkâmet, 17; Niğdevî, 1891, s. 5).

İman ile küfür arasında bir bariyer ve set olan namazı bilerek terk etmek, binanın kolon ve kirişlerini kesmek gibi dinin temellerinin yavaş yavaş çatırdayıp yıkılmasına sebep olur. Konuyla alakalı Hz. Ömer (r.a.)’den rivâyetle, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Her kim namazı edâ ederse dini ayakta tutar. Her kimde namazı terk ederse dini yıkar.”* Kısacası namaz, dinin kendisi üzerine bina edildiği bir esastır ve temeldir (Beyhakî, Şuabül İman, 2806).

Risâlede, Hz. Peygamber’in namazı göz bebeği olarak nitelendirdiği ve buna belağatta; konuşmada geçmeyen bir söz veyâ kıssaya işâret edilmesi anlamlarına gelen ve gönderme yapma sanatı olarak ifade edilen ‘telmîh’ sanatıyla temas edildiği vurgulanmıştır. Ayrıca göz aydınlığı veya göz bebeği olarak terceme edilen “قرة عين” terkiibindeki gurretü kelimesinin, garre fiinin mastarı olan ve süreklilik, devamlılık, sabitlik manasına gelen garar masterından türediği dile getirilmiş ve kişinin bir şeye devamlı surette bakmasının ona keyif ve neşe vermesinden kaynaklı olarak bu terkiibin sürûrdan (mutluluk) kinaye olduğu belirtilmiştir (Ahmed, III/128, 199, 285; Nesâî, İşretu’n-Nisâ, 1.).

Şarih Niğdevî’nin (v. 1151/1738 yılından sonra) kaleme almış olduğu Muvazzihu’l-Mu‘addil şerhinde, namazın kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk amelî olması hasebiyle diğer amellere nazaran bu amelî yerine getirmesinin izahtan vareste olduğu, kişinin diğer amellerle alakalı salâh ve felâhının dolaylı olarak namazdan geçtiği belirtilmektedir. Nitekim kişinin ahiretteki akıbet ve selametinde önemli bir yere sahip olan namazın, şuuruna varılarak kılınan bir namaz olduğu ve ‘bir şey mutlak olarak söylenirse, onun en iyi hali dikkate alınır’ kaidesince burada namaz denilince de vaktinde, yerli yerinde kılınan ve kişinin haramlara düşmesine mânî olan bir namazın akla gelmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Tirmizî, Mevâkît 188; Ebû Dâvûd, Salât 149; Nesâî, Salât 9; İbni Mâce, İkâmet 202). İmâm Birgivî (v. 981/1573) konuyla alakalı olması hasebiyle Meryem Sûresinin 59. âyetinde geçen “أَصَلُّوا الصَّلَاةَ” ifadesini namazı kılmaya devam eden ancak vâcip ve sünnetlerini hakkıyla edâ etmeyen olarak açıklamış ve özellikle namazı edâ ederken ihmal ettikleri noktanın tuma’nîne olduğunu vurgulamıştır (Hamedân, 2016, s. 76) (Meryem, 19/59). Şârih Niğdevî, tuma’nîne kelimesinin cümledeki irabını kısaca beyan ettikten sonra bu kelimenin çoğu tashih edilen nüshada iki nundan teşekkül ettiğini ve doğru olanın da bu şekilde olduğunu ancak bazı nüshalarda tek nundan ibaret olduğunu belirtmiştir (Niğdevî, 1891, s. 10).

İmâm Birgivî âyetle sözü edilen kimselerin namazı zayi etmelerini beyan sadedinde kavme ve celsede ta‘dîl-i erkânı ihmal ettiklerini ifade ederken, Niğdevî buradaki tuma’nîne kavramının mutlak olarak alınması gerektiğini, dolayısıyla hem kavme ve celsedeki tuma’nîneyi hem de rükû ve secdedeki itmi’nânın ihmal edilmesinin anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. İmâm Birgivî, (v. 981/1573) bu kimselerin Hz. Peygamber (s.a.v)’den gelen “rükû ve secdeyi tastamam edâ ediniz” rivâyetini sanki hiç duymamış gibi hareket etmeleri sebebiyle Allah’ın rahmetinden, Peygamberlerin ve meleklerin şefaatinde ve cennetten uzak olduklarını, üstelik namazı zayi eden bu kimseleri görüpte onları uyarmayan ve bu davranışlarına rıza gösterenlerinde bu günaha ortak olduklarını ifade etmiştir (Birgivî, nr. 66181, vr. 1a - 1b; Buharî, Eymân, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 265).

İmâm Birgivî, namazı kılariken ta‘dîl-i erkânı riâyet etmeyenlerin çoğalması, insanlar arasında bu yanlış amelîyenin yayılması, üstelik bu kimseleri uyaran kimselerinin olmaması sebebiyle Allah’ın razı olmadığı bu yanlış vaziyete yönelik kendisinde meydana gelen bir gayretin neticesinde bu mühim risâleyi kaleme aldığını belirtmiştir (Birgivî, nr. 66181, vr. 9b-10a). Şârih Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), Birgivî’yi bu mühim risâleyi yazmaya sevk eden kişinin bir rivâyete göre II. Selim’in muallimi Molla Atâullah Çelebi (v. 979/1571), diğer bir kavle göre ise risâlesinde ‘kendisinden işaret aldım’ dediği zatın dinin sahibi Allah Teala olduğunu belirterek, bu risâlenin ortaya çıkmasına vesile olan zata yönelik tahminde bulunmuştur (Niğdevî, 1891, s. 11).

Musa b. Ahmed Niğdevî’nin Muvazzihu’l Mu‘addil’deki şerh yöntemi ele alınacak olursa, müellif eserinde birçok kelimeyi sarf ve nahiv açısından incelemeye tabi tutmuş, bazı kelime ve cümlelerin belâgat açısından tahlilini yapmıştır. Ayrıca risâlesiyi şerh ederken daha çok terim ve ifadeleri izah etme ile hükümleri âyet ve hadislerle delillendirme yöntemlerini kullanmıştır. Eserde geçen kavramların öncelikle sözlük anlamını daha sonra istilâhî manasını zikretmiştir. Şârih Niğdevî bu risâlenin, mukaddime, matlab, tenbih ve hâtîme olmak üzere 4 bölümden müteşekkil olduğunu belirterek, Birgivî’nin bu risâlede; ilk olarak rükû, secde, kavme ve celsede ta‘dîl-i erkânı yerine getirmenin vâcip olduğunu ispat etmek, ikinci olarak kavme ve celsede fukahânın görüşlerini serdetmek ve mezhebin müftâ bih olan görüşünü açıklamak, üçüncü olarak tadil-i erkânı terk etmenin afetlerini sıralamak, son olarak

da imama uymanın vâcip olduğu durumlar ve safın sünnetlerini beyan etmek olduğunu ifade etmiştir (Niğdevî, 1891, s. 12).

4.4.1. Ta‘dîl-i Erkân Kavramı

Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) kaleme almış olduğu bu mühim şerhine ta‘dîl-i erkâna işarette bulunarak başlar ve diğer eserlerden farklı olarak hamdele ve salvale cümlelerinin içerisinde ta‘dîl kelimesini ‘namazı ibadetlerin girizgâhı ve namazdaki ta‘dîl-i faziletlere nâil olmaya vesile kılan Allah’a hamdolsun” şeklinde zikreder (Niğdevî, 1891, s. 1). Niğdevî’nin eserinin girişinde temas ettiği, risâlenin mihveri ve mihenk taşı olan ta‘dîl-i erkân kavramı Birgivî tarafından “Rükûda, secdede, ikisi arasında vâki olan kavmede ve iki secde arasında gerçekleşen ka‘dede âzâların tam manasıyla oturması” şeklinde tanımlanmıştır (Hamedan, 2016, s. 79; Niğdevî, 1891, s.14). İhtiyâr’ın müellifi Mevsılî’de (v. 683/1284) “tuma’nîne, rükû ve secdede âzâların yerli yerince oturması ve sakin kalması” diyerek Birgivî’ye yakın bir tanım yapmıştır (Mevsılî, 1998, s.52). Buradan hareketle ta‘dîl-i erkânın İslâm hukukuna yönelik kaleme alınan kitaplarda tuma’nîne kavramı çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. (Kâsânî, 2003, s. 502). Lugavî kişinin iç rahatlığı, gönlünün huzur bulması ve sükûnete ermesi gibi manalara gelen tuma’nîne kavramı ıstılâhî olarak hakkını vererek, dört başı mamur bir şekilde rükünlerin edâ edilmesini ifade eder (Yaşaroğlu, 2006, s. 354; Kahraman, 2010, s. 366). Fukahânın farklı kavillerini kapsayıcı bir tarif yapan Kemalpaşazâde (v. 940/1534) ise, ta‘dîl-i erkân kavramını; tuma’nîne ve rükû, secde, kavmede ve iki secde arasındaki ka‘de arasında rükünleri düzgün, yerli yerinde ve düzenli yapmak olarak tanımlamıştır. İtmi’nân ve tuma’nînenin benzer manalarda kullanıldığını ifade eden Râgıb el-İsfahânî (v. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ise birçok âyette geçen bu lafzı “*bir takım sıkıntı ve meşakkatten sonra sükûnete kavuşmak ve saadete ermek*” olarak ifade etmiştir. (Râgıb el-İsfahânî, 2009, s. 400). Hadis alimleri bu kavramın yerine i‘tidâl kelimesini de kullanmışlardır (Serahsî, 1993, s. 188; Begavî, 1983, s. 98; İbn Huzeyme, 1975, s. 322-323).

4.4.2. Ta'dîl-i Erkân İçin Harcanacak Asgari Zaman

İmâm Birgivî (v. 981/1573) Hanefî fukahâsından Sadrüşşerîa'nın (v. 747/1346) ta'dîl-i erkânın hükmü ve müddetiyle alakalı ibaresine risâlesinde yer verir. Hanefî fakihlerden Sadrüşşerîa, Tacüşşerîa'nın (v. 709/1309) namazın vâcipleri kısmında ta'dîl-i erkâna dair sözlerini naklederek şöyle şerhetmiştir: “Ebu Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Şafî'nin (v. 204/820) hilafına. Zira ta'dîl-i erkân onlara göre farzdır. Ta'dîl-i erkân, rükû ve secde itmi'nânı sağlamaktır. Bu itmi'nânın ölçüsü olarak da bir tesbih miktarı beklemek takdir edilmiştir. Rükûdan kalkınca ayakta sırtı düz yaparak durmada ve iki secde arasındaki sırtı düz yaparak oturmadaki itmi'nân da aynı şekildedir. Dolayısıyla rükûdan kalkınca ayakta durma (kavme) ve iki secde arasında oturmadaki (celse) itmi'nân da ta'dîl-i erkândır ve ölçü olarak da en az bir tesbih miktarı beklemek takdir edilmiştir” (Hamedân, 2016, s. 83). Nitekim fukahâ, namazın erkânının yerine getirilmesi esnasında harcanması gereken en az sürenin bir kere sübhanallah diyecek kadar beklemek olduğunu takdir etmiştir (Kâsânî, 2003, s. 686; Aynî, 1990, c. II, 272). Şarih Niğdevî de (v. 1151/1738 yılından sonra), yukarıda zikri geçen ‘bir tesbih miktarı’ ifadesini, “sübhanallah ve sübhâne rabbiyel a'lâ” söylenecek bir zaman dilimini beklemek olarak şerh etmiştir (Niğdevî, 1891, s. 18).

İmâm Birgivî (v. 981/1573) yukarıda Sadrüşşerîa'nın (v. 747/1346) mezhep içerisinde ta'dîl-i erkân ile ilgili görüşüne yer verdikten sonra ibarede geçen ‘gaddere tesbîhatin’ ifadesini zikrederek ta'dîl-i erkânı yerine getirirken en alt sınırın bir tesbih miktarı olduğunu belirtmiştir. Konuyla alakalı Zeylaî'nin (v. 762/1360) Tebyînu'l-Hakâik'inde zikretmiş olduğu ifadeye şu şekilde yer vermiştir: “İtmi'nânın en alt ölçüsü bir tesbih miktarıdır. Efal-u tafdîl sigası olan ednâ kelimesi en üst ve orta olmak üzere iki ayrı mertebenin varlığını daha gerektirir. Şöyle ki efal-u tafdîl sigası olan ednâ kelimesinde en alt düzey asıldır. Bundan başka en üst ve orta düzey olmak üzere iki ayrı mertebe daha vardır.” Hanefî mezhebinin fıkıh eserleri incelendiğinde ta'dîl-i erkânın en alt sınırı tartışma konusu olmuş, üst sınırla alakalı bir yoruma rastlanmamıştır (Aydın, 2019, s. 1697). İmâm Birgivî, fukahâdan farklı olarak ta'dîl-i erkân için belirlenecek en üst miktarın Fatihâyı tilavet için kâfi olacak zaman olduğunu beyan etmiştir. Müellif, kendisine hâs bir görüş olan itmi'nânda beklenecek en üst miktarı, Berâ b. Azîb'ten rivayet edilen “*Rasûlullah (s. a. v) 'in rükû ve secdesi ve iki secde arasındaki oturması ile, rükûdan başını kaldırdığındaki durumu -kıyam ve kuûd*

hariç- birbirine yakın miktardaydı.” hadisinden (Buhârî, Ezân, 792) elde etmiştir. (Hamedân, 2019, s. 85). Şarih Niğdevî ise Birgivî’nin kavme ve celsedeki itmi’nânın üst sınırına yönelik söyleminin yalnızca ilk rekât için uygun bir çıkarım olduğunu diğer rekâtlar da ise Sübhâneke ve teavvüz eklenmeden aynı kıyas yoluyla üst sınır ölçüsünün takdir edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Niğdevî, 1891, s. 41).

4.4.3. Niğdevî’nin Risâleyi Usûl-i Fıkıh Açısından Değerlendirmesi

Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Şâfi’nin (v. 204/820) ta’dîl-i erkânı “rükû ve secdede eklemlerin ve âzâların bir süre hareketsiz kalması” şeklindeki ifadelerinden yola çıkarak, kavme ve celsedeki ta’dîl-i erkânı beklenene asgari sürenin de (sübhanelâh diyecek kadar bir süre) bu tariften işâret yoluyla anlaşılacağını vurgulamıştır. Zira ilk bakışta Ebû Yûsuf ve İmâm Şâfi’nin ta’dîl-i erkân tanımlarında kavme ve celse ifadesi yer almasa da bu mefhum, usûl-i fıkıhta da önemli bir yere sahip olan dâl bi’l-îşâre yoluyla anlaşılmaktadır (Niğdevî, 1891, s. 16).

Niğdevî’nin yukarıda arz ettiği işâret yolu, Hanefî usûl alimlerinin lafzın manaya delâletini incelerken başvurduğu dört yöntemden birisidir. Usûl alimleri, mütekellimin söylediği kelâmın ne manaya geldiğine vâkıf olmak için bu yöntemleri ibâre, işâre, nas ve iktizânın delâleti diye taksim ederek lafzı delâlet şekilleri itibariyle dört neviye ayırmışlardır (Abdülaziz Buhârî, 1997, s. 45-48). Hanefî usûlcülerin başvurmuş olduğu bu yöntemlere kısaca değinilcek olursa lafzın manaya delâletinin en açık olduğu ibârenin delâleti; (nassın ibâresiyle istidlâl) lafzın, nassın gelişindeki aslî maksat olan veya ona tâbi olarak kastedilen hükme delâlet etmesidir. Mesela, “*Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır*” âyet-i lafzı ve ibâresi ile iki hükme delâlet eder: (Bakara 2/275)

1. Alım-satımın helal, ribânın haram olduğudur.
2. Alım-satım ile ribânın aynı şeyler olmayıp farklı telakkî edilmesi gerektiğidir. Âyet her iki hükmü ifade etmek için sevk olunmuştur. Fakat birinci derece kastedilen hüküm, ikinci hükümdür. Çünkü bu hüküm “Alışveriş de riba gibidir” diyenlere red için inmiştir. Birinci hüküm ise kastedilen hükmün ifade edilebilmesi içindir. İşte bu nassın bu iki hükümden her birine delâleti “ibârenin delâleti” nevindendir (Şaban, 1996, s. 406-407).

Serahsînin ifadesiyle kıyas ve rey olmaksızın nassın zahiriyle sabit olan hükümlerin ikincisi olan işâretin delâleti; (nassın işaretiyle istidlal) lafzın, ibâresinden ulaşılan hükme değil bu hükümden yola çıkarak dolaylı olarak anlaşılan hükme delâlet etmesi manasına gelir. Bu delâlet, bazen fazla düşünmeyi gerektirmeyecek şekilde açık, bazen de yoğun bir şekilde üzerine düşünmeyi gerektirecek şekilde kapalı olur.

İşâretin açık delâletine örnek bir hüküm şu âyet üzerinde görülebilir:

1. *جَوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ*

“Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur.” (Bakara, 2/233) Âyet şu iki hükmü ifade etmek için sevk olunmuştur:

a. Emziren annelerin nafakalarını ve giyim masraflarını karşılamak “الْمَوْلُودُ لَهُ/ çocuk kendisinden olanın” şeklinde ifade edilen babanın borcudur.

b. Çocuk, anneye veya başka birine değil sadece babaya nispet edilir. Âyetin birinci hükme delâleti aslî, ikincisine delâleti ise tebeîdir. O halde âyetin bu iki neticeden birine delâleti ibârenin delâleti çeşidindendir.

Nassın ibâresiyle tespit edilen ikinci hükmün iktizâ ettiği başka sonuçlarda vardır ki bunlar nassın işâretinden anlaşılmaktadır. Bu hükümler şunlardır:

1. Çocuğun yeme içme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktan yalnızca baba sorumludur. Çocuğun soyu babaya nispet ediliyorsa nafaka da babaya isnat edilir. Nimet ve külfetin müşterek olması ilkesi bunu zorunlu kılar.

2. Babası hangi memlekete mensubsa çocuk da o memlekete nispet edilir.

3. Yalnızca baba ihtiyaç sahibi olduğunda karşılıksız olarak çocuğunun malını kendi malı gibi tüketebilir. Çocuk babaya isnat edildiğine göre onun malını mülk edinme yetkisi de babaya mahsustur. (Kahraman, 2017, 356-357; Atar, 2013, s. 280; Şaban, 2014, s. 396).

Yukarıda zikri geçen hükümler, âyetin doğrudan ifade etmeyip dolaylı yoldan işaret ettiği hükümlerdir. Ancak bu neticeler, çocuğun şeceresinin sadece babaya ait olduğu kavline bağlanması gerekli hükümlerdir. Onun için lafzın bu hükümlere delâleti, işâret kabîlindendir. Kapalı delâlet ele alındığında ise, iyice düşünmeyi ve

dikkatle mütalaa etmeyi gerektiren bu türe örnek olarak şu iki âyetin birlikte ele alınması gösterilebilir:

“و وصينا الإنسان بوالديه احسانا حملته أمه كرها ووضعته كرها وحمله وفصاله ثلاثون شهرا” *İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır..*” (Ahkaf, 46/15).

“و وصينا الإنسان بوالديه حملته أمه وهنا علي وهن وفصاله في عامين” *Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur*” (Lokman, 31/14).

Bu iki âyetteki maksat ana-babaya iyi davranmayı tavsiye, annenin bu durumdan dolayı çektiği ezâyı izah etmektir. Bu ibârenin delâleti nevindendir. Fakat bu âyetlerden işâret yoluyla en az hamilelik süresinin altı ay olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü birinci âyette, hamilelik ve sütten kesme otuz ay; ikinci âyette de sütten kesme süresi iki yıl olarak takdir edilmiştir. Bu iki âyetten elde edilen bilgi hamilelik süresinin asgari altı ay olmasıdır (Kahraman, 2017, s. 357; Şaban, 2014, s. 397-398).

Kısaca ifade edilecek olursa ibârenin delâleti, sözün ilk akla gelen delâleti; işâretin delâleti ise dolaylı yoldan delâleti olarak adlandırılabilir. İbâre ve işâret ile sabit olan hükümlerdeki esas noktaya bakılacak olunursa, iki hüküm de aynı nasdan, ayetten çıkan farklı kavillerle sabit olmuş hükümlerdir. Ancak aralarında iki temel fark vardır. Birincisi; nas bi'l-ibarede hüküm, aynı zamanda sözün söylenme sebebidir. İkincisi; ibârenin delâleti ile işâretin delâleti teâruz etmesi durumunda ibâre ile ortaya çıkan hüküm, işâret ile oluşan hükümden mukaddemdir. Çünkü işâretin sevkiyle sabit olan hükümlerden bir kısmı, tıpkı ibâreyle oluşan gibi kesin olarak ilim bildirirken, bir kısmı bildirmez (Apaydın, 2019, s. 241).

Lafzın anlama ve dolayısıyla hükme delâletinin üçüncü kısmı olan nassın delâleti (nassın delâletiyle istidlal), sözün; nassta sadece dil unsuruna dayanarak anlaşılan illetteki ortaklık sebebiyle, nassta ifade edilmeyen durum hakkında da sabit olduğunu göstermesidir. Bu delâletin örneği olarak aşağıda zikri geçecek olan şu âyet-i kerîme verilir: “Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.” (İsra, 17/23) âyet-i ibâresiyle çocuğun ana-babasına öf demesini haram kılmıştır. Dile vâkıf olan herkes bu illetin onları üzmemek ve onlara ezâ vermemek manasına geldiğini fazla düşünmeden kolayca kavrar. Anne babaya öf dememe hükmü, öf demekten daha ağır olan “eziyet

etmek, hakaret etmek, bir yere kapamak, aç bırakmak” gibi durumlarda da söz konusudur. Netice de anne babaya ‘öf’ demeyi haram kılan ayet, nassın delâleti yoluyla zikredilen hususları da haram kılmıştır. Ayetteki hükmün zikri geçmeyen durumlar hakkındaki sübûtu, nasta zikri geçen durum hakkındaki sübutundan daha üstündür. Zira dövmek, öf demekten daha fazla zararı olan bir fiildir. Bu hükmün sabit oluş şekli incelenirse temelde sebebin şu olduğu görülmektedir: “Nastan dil bakımından anlaşılan anlam, tıpkı şer‘an doğrudan belirtilmiş illet gibidir” (Apaydın, 2019, s. 246).

Usûl alimleri nassın delâletini kıyasın bir çeşidi saymışlar ve “kıyas-ı celi” diye isimlendirmişlerdir. İmâm Şâfiî’nin (v. 204/820) Risâle’sindeki kavli bu şekildedir. Cumhur ise ikisinin farklı şeyler olduğunu, nassın delâletinin dil ile ilgili olduğunu ama kıyasın yapılabilmesi için dil bilmesinin tek başına yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir (Kahraman, 2017, s. 358-359; Şaban, 2014, s. 399). Habbâzî’nin (v. 691/1292) nazmın hükümlerine vukuf yönlerinin bilinmesi diyerek ifade ettiği lafzın anlama ve dolayısıyla hükme delâletinin dördüncü kısmı olan iktizânın delâleti (nassın muktezasıyla istidlâl), sözün, şerî yönden düzgün anlaşılması kendisine bağlı olan nasta zikri geçmeyen bir lâzıma delâlet etmesidir. Kısacası, sözün anlamlı olabilmesi için ona bir ziyade yapılmasının gerekli olmasını ifade eder (Apaydın, 2019, s. 251).

“رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنَّسْيَانُ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ” Şüphesiz Allah, ümmetimden, hata, unutma ve yapmaya zorlandıkları şeyi (hükümünü) kaldırmıştır.” (İbn Mace, Talak, 16) hadisinin zahirinden ortaya çıkan anlam şudur: “Bu ümmette hata, unutma, ikrah bulunmaz.” Halbuki bu söz vakıya terstir. Sözün Hz. Peygamber’den tarafından ifade edilmesi de doğru olmasını gerektirir. İşte bu yüzden hadise (اثم) gibi bir lafız takdir edilmelidir ki hadis vakıya ters düşmesin. “رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي اِثْمُ الْخَطَأِ وَالنَّسْيَانِ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ” İşte buradaki (اثم) lafzının delâleti iktizânın delâletidir (Kahraman, 2017, s. 359-360; Şaban, 2014, s. 402; Atar, 2013, s. 283).

Bu delâletlerin hükümleri incelenecek olursa; tahsis ve tevil gibi katîlikten zannîliğe çeviren bir delil bulunmadıkça bunlarla hüküm katî olarak sabit olur. Bu delâletler kuvvet bakımından birbirinden farklıdır. Teâruz meydana gelirse üstün olan diğerine tercih edilir: **a.** İbârenin delâleti işâretin delâletinden önceliklidir. **b.** İşâretin delâleti nassın delâletinden mukaddemdir. **c.** Nassın delâleti de iktizânın delâletinden tercihe şâyandır (Şaban, 2014, s. 404-405; Kahraman, 2017, s. 360).

Yukarıda arz edilen lafzın anlama ve hükme delâleti kısımlarından hareketle, Şârih Niğdevî'nin (v. 1151/1738 yılından sonra); kavme ve celsede beklenecek sürenin Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Şafî'nin (v. 204/820) tanımlarından işâretin delâleti ile anlaşılır ifadesi, bu anlama delâletlerinin ikincisi olan “sözün, ibaresinden meydana gelen ve ayetin zahirinden anlaşılan sevk sebebi olan hükme değil, bu hükümden hareketle dolaylı olarak sâdır olan hükme delâlet etmesi” diye tanımlanan işâretin delâletinden ortaya çıkmaktadır (Niğdevî, 1891, s. 16).

İmâm Birgivî (v. 981/1573) ta'dîl-i erkânın lugavî manasına nispetle bu kavramın, rükû ve secdedeki ta'dîl-i erkânı kapsadığını ancak kavme ve celsedeki ta'dîl-i erkânı ilk bakışta ihtiva etmediğini belirterek bu meseleyi bir soru ve cevap şeklinde açıklama cihetine gitmiştir (Hamedân, 2016, s. 84). Birgivî meseleyi tahlil ederken “Ta'dîl-i erkân kavramı, rükünlerin düzgün bir şekilde yerine getirilmesi demek olup luğaten namazın rükünlerinden olan rükû ve secdeyi kapsamakta, fakat namazın rükünlerinden olmayan kavme ve celseyi içine almamaktadır. Buradan hareketle namazın rükû ve secdesindeki itmi'nân, hem luğaten hem de ıstılâhen ta'dîl-i erkândan sayılırken, kavme ve celsedeki itmi'nan ise, bu ikisinin meşhur olan rivâyetine göre namazın rükününden sayılmaması sebebiyle ne luğaten ne de ıstılâhen ta'dîl-i erkândan sayılmaz. Dolayısıyla ta'dîl-i erkân kavramı nasıl olur da kavme ve celsedeki itmi'nânı da içine alır” şeklinde kendisine yöneltmiş olduğu soruya şöyle cevap verir; “Rükûdan secdeye veya birinci secdeden ikinci secdeye gitmek suretiyle bir rükünden diğer bir rükne intikâl etmek, her ne kadar metinlerde namazın farzları arasında sarahaten zikredilmese de fukahâ arasında hilafsız olarak bir rükündür.” Ebû Hanîfe'den (v. 150/767) gelen bazı rivâyetlerde rükû ve secdeden başı kaldırmakta namazın rükünlerinden sayılmıştır.

Sonuç olarak İmâm Birgivî, bir rükün yerine getirilmesinden sonra akabinde gelen rükünün yerine getirilmesine imkân sağlayan intikâllerin de namazın rükünlerinden olduğunu ifade etmiştir. Bu bakış açısıyla İmâm Birgivî, namazın kavme ve celsesindeki itmi'nânın, hem lugaten hem ıstılâhen hem de “aralarındaki bir alaka dolayı bir lafzı diğer lafzı ve anlamını kapsayacak biçimde kullanmak” demek olan tağlîb yoluyla ta'dîl-i erkândan sayılacağını belirtmiştir (Hamedân, 2016, s. 84; Niğdevî, 1891, s. 17).

Yukarıda arz edilen rükû ve secdenin namazın rükünü olması ve kavme ve celsenin de bunların mütemmimi olması sebebiyle bu ikisine ilhak edilerek rükünden

sayılması, usûl-i fıkıhta vazî hükümlerin kısımları arasında değerlendirilmektedir (Pezdevî, 1994, s. 74-78). Usûl-i fıkıhın önemli konularından olan vazî hüküm; “Allah ve Rasûlünün bir şeyi başka bir şey için sebep, şart, rükün veya mânî” kılması demektir (Sadrüşşerîa, 1321, s. 286-325; Kahraman, 2017, s. 268). Vazî hükümlerin kısımları kısaca açıklanacak olursa sebep; Şâri’in, varlığını hükmün varlığı, yokluğunu da hükmün yokluğu için alâmet kıldığı durum demektir. Mesela vakit, namazın, Ramazan ayının girmesi, orucun, satım akdi, mülkiyetin intikâlinin sebebidir (Şaban, 2014, s. 261-264). Vazî hükümlerden olan şart ise, bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olup onun yapısından bir parça teşkil etmeyen şeydir. Buradan hareketle şöyle denilmesi mümkündür; Sebebin varlığı, kendisine bağlanan sonucun da varlığını gerekli kılarken, Şartın varlığı ise sonucun varlığını gerekli kılmaz. Meselâ namaz için “abdest” bir şarttır. Abdest bulunmayınca geçerli bir namazın varlığından da söz edilemez. Bununla beraber abdest, namazın mahiyetinden bir parça teşkil etmez (Atar, 2013, s. 184). Vazî hükümlerden olan mani’ ise, varlığı, sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran durumdur. Meselâ; mirasçısını öldürme, mirasçı olmaya, hayız ve nifas halleri, namazın farz olmasına manidir (Apaydın, 2019, s. 171).

4.4.4. Kavme ve Celsenin Rükün Olması Açısından Değerlendirilmesi

Yukarıda geçen kavme ve celsenin rükün olması meselesinden hareketle bu konunun usûl-i fıkıh açısından açıklanmasına esas teşkil eden rükün kavramı, vazî hükümlerin kısımlarından olup lügat anlamı itibariyle, bir şeyin kendisi ile ayakta durduğu, oluşum sürecine girdiği ve kıvam bulduğu şeydir (Ayengin, 2008, s. 286-287). Istılâhî olarak rükün, bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve o şeyin mahiyetinden bir cüz teşkil eden unsur demektir. Meselâ namaz için “secde” bir rükündür. Çünkü Şâri’nin katında namazın edâsı, secdenin varlığına bağlıdır; hem de secde namazın mahiyetinden bir cüzdür. Evlenme akdi için “icap ve kabul” bir rükündür. Çünkü evlenme akdinin varlığı icap ve kabulün varlığına bağlıdır ve bu akdin bir cüzüdür. Dolayısıyla yukarıda zikri geçen açıklamalardan hareketle şöyle denilmesi mümkündür; Rükün ile şart; hükmün varlığının kendi varlıklarına bağlı olması açısından ortak bir özellik arzederken, rükün, ilgili olduğu hükmün mahiyetinden bir parça olmasına karşılık şartın, ilgili olduğu hükmün mahiyetinden

bir cüz teşkil etmemesi itibariyle farklılık arz etmektedir. Mesele bir örnek üzerinden değerlendirilecek olursa şöyle denebilir; Rükû, namazın rükünüdür, çünkü onun hakikatinden bir cüzdür. Temizlik namazın şartıdır, zira onun hakikatının dışında bir şeydir (Şaban, 2014, s. 265).

4.4.4.1. Vazî Hükümlerden Olan Aslî ve Zâid Rükün Tanımı

Bir şeyin mahiyetine dahil olan ve onu meydana getiren rükün kavramı, aslî ve zâid rükün olmak üzere ikiye ayrılır. Kendisi ortadan kalktığında dahil olduğu şey de ortadan kalkıyorsa bu aslî rükündür. Mesela namaz açısından bakıldığında rükû ve secde aslî rükündür. Çünkü her ne şekilde olursa olsun rükû veya secde yerine getirilmediğinde namazda onunla birlikte bâtil olur. Zâid rükün ise, yerine getirmeye muktedir olduğu halde bir özür sebebiyle kendisi ortadan kalktığında dahil olduğu şeyin hükmü devam ediyorsa bu, zâid rükündür. Namazda tilâvet edilen kıraat, zâid bir rükündür. Dolayısıyla imâma uyan cemaatin kıraati yerine getirmemesi, namazın varlığını ortadan kaldırmaz. Aynı şekilde imâma rükûda yetişen kimse imâmın kıraatine yetişmediği halde o rekâta yetişmiş sayılmaktadır. Yukarıda arz edilen örneklerden anlaşılacağı üzere bazı durumlarda zâid rükün bulunmayışı o şeyin yokluğunu gerektirmezken, aslî rükün olmayışı o şeyin varlığını imkânsız kılar. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere rükû ve secdenin namazın aslî rükünlerinden olduğunda bir ihtilâf söz konusu değildir. Ancak rükû ve secdelerin mütemmimi olan kavme ve celselerin aslî rükün oluşu mezhep içinde ihtilâflı bir meseledir.

Ebû Yûsuf (v. 182/798), ileride tafsilatlı bir şekilde açıklanacağı üzere, kavme ve celsedeki itmi'nânın farz olduğunu belirterek bir anlamda kavme ve celseyi de aslî bir rükün olarak değerlendirmiş olmaktadır. Zira Ebu Yûsuf kavme ve celseye dikkat etmeyen kimselerin namazlarının bâtil olacağını ve namazlarını yeniden kılmaları gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Muhammed (v. 189/805) kavme ve celsedeki itmi'nânın vâcip olduğuna hükmederek, kavme ve celseyi yanılarak yerine getirmeyen kimselerin namazlarının bâtil olmayacağına hükmetmişlerdir. Dolayısıyla kavme ve celsenin Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre zâid rükün olduğu anlaşılmaktadır. Zira yukarıda ifade ettiğimiz zâid rükün tanımından ve Siğnâkî'nin (v. 714/1314) en-Nihâye ale'l-Hidâye'sindeki ifadelerinden hareketle mesele değerlendirilecek olursa, bir özür

sebebi olan yanılmayla kavme ve celsenin terkedilmesi, namazın sıhhatine mâni olmamakta, aslî rükünde olduğu gibi namazın geçerli olma hükmünü ortadan kaldırmamaktadır. (Sîgnâkî, 2014, s. 145) Neticede meseleye bir bütün olarak bakılacak olursa Ebû Yûsuf'un kavme ve celsedeki itmi'nâna farz hükmünü vermesi, onun bu iki rüknü aslî rükün olarak kabul etmesinden ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in kavme ve celseye vâcip hükmünü vermesinden de bu ikisini zâid rükün olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır (Niğdevî, 1891, s. 19).

İmâm Birgivî (v. 981/1573), risâlenin temel konusu olan kavme ve celse kavramlarını tefsir ederek kavmenin; namazda rükûdan kalkarken, secdeye gitmeden önce iyice doğrulmak ve en az bir kere “Sübhâne Rabbiye'l-Azîm” diyecek kadar ayakta durmak olduğunu ifade etmiştir. Celsenin ise, namazda iki secde arası en az bir kere “Sübhâne Rabbiye'l-Azîm” diyecek kadar oturmak olduğunu beyan etmiştir (Hamedân, 2016, s. 79-80).

Birgivî risâlede; fukahânın, namazın rükûsundan ikinci secdesine kadar yerine getirilen fiilleri ve bunların vâcip, sünnet ve rükün oluşlarını ifade eden kavillerini tafsilatlı bir şekilde açıklama yoluna başvurmuştur. Birgivî, namazdaki bu fiillerin altı kısımdan müteşekkil olduğunu ve bunlardan ilki olan rükûnun, baş ve sırtı düz bir yüzey oluşturacak şekilde eğmek; secdenin ise alını yere koymak olduğunu ifade etmiştir (Niğdevî, 1891, s. 18-24). Şârih Niğdevî, Allah Teâlâ'nın “rükû ediniz secde ediniz” âyetinden (Meryem, 19/59) yola çıkarak rükû ve secdenin hiçbir ihtilâf ve şüphe olmaksızın namazın bir rüknü olduğunu ve bu ikisinin farziyyetinin fukahâ arasında icmâ ile sabit olduğunu vurgulamıştır (Niğdevî, 1891, s. 19).

Rükû ve secdenin farziyyeti meselesini usûl-i fıkıh açısından tahlil ettiğimizde, öncelikle farz hükmünün, edille-i şer'iyenin ilki ve en önemlisi olan Kur'ân tarafından sabit olduğu görülecektir. Zira Kur'ân, Allahın kelamı olması suretiyle delillerin en üstün olanıdır.

4.4.5. Rükû Secde Kavme ve Celsenin Usûl Açısından Değerlendirilmesi

Edille-i Şer'iyenin ana kaynağı olan Kur'ân sözleri, ihtiva ettiği hükümlere delâlet yönünden iki kısma ayrılır: a) Hükme delâleti kesin olan sözler, b) Hükme delâleti zannî olan sözler.

a) Delâleti kesin olan söz, anlaşılan belli bir manaya delâlet edip yorum ihtimali olmaz ve ondan başka bir mana anlaşılmasına da imkân bulunmaz. Allah Teâlâ'nın şu sözü buna misaldir: *"Karılarınızın çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir."* Bu âyet, bu durumda kocanın hissesinin yarımından başka olmadığına kesin delildir. (Nisa, 4/12)

b) Delâleti zannî olan söz ise, bir manayı gösterip, fakat yorumlanmaya, bu manadan çevirip başka bir manayı kasdetmeye müsait olur. Allah Teâlâ'nın şu sözü buna misâldir: *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç aybaşı beklerler."* (Bakara, 2/228) Kar' sözü arapçada iki manada ortaktır. Dil bakımından temizliğe ve aybaşına da söylenir. Âyet, boşanmış kadınların üç kur' beklemelerine delâlet eder. Bu, üç aybaşına ve üç temizlik haline ihtimal verir (Kahraman, 2017, s. 77-78).

Yukarıda Kur'ân'ın delâleti ile alakalı olan açıklamalardan yola çıkarak *"rükû ve secde ediniz"* âyetinin (Meryem, 19/59) hükme delâletinin, hem âyetin namazdaki rükû ve secde etmeye kesin delâleti hem de Hz. Peygamber'in *"Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılınız"* şeklindeki kavli ve fiili sünnetiyle sabit olduğu görülmektedir (Buhârî, Ezan, 18). Aynı şekilde *"Karineden mücerret olan emir lafzı yalnızca vücûbu ifade eder başka bir manayı ifade etmez"* kaidesince; naslarda yer alan emirler, bu emirlerin mübahlık veya mendupluk anlamına geleceğini gösteren özel bir karine bulunmadığı sürece vücûba hamledilir. Vücûb dışında başka bir anlama çekilmesi için delil gerekir. Dolayısıyla âyetteki emir lafzı hem konulmuş olduğu manaya delâleti hem de hükmünün vücûp ifade etmesi açısından katîdir (Serahsî, 1973, s. 11-26; Zeydan, 1979, s. 243).

Şârih Musa b. Ahmed Niğdevî'ye (v. 1151/1738 yılından sonra) göre Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Şâfiî (v. 204/820) rükû, secde, kavme ve celsede yerine getirilen ta'dîl-i erkânın rükûn oluşu hususunda sünen-i erbaa'da geçen İbn Mesud hadisine dayanmaktadırlar. Hadiste Hz. Peygamberin *"rükû ve secdeden tam olarak doğrulmayan kimsenin namazının kabul olmayacağını"* buyurması Ebû Yûsuf ve İmâm Şâfi'ye göre ta'dîl-i erkânın rükûn oluşuna delil teşkil eden rivâyetlerdendir (Tirmizî,

Salât 196, Ebû Dâvud, Salât 143; Nesâî, İftitâh 88). Hadisin sonunda İmâm Tirmizî (v. 279/892), bu rivâyetin “*hasenun sahîhun*” olduğunu ifade etmiştir. Tirmizî’nin bu ifadesi hadis usûlunde birkaç anlamı ihtiva eder. Ulûmü’l-hadîs müellifi İbn Salah (v. 643/1245) “هذا حديث حسن صحيح” lafzını açıklama sadedinde “Bir hadise sahih veya hasen denilmesi isnadın durumuyla ilgilidir. Eğer bir hadis iki isnadla/tarikle vârit olursa o zaman Tirmizî’nin bu sözü doğru olur.” veya “Tirmizî’nin hasenden maksadı ıstılâhî değil lügavî manadır.” diye ifade etmiştir. İbn Dakîku’l’îd ise; “Hasen hadisin illa da sahih hadisten alt mertebede olması gerekmez. Hasen bir hadisin sahihten aşağıda olması için tek bir isnadla gelmesi gerekmektedir. Bundan dolayı Tirmizî’nin bu sözündeki hasen ile sahih aynı şeydir.” diyerek açıklamıştır. İbn Hacer el-Askalânî’nin muteber olan görüşüne göre “Bu lafızda iki ihtimal vardır. Bu hadis ya tek tarikle gelmiştir. Ya da iki veya daha fazla tarikle gelmiştir. Tek tarikle gelmişse; “صحيح او حسن” demektir. İki ve daha fazla ise; “صحيح و حسن” demektir.” diyerek meseleyi ortaya koymuştur (Niğdevî, 1891, s. 28).

4.4.5.1. Ebû Yûsuf’un Farz Kavlinin Tahlili

Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Şafî’nin (v. 204/820) ta’dîl-i erkânın rûkûn ve farz oluşuna delil olarak serdettikleri rivâyetlerin en kuvvetlisi, Ebû Hureyre’den (r.a) gelen Hz. Peygamber’in ta’dîl-i erkânsız namaz kılan kişiyi îkaz ettiği mezkûr rivâyettir. Ta’dîl-i erkânı vâcip olarak kabul eden Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed yukarıdaki zikredilen hadisin haber-i vâhid olması sebebiyle zannî olduğunu ifade ederek, sübûtu katî olan Kur’ân’a sübûtu zannî olan âhad haberin ziyâdesinin nesh olup, câiz olmayacağını beyan etmişlerdir.

Ta’dîl-i erkânın vâcip olduğuna dair sünnetten deliller kısmında zikredilecek olan bu rivâyet hem Hanefîlerin hem de diğer mezheplerin nassa dayalı en önemli delillerinden birini teşkil etmektedir. Şâfiîler, bu delile ek olarak Hz. Peygamberin “Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılınız” rivâyetini de ileri sürerek ta’dîl-i erkânı bir rûkûn olarak kabul etmişlerdir (Buhârî, Ezân, 18). Ebû Yûsuf’un kavme ve celsedeki itmi’nâna farz hükmünü vermesi ise, onun bu iki rûknü aslî rûkûn olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. (Niğdevî, 1891, s. 19).

4.4.5.2. İbnü'l-Hümâm'ın Amelî Farz Görüşünün Tahlili

Hanefî fakihlerinden Kâdîhan (v. 592/1196), Fetavâsında, rükûdan doğrulunca sırtı düz yaparak ayakta durmayı (kavme) terketmekle sehiv secdesinin gerektiğini söylemiştir. Birgivî (v. 981/1573), yukarıda arz edilen Fetâvâyı Kâdîhan'daki hükümden hareketle, bu dört fiilin farz değilde vâcib olduğuna delâlet ettiğini ifade etmiştir (Hamedân, 2016, s. 103). Zira Fetâvâyı Kadîhan'da, namaz kılana sehiv secdesinin vâcib olduğu durumlarla ilgili bölümde şu ifadeler yer alır: “Namaz kılan kişi rükû ettiği ve başını rükûdan kaldırmayıp da sehven secdeye gittiği zaman Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Muhammed'in (v. 189/805) kavline göre namazı câizdir. Ancak sehiv secdesi yapması gerekir.” İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457), Ebû Yûsuf'un (v. 182/798) konuyla alakalı ‘bu dört fiil farzdır’ kavlini, amelî farzlara hamlederek imâmlar arasında vaki olan ihtilâfî çözüme kavuşturur. Zira ona göre amelî farz vâcib olan fiillerdendir. Yukarıda zikri geçen amelî farz, usûl-i fıkıh açısından tahlil edilecek olursa, teklîfî hükmün kısımlarından olan farzın içerisinde değerlendirilir. Bununla beraber İbnü'l-Hümâm'ın imâmlar arasındaki ihtilâfî kaldırıcı olarak zikrettiği amelî farzı, itikâdî farz ile vâcib arasında ara bir kategori olarak görmek de mümkündür (İbn Nüceym, 2002, s.24).

Amelî farzdan ayrı olarak değerlendirilen itikâdî farz; katî bir delille sabit olan, âyet veya sübûtu ve delâleti katî olan hadislerle belirlenmiş olan farzdır. Namazdaki rükû ve secde bu konuya örnek olarak verilebilir. Bu çeşit farzı inkâr etmek kişinin dinden çıkıp kafir olmasına sebep olur. İtikâdî açıdan inanmak farz olup, inkârı küfre yol açtığından dolayı bu çeşit farza, farz-ı itikâdî de denir. Zannî farza gelince, fıkıh literatüründe bununla kastedilen vâciptir. Zannî farzlar, katî farzların aksine adından da anlaşılacağı üzere zannî delile dayanan ve zannî delille sabit olan farzlardır. Fakat bu zannî farzların kendisine dayandığı zannî deliller, müçtehitlerin nezdinde katî delile oldukça yakındır. Rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durmak ile iki secde arasında sırtı düz yaparak oturmak zannî farzlara örnek verilebilir. Zannî farzlar itikâd cihetiyle katî farzlar gibi olmayıp inkârı kişiyi dinden çıkarmaz (Debusî, 2001, s.296).

Zannî farzlar bir içtihadı dayanması bakımından farz-ı içtihadî; amelî yönden farz-ı amelî; bağlayıcılık yönü itibariyle ise farz-ı katî olarak isimlendirilir. Bu yüzden ki vâcibin karşılığı olan amelî farzın kesinliği farzın kesinliği derecesinde olmayıp ondan daha düşüktür. Bu ilke gereği şerî bir işte farzın terki o işi bâtıl

kılarken, vâcip dediğimiz amelî farzın terki, işin bâtıllığına sebep olmaz (Sığnâkî, nr. 1768, vr.6a). Mesela; namazın edâsı esnasında rükû ve secdenin terki namazı bâtil kılarken, rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durma ile iki secde arasında sırtı düz yaparak oturma fiillerini terk etmek namazı bâtil kılmaz. Tüm bu anlattıklarımızdan sonra Ebû Yûsuf'un (v. 182/798), "Rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durmak ile iki secde arasında sırtı düz yaparak oturmak ve bunlardaki itmi'nân farzdır" sözünü vâcibin karşılığı olan amelî farza hamletmek ve Ebû Yûsuf'un bu sözüyle terkedilmesi durumunda namazın bâtil olacağı rükû ve secde gibi farzları değil de terki namazın bâtıllığını gerektirmeyen vâcip türünden fiilleri kastettiğini söylemek kaçınılmazdır. Böylelikle imâmlar arasında vukû bulan bu ihtilâf da giderilmiş olur.

4.4.5.3. Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in Vâcip Kavlinin Tahlili

Ta'dîl-i erkânı vâcip olarak kabul eden Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Muhammed (v. 189/805) yukarıdaki zikredilen hadisın haber-i vâhid olması sebebiyle zannî olduğunu ifade ederek, sübûtu katî olan Kur'ân'a sübûtu zannî olan âhad haberin ziyadesinin nesh olup, câiz olmayacağını beyan etmişlerdir. Zira Hanefî fukahası bir hükmün ortaya koyulmasından sonra o hükmün çerçevesini sınırlayan ya da uzatan her türlü ziyâdeyi mevcut hükmü değiştirmesi nedeniyle nesh olarak kabul etmektedirler. Bu sebeple nesh için gerekli olan şartları ziyâde için de aramışlardır (Yargı, 2003, s. 299).

İslâm hukukunda nesh için gerekli olan şartlar incelendiğinde genel kaidenin şu olduğu görülmektedir; Bir delili ancak onun kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olan bir delil neshedebilir. Şâyet delil tevâtür yoluyla sabit olmuş ise, kendisi gibi mütevâtir veya Hanefîlere göre meşhur olmayan bir delil ile neshedilemez. Şâyet âhad haber ise, haber-i vâhid ile neshedilebilir, çünkü onunla aynı kuvvettedir; mütevâtir ve meşhur haber ile de neshedilebilir, çünkü her ikisi ondan kuvvetlidir. Delâleti katî olan bir delilde, ancak kendisi gibi delâleti katî bir delil ile neshedilebilir. Buna göre, Kur'ân nassları, delâlet bakımından eşit olmaları halinde, birbirini neshedebilir. Çünkü sübût bakımından aynı kuvvettedirler. Kur'ân nassı, mütevâtir sünnet ile de neshedilebilir, çünkü bu aynı kuvvettedir. Hanefîlere göre meşhur sünnet ile de neshedilebilir, zira bu da yaklaşık olarak aynı kuvvettedir. Âhad

sünnet ise, bilginlerin tercihe şayan görüşüne göre hiçbir Kur’ân nassını neshedemez. Çünkü kuvvetçe daha aşağı mertebededir. Aşağı mertebede olan üst mertebede olanı neshedemez (Kahraman, 2017, s. 377-378).

Serahsî (v. 483/1090 [?]), herhangi bir nassa, bir delile dayanılarak ilavede bulunmayı nesh işlemi olarak kabul etmektedir (Serahsî, 1993, s. 83-85). Buna göre prensip olarak kitapla sabit olan bir hükmün, sünnetle sabit olan bir hükme dayanılarak neshedilmesi hükmü sonuç olarak çıkartılmak yerine “sünnet vasıtasıyla kitapla sabit olan hüküm üzerine ziyadede/ilavede bulunulur” sonucu çıkartılır. Bekar bir zânînin cezasıyla ilgili olarak İmâm Şâfiî’nin (v. 204/820), celde cezasının yanı sıra sürgüne gönderilmesi cezasını kabul etmesi bu duruma örnek verilebilir. Şâfiî bu görüşünü “*Zina eden bekar erkek ve kadına yüz celde ve bir yıl sürgün, evli erkek ve kadına yüz celde ve recm*” hadisiyle ispat etmeye çalışmaktadır (Müslim, Hudûd, 12; Ebû Dâvud, Hudûd, 23). Bize göre bu tür bir ilave, nesh anlamına gelirken, Şâfiî’ye göre nesh olmayıp tahsis yollu beyan anlamına gelmektedir (Apaydın, 2019, s. 294). Zira Hanefiler, ifade edildiği şekliyle ihtilâfa konu olan ziyadeleri sûreten beyân olarak değerlendirse de manen nesih saymıştır (Serahsî, 1993, s. 82; Abdülaziz Buhârî, 1891, s. 191-192).

4.4.6. Hanefilerin Katında Ta’dîl-i Erkânın Hükümünün Tafsili

Birgivî, Cürcânî’nin (v. 397/1007) tahrîc yoluyla ulaştığı hükme göre, rükû ve secdedeki ta’dîl-i erkânın Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Muhammed (v. 189/805) açısından sünnet olduğunu, buna mukabil Kerhî’nin (v. 340/952) tahrîcine göre ise vâcip olduğunu vurgulamıştır (Niğdevî, 1891, s. 19). Meselenin vücub ve sünnet oluşlarının delillendirilmesine geçmeden önce tahrîc kelimesi açıklanacak olursa kısaca şöyle denebilir; mezhep imâmlarının benimsedikleri usûl kurallarına veya fikhî meselelere getirdikleri çözümlere dayanarak henüz hükmü belirlenmemiş meselenin hükmünü ortaya çıkarmaya denir. Hanefî mezhebi uleması tarafından da kullanılan tahrîc faaliyeti, dört büyük mezhebin ilk nesilleri tarafından başvuru ve şer’î bir meselenin hükmünü elde etme hususunda yararlanılan bir yöntemdir (Cessâs, 1985, s. 192; Serahsî, 1952, s. 378; Karâfî, 1928, s. 107-110). Siğnâkî (v. 714/1314), Hidaye’nin şerhi olan Nihâye’de ta’dîl-i erkânın hükmüyle alakalı olarak şunları dile getirmektedir:

“Cürcânî’nin ta’dîl-i erkân sünnettir sözünün manası şudur: “Ta’dîl-i erkân, rûknü (rûkû ve secdeleri) bizzat tamamlamak için değil, rûkû ve secdeleri kâmil manada tamamlamak için meşrû kılınmıştır. Bundan dolayı intikâldeki ta’dîl-i erkân gibi sünnettir” (Siğnakî, 2014, s. 276-277).

Zira farz olan bir rûknü kâmil manada yapmak için meşrû kılınan her şey sünnettir. Sünnet olan bir rûknü tam bir şekilde edâ etmek için meşrû kılınan şey ise nafi'dir. Kerhî'nin (v. 340/952) 'ta'dîl-i erkân' vâciptir sözünün manası ise şudur: “Ta'dîl-i erkân bizzat maksud olan rûknü (rûkû ve secdeleri) tamamlamak için meşrû kılınmıştır. Bu nedenle kıraate kıyas edilerek vâciptir. Zira namazda edâ edilen kıraat namazın bizzat maksud olan bir rûknüdür. Fatihâ okumak da bizzat maksud olan kıraat rûknünü tamamlamak içindir ve vaciptir.” Kerhî bu noktadan hareketle rûkû ve secdelerde yerine getirilen ta'dîl-i erkân'da da durumun aynı olduğunu ve kıraat gibi hükmünün vâcip olduğunu ifade etmiştir. Müellif Niğdevî de (v. 1151/1738 yılından sonra), Kerhî'nin tahrîcinin aklî delili olarak namazın farzından olan ve en az bir âyetle edâ edilen kıraat rûknünün üç âyetle yerine getirilmesinin bizzat maksud olan bir rûknü (kıraat) kemale erdirmesi sebebiyle Ebû Hanîfe'ye (v. 150/767) göre vâcip olduğunu beyan etmiştir (Niğdevî, 1891, s. 20).

Cürcânî'nin (v. 397/1007) meseleyi değerlendirirken ta'dîl-i erkânın sünnet olduğuna dair kendisine kıyas ettiği intikâl ise bunun hilafıdır. Zira bir rûkûden diğerine geçilmesi manasına gelen intikâl, farz olan rûkû ve secde gibi bizzat maksud olan bir rûkûn olmayıp gayrı maksud olan bir rûkûdür ve sünnettir. Buradan hareketle intikâl ile kastedilen, başka bir rûknün edâsına imkân hazırlamak olduğundan intikâl sünnet olmakla intikâldeki ta'dîl-i erkân'da sünnet olur. Fakat intikâlin sünnet olduğuna dair rivâyet, musannifin tercih ettiği rivâyet değildir. Müellifin tercih ettiği rivâyet, ilerde de geleceği üzere intikâlin vâcip olduğuna dair rivâyettir. Birgivî (v. 981/1573), yukarıda arz etmiş olduğu meseleyi rûkû ve secde'deki ta'dîl-i erkân ile intikâldeki ta'dîl-i erkân arasındaki değişikliğin açığa çıkması için zikrettiğini söyleyerek, tahrîcle elde edilen kavillerin aklî delillerini açıklamaya son vermiştir. Niğdevî ise, Cürcânî'nin ta'dîl-i erkânın sünnet olması hususunu intikâl meselesine kıyas etmesinin usûlde, “birbirine benzemeyen şeyler arasında yapılan kıyas”, yani, doğru olmayan ve hakikate uymayan mukayese demek olan ‘kıyas meal fârik’ olduğunu söylemiştir (Niğdevî, 1891, s. 20).

Birgivî (v. 981/1573), Cürcânî (v. 397/1007) ve Kerhî'nin (v. 340/952) tahrîclerini aktardıktan sonra ta'dîl-i erkânın hükmüyle alakalı Tatarhâniyye ve Salâtü'l-eser'de Hîşamdan nakledilen onun da İmâm Muhammed'den (v. 189/805)

naklettiği bir meselede, İmâm Muhammed'in ta'dîl-i erkânın farziyyeti hususunda Ebû Yûsuf (v. 182/798) gibi düşündüğünü rivâyet etmiştir. (Niğdevî, 1891, s. 20) İbnü'l-Hümâm'da bu durumu destekleyen bir kavli getirerek konuyla alakalı olarak şöyle der: "İmâm Muhammed'e rükû ve secdede ta'dîl-i erkânı terkedenin namazından sorulduğunda, o da "Korkarım ki o kişinin namazı câiz olmaz." Münye'nin şerhinde de Ebû Hanîfe'den (v. 150/767) böyle bir kavlin olduğu rivâyet edilmiştir (Hamedân, 2016, s. 90). Bu rivâyetlerden İmâm Muhammed'in, ta'dîl-i erkânı, yerine getirilmediğinde namazın bozulduğu aslî bir rükün olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

4.4.7. Ta'dîl-i Erkânı Terketmenin Hükümü

Birgivî, Hanefî fakihî Serahsî'nin (v. 483/1090 [?]) "namazda ta'dîl-i erkânı terk eden kimsenin namazını itidâl ile tekrar kılması gerekir" (Hamedân, 2016, s. 91) ifadesine yer vererek bu kavlin namazın rükû ve secdesindeki ta'dîl-i erkânın vâcib olduğuna delâlet ettiğini beyan etmiştir (Niğdevî, 1891, s. 20). Zâhiriyye adlı kitapta; Kadî İmâm Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yûsuf (v. 493/1100) konuyla alakalı olarak şunları dile getirmektedir: "Kim rükû ve secdede ta'dîl-i erkânı terk ederse namazı iade etmesi vâcib olur. Namazı iade ettiği takdirde de ta'dîl-i erkânı uygun olarak kıldığı ikinci namaz farz olur. Dolayısıyla ta'dîl-i erkânı riâyet etmeden kıldığı birinci namaz farzın yerine geçmemiş olur." Şemsu'l-eimme Serahsî'de, farz olarak kabul edilen namazın birinci mi yoksa ikinci mi olduğunu belirtmeksizin, ta'dîl-i erkân terkedilerek kılınan namazın iade edilmesinin lâzım olduğunu dile getirmiştir (Hamedân, 2016, s. 91).

İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457), yukarıda arz edilen ve Kerhî'nin tahrîci olan ta'dîl-i erkânın Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre vâcib olması rivâyetini esas alarak, ta'dîl-i erkânsız kılınan namazın iade edilmesinin vâcib olduğu hususunda bir problemin (işkâl) olmadığını ifade etmiştir. Zira iadenin vacipliği, tahrîmen mekruh olarak edâ edilen her namaz için şerî bir hükümdür. Bu durum namazın vâciplerinden olan Fatihâyı terketmek gibi namazın diğer vâciplerinde de geçerli olan bir hükümdür. İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457), farzın tekerrür etmemesi sebebiyle farz olarak kabul edilen namazın birinci namaz olduğunu, ta'dîl-i erkân üzere kılınan

ikinci namazın ise ta'dîl-i erkânsız kılınan birinci namazı onardığını beyan etmiştir (Hamedân, 2016, s. 92).

Ta'dîl-i erkâna riâyet edilmeksizin kılınan namazın sonucu olarak ifade edilen tahrîmen mekruh kavramı, usûl-i fıkıh açısından değerlendirildiğinde; Şâri'nin mükelleften terketmesini kesin bir şekilde istediği, ancak sübûtu veya delâletinin haber-i vâhid gibi zannî bir delille olduğu durumları ifade eder. Tahrîmen mekruh olan bir işi yapan kimse, haram bir fiili işleyen kimse gibi cezaya müstehak olur. Hanefî mezhebi içerisinde mekruh ifadesi kullanıldığında bu ifadenin 'tahrîmen mekruh' anlamına geleceği vurgulanmıştır. Yukarıdaki açıklamalardan hareketle ta'dîl-i erkânla alakalı olarak gelen rivâyetlerin Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Muhammed'e (v. 189/805) göre zannî bir delil olan haberi vahidle sabit olduğu anlaşılmaktadır. Zira ta'dîl-i erkâna riâyet etmeyerek kılınan namazın hükmü bu iki imâma göre tahrîmen mekruhtur. Nitekim İmâm Muhammed el-Asl'da İmâm-ı Azam'ın itmi'nâna dikkat etmeyen bir kimsenin kıldığı namazının sahîh olduğunu fakat bu kimsenin tahrîmen mekrûh bir iş yaptığını kabul ettiğini söyler (İmâm Muhammed, 1990, s. 199).

Şarih Niğdevi ise 'vâcibi kasden terk etmek şiddetli-kuvvetli kerahettir' ifadesinin şerhinde tahrîmen mekruh ve tenzihen mekruh kavramlarıyla alakalı muhtelif kavilleri nakletmiştir: "İmâm Muhammed'e göre tahrîmen mekruh haram sayılır ancak onun bu görüşünü destekleyen katî nas bulunmamaktadır. Ebu Hanife ve Ebu Yûsufa göre tahrîmen mekruh, harama yakındır. Tahrîmen mekruhun harama nispeti vâcibin farza nispeti gibidir. Mekruh ile tenzîhen mekruh da kastedilir ve bu mekruh çeşidi helale yakındır." Ayrıca bu bilgilerin Molla Hüsrev'in (v. 885/1480) Dürer'inde de geçtiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Mevlânâ Ahî Çelebi'nin, (v. 905/1500) Haşiyetü Sadru's-şeria'da Tavzih ve Telvih isimli eserlerden iktibasla dile getirdiği "Tahrîmen mekruhu işlemek caiz değildir, aksine tahrîmen mekruhu terk etmek haramı terk gibi farzdır. Ancak katî delille yapılması yasaklanan şeye haram, zannî delille yapılması yasaklanan şeye tahrîmen mekruh denilir. Tenzihen mekruh ise yapılması caiz olan ve yasaklanmayan şey demektir." sözlerini nakletmiştir. Mûsâ b. Ahmed Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), İbrahim Halebi'nin (v. 956/1549) de Şerhü'l-Münye'sinde, vâcibin terk edilmesiyle oluşan mekruhu, tahrîmen mekruh olarak isimlendirdiğini ifade etmiştir. Yine hâşiye'ye atıfla Mevlâna Ahi Çelebi'nin (v. 905/1500) haram ile tahrîmen mekruh arasındaki farkla alakalı "Haramı işleyen

ahirette cezalandırılır, tahrîmen mekruhu işleyen ise cezalandırılmaz” görüşünü alıntılamıştır. Mûsâ b. Ahmed Niğdevî burada mesele ile alakalı farklı kavilleri zikretmekle birlikte şahsî kanaatini ortaya koymamıştır (Niğdevî, 1891, s. 26).

Birgivî (v. 981/1573), Ebü'l-Yüsr'un (v. 493/1100) “iade ettiği takdirde ikinci kıldığı farz olur” ifadesine itiraz sadedinde şunları kaydetmektedir: “Ebü'l-Yüsr'un ta'dîl-i erkânsız kılınan birinci namazın iadesi olan ikinci namazı farz yapması, kılınmış olan birinci namaz ile farz namazın düşmemesini gerektirir. Bu ise namazdaki vâcibin terkedildiği durumda değil namazdaki bir rükün veya şartın terkedildiği durumda lâzım olur. Kısacası ta'dîl-i erkânsız kılınan birinci namaz kılan kişinin üzerinden düşer ve geçerli olur. Çünkü ta'dîl-i erkân vaciptir. Dolayısıyla kılan kişiden düşmeyen, geçerli olmayan namaz, kendisinde bir rükün veya şartın terkedildiği namazdır. Bu da Ebü'l-Yüsr'un (v. 493/1100) “İade ettiği takdirde ikinci kıldığı farz olur birincisi değil” sözüne ters düşer. Zira yukarıda rükünün iki kısmı olan aslî rükün ve zâid rükünde bahsi geçtiği üzere şâyet ta'dîl-i erkân, aslî bir rükün olarak değerlendirilirse namaz bâtil (geçersiz) olur. Ancak zâid bir rükün olarak değerlendirilirse bilerek terk etme haricinde namaz eksik olmakla beraber sahih olur. Kaldı ki Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâmı Muhammed (v. 189/805), ta'dîl-i erkânı rükû ve secde gibi namazın aslî rükünlerinden saymamaktadır (Hamedân, 2016, s. 92; Niğdevî, 1891, s. 21).

4.4.7.1. Hanefilere Göre Rükû ve Secdeden Baş Kaldırmanın Hükmi

İmâm Birgivî, namaz kılan kimselerin altı fiilinden ilk ikisini yukarıda arz ettikten sonra bu fiillerin üçüncüsü olan rükû ve secdelerdeki intikâle yer vermiştir. Bahse konu olan rükû ve secdelerdeki intikâlin; rükûdan secdeye, birinci secdeden ikinci secdeye ve ikinci secdeden diğer rekata intikâl olduğunu aktardıktan sonra rükû ve secdede baş kaldırmanın hükmünü, Hanefî fukahâsının görüşlerine de yer vererek tafsilatlı bir şekilde açıklama cihetine gitmiştir (Hamedân, 2016, s. 93).

Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), altı fiilden dördüncüsünün rükû ve secdeden baş kaldırmak olduğunu ifade ederek, bu fiilin başka bir rükün edâsına imkân sağlayan intikâl için gayrı lâzım olduğunu ve intikâlin bazı durumlarda bu fiili yerine getirmeden de tahakkuk ettiğini belirtmiştir (Niğdevî, 1891, s. 22). Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ (v. 786/1384), el-Fetâva't-Tatarhâniyye'de Ebû

Hanîfe'den (v. 150/767) gelen muhtelif rivâyetler olduğunu söyleyerek, bazı rivâyetlerde rûkû ve secdelerden başı kaldırmanın farz olduğunu ancak rûkûdan kalktıktan sonra doğrulmanın ve iki secde arasında bir müddet oturmanın ise farz olmadığını nakletmiştir (Hamedân, 2016, s. 94).

Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), Tatarhâniyye'de zikri geçen rûkû ve secdelerden başı kaldırmanın farz olma veçhesinin, başka bir rûknün edâsının bazı durumlarda bu fiile bağlı olmasından kaynaklanabileceğini belirtmiş ancak bu rivâyetin sahih olmadığını da risâlenin ilerleyen kısımlarında ifade etmiştir (Niğdevî, 1891, s. 22).

Birgivî (v. 981/1573), Hidâye'nin müellifi Mergînânî'nin (v. 593/1197) konuyla alakalı şu kavlini nakleder: “Ulema, başı secdeden kaldırmanın farz olan miktarı hususunda ihtilâf ettiler. Başın ne kadar kaldırılacağı hususunda en sahih olan görüş; şâyet namaz kılan kimse, birinci secdeden başını kaldırdığında başını secdeden azıcık kaldırması sebebiyle secdeye daha yakın olsa namazı câiz olmaz. Bu durum, başı kaldırmanın mutlak olarak farz olduğuna delâlet eder. Zira namaz kılan kimsenin ikinci secdesi tahakkuk etmediğinden tek bir secde yapmış kabul edilir ve hâlâ birinci secdede olduğu varsayılır. Ancak bu kimse başını secdeden fazlaca kaldırsa ve böylelikle oturmaya (celse) daha yakın olsa, her ne kadar celsede eklemleri yerli yerince oturmasa da namazı iadenin vâcip olması ve kişiye günah yazılması suretiyle câiz olur” (Hamedân, 2016, s. 94).

Birgivî risâlesinde, yukarıda zikri geçen ve Hanefî imâmların kitaplarında vâki olan cevazın; usûl-i fıkıhta, kaza farziyyetinin düşmesi, muamelatta ise ahkâmın terettüp etmesi manasına geldiğini bilmeyen bazı gâfil kimseler tarafından, namazda ta'dîl-i erkânı terkeden kimse için bir gerekçe olarak görüldüğünü dile getirmiştir. Halbuki Hanefî fukahâsının cuma günü ezan vaktinde yapılan bey'e vermiş olduğu cevaz incelenecek olursa, buradaki cevazın işlemin helal olup günah olmadığına değil, vâki olan bey'de mülkiyetin o kimse için sabit olduğuna delâlet ettiği anlaşılacaktır. Zira Allah Teâlâ “*alışverişi terkedin*” (Cuma, 62/9) ifadesiyle bu fiilin yanlış ve günah olduğunu beyan etmiştir.

Birgivî'nin (v. 981/1573) bu meseledeki cevaz kavramına yüklediği manaya usûl açısından bakılacak olursa, yapılmasıyla dünyadaki hukuki boyutun düştüğü, ancak uhrevî boyutun ise kişinin zimmetinde asılı kaldığı bir mana anlaşılmaktadır.

Zira Usûl alimleri ibadet, muâmelât ve fiilleri hem dünyevî (kazâî) hem de uhrevî (diyânî) açıdan değerlendirmeye tabi tutmuşlar, hüküm, dünyevî sonuçları ihtiva ediyorsa kazâî hüküm, uhrevî sonuçları ihtiva ediyorsa, diyânî hüküm diye isimlendirmişlerdir. Birgivî’de (v. 981/1573) gâfil kimseler diye nitelendirdiği kimselere cevap niteliğinde cuma namazı örneğini getirmiş ve ta’dîl-i erkâna riâyet edilmeden kılınan namazla, dünyevî hüküm düşse de uhrevî hükmün düşmeyeceğine işaret etmiştir (Niğdevî, 1891, s. 23). Aslında Birgivî’nin temas ettiği bu mesele, usûl-ı fıkıhta vazî hükümlerin kısımlarından olan sıhhat kavramıyla yakından alakalıdır. Şöyle ki sıhhat terim olarak; mükellefin fiillerinin sebep ve şartlara uygun yapılması durumunda şeran hukuki sonuç doğurması manasına gelir (Apaydın, 2009, s. 110-111). Dolayısıyla bir mesele dünyevî hükümleri açısından sahih olabilir ama uhrevî açıdan câiz değildir. Yukarıda zikri geçen mesele de aynı câiz-sahih kavramları kapsamanında değerlendirilmelidir. Nihâye isimli eserinde Siğnâkî, rükû ve secdede başı kaldırmanın hükmüyle alakalı olarak şöyle demektedir:

“Secdede başı kaldırmak rükûn değildir. Rükûn ancak (birinci secdeden ikinci secdeye) intikâldir. Zira namaz kılan kimse ikinci secdenin edâsını ancak intikâl ile yerine getirir. Ancak şu var ki ikinci secdeye intikâl ancak başı kaldırma ile gerçekleştiğinden bir başka rükne intikâlin mümkün olabilmesi zorunluluğundan ötürü namaz kılanın intikâl için başını kaldırması lâzımdır.” (Siğnâkî, 2014, s. 278; Niğdevî, 1891, s. 23)

Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), başka bir rükûnün edâsının kendisine bağlı olmaması sebebiyle secdeden başı kaldırmanın rükûn olmadığı hususunda Ebû Hanîfe’den (v. 150/767) gelen sahih rivâyet olduğunu belirtmiştir. Hatta namaz kılanın bazı durumlarda başını kaldırmadan da intikâli gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir. Nitekim bir kimse alnı tam karar kılarak sertliğini hissetmekle birlikte bir yastığa secde etse sonra yastık alınsa ve ikinci secde için başını kaldırmadan alnını yere koysa bu ameli her ne kadar günah olsa da câizdir. Dolayısıyla bu durum secdede başı kaldırmanın farz olmadığına delâlet etmektedir. Ancak rükûda ise başı hiç kaldırmadan secdeye intikâl etmek mümkün olduğu için rükûdan başı kaldırmak rükûn kılınmamıştır (Niğdevî, 1891, s. 24).

Âlim b. Alâ’nın (v. 786/1384) kaleme almış olduğu Tatarhâniyye’de ‘Ebû Hanîfe’ye (v. 150/767) göre rükûdan intikâlin farz olduğu belirtilmekte ancak başı rükûdan ve secdeden kaldırıp doğrulmanın ise farz olmadığı’ nakledilmektedir (Dihlevî, 1987, s. 509). Konuyla alakalı Husayrî’nin eseri olan Hâvî’de ise “namaz kılan kişi rükû edip başını rükûdan kaldırmaksızın hemen secdeye gitse sehvetmiş

olur.” ifadesi yer almaktadır. Hanefî fakihlerden bazıları bu durumun yanılarak namazdaki vacipleri terkeden kimsenin hükmünde olduğu gibi sehiv secdesi gerektirdiğini ifade etmişlerdir (Hamedân, 2016, s. 96). Netice olarak Şarih Niğdevî’ye (v. 1151/1738 yılından sonra) göre bu durum, rükûda olduğu gibi secdeden de başı kaldırmanın farz olmadığına işaret etmekle beraber bazı alimler katında sehiv secdesi gerektirmesi açısından vücûba delâlet etmektedir. Zira rükûdan başı kaldırmanın vâcib oluşu, mezhepin sahih olan görüşüne göre kavmede ta’dîl-i erkânın vâcib olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim “*vâcib olan bir şeyin kendisine bağlı olduğu her şeyde vaciptir*” kuralı bu durumu destekler mahiyettedir (Niğdevî, 1891, s. 24).

4.4.7.2. Hanefîler’e Göre Kavme-Celse ve Bu İkisinde İtmi’nânın Hükümü

İmâm Birgivî (v. 981/1573) tarafından yukarıda bahsi geçen namaz fiillerinin beşincisi, rükûdan kalkınca ayakta durmak anlamına gelen kavme ve iki secde arasında oturmak olan celse, bu fiillerin altıncısı ve sonuncusu ise bu ikisinde yerine getirilen ta’dîl-i erkândır. Zeylaî (v. 762/1360) namazda rükûdan kalkarken, secdeye gitmeden önce iyice doğrulmak olan kavme ve bu fiildeki ta’dîl-i erkânın, iki secde arasında sırtı düz yaparak oturmak anlamına gelen celse ve bu iki secde arasında gerçekleşen oturmadaki ta’dîl-i erkânın Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed’e (v. 189/805) göre sünnet olduğunu ifade etmiştir. Niğdevî’ye göre Zeylaî’nin (v. 762/1360) “bu dört amelîye tarafeyne göre sünnettir” sözü, meşhur olan rivâyet veya Zeylaî’nin bu rivâyetlerden anladığı kanaate göre olduğu söylenebilir. Yoksa tarafeyne göre mezhepin asıl görüşü, bu dört efâlin vâcib olmasıdır (Hamedân, 2016, s. 97).

Birgivî (v. 981/1573), konuyla ilgili kavilleri zikrederek Hulâsa’da, rükû ve secdeden intikâldeki ta’dîl-i erkânın ittifakla Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Muhammed’e (v. 189/805) göre sünnet olduğunu, Nihâye’de ise rükû ve secdede ta’dîl-i erkânın hükmünün Kerhî’ye (v. 340/952) göre vâcib, Cürcânî’ye (v. 397/1007) göre sünnet olmasıyla ihtilâflı olduğunu belirtmiştir. Rükû ve secdedeki ta’dîl-i erkânın hükmü hususunda ihtilâf eden Kerhî (v. 340/952) ve Cürcânî (v. 397/1007), intikâldeki meşrû itmi’nânın Ebû Hanife (v. 150/767) ve İmam Muhammed’in (v. 189/805) kavline göre vâcib değilde sünnet olduğu konusunda

ittifak etmişlerdir. Sonuç olarak Zeylaî'nin (v. 762/1360) konuyla alakalı serdetmiş olduğu kavillerden intikâlde ta'dîl-i erkânın sünnet olduğu ifade edilmiştir (Hamedân, 2016, s. 98; Niğdevî, 1891, s. 25).

Hanefî fakihi Zâhiruddîn Buhârî (v. 619/1222), rükûdan kalkınca ayakta dik durma manasına gelen kavmeyle alakalı olarak şunları dile getirmiştir: “Ashabımızın çoğundan gelen rivâyete göre namaz kılan kişi rükû kavmesini terketmekle günah işlemiş olur” (Buhârî, s. 22). Şârih Niğdevî'ye (v. 1151/1738 yılından sonra) göre bu kavil, kavme de tadil erkânın vücûbiyetine delâlet eder. Zira kişiye günahın terettüp etmesi ancak vâcib olan bir şeyi terketmesiyle gerçekleşir. Fukahâdan gelen meşhur kavle göre de vâcipi terk etmenin hükmü, terkeden kimseye günahın terettüp etmesidir. Ancak sünnetin terkedilmesinde ise Hz. Peygamber (s.a.v)'in yoluna tabi olmaktan ve onun şefaatine erişmekten mahrumiyet söz konusudur (Niğdevî, 1891, s. 25).

Necmüddîn Muhtar ez-Zâhidî (v. 658/1260), Gunyetü'l-Münve li-tetmîmi'l-ğunye isimli eserinde rükû, secde kavme ve celsedeki ta'dîl-i erkân hususuna dikkat çekerek şu ifadelerle yer vermiştir:

“Rukûn gerek rükû ve secde gibi maksudun bi nefsihi olsun gerek rükû ve secdeden intikâl gibi gayrı maksud olsun, her rükû şartlarına uygun bir şekilde tam olarak yapmak, Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre vaciptir. Ebû Yûsuf ve İmâm Şafi'ye göre ise farzdır. Dolayısıyla her bir rükû kamil manada yerine getirmeye vâcib olunca, namaz kılan kimsenin bütün azaları düzgün hale getirinceye kadar rükûda, secdede, kavmede ve celsede beklemesi gerekir. Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre vâcib olan işte budur. Hatta namaz kılan kişi rükû, secde, kavme ve celseden birinde ta'dîl-i erkânı sehven terkederse sehiv secdesi yapması gerekir. Kasıtlı olarak bunlardan birinde itmi'nâmı terkederse şiddetli bir kerahet (tahrîmen mekruh) işlemiş olur ve namazı tekrar iade etmesi gerekir” (Zâhidî, nr. 7382, vr. 17a-17b).

Müellifin bu meselede hüküm olarak arz ettiği şiddetli kerahet olan tahrîmen mekruh usûl-i fıkıhta, şâriin mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi veya onu yapıp yapmama arasında serbest bırakması manasına gelen teklifi hükmün kısımlarındandır. Tahrîmen mekruh kavramı, yukarıda ta'dîl-i erkânı riâyet edilmeksizin kılınan namazın sonucunda ifade edildiği üzere, Şâri'nin mükelleften terketmesini kesin bir şekilde istediği, ancak sübûtu veya delâletinden birisinin zannî delille sabit olduğu durumlardır. İmâm Muhammed (v. 189/805) konuyla alakalı, “her mekruh haramdır” diyerek mekruhu, tahrîmî ve tenzihî olmak üzere ayrıma tabi tutmamış, harama yakın olan mekruhu (tahrîmen mekruh) haram olarak addetmiştir. Ancak bununla beraber İmâm Muhammed, tahrîmen mekruh olarak hüküm verilen

meseleleri, haklarında sabit olan kesin bir delil olmaması sebebiyle haram olarak telaffuz etmemiştir (Şaban, 2014, s. 262; Apaydın, 2019, s.150).

Ebû Hanife (v. 150/767) ve İmâm Ebû Yûsuf'a (v. 182/798) göre ise tahrîmen mekruh, harama yakın olan kerahet demektir. Tahrîmen mekruh olan hükmün harama olan nispetine bakıldığında, vâcib olan hükmün farz olan hükme nispeti gibi değerlendirildiği anlaşılabacaktır. Yani haramın zıttı farz, vâcibin zıttı da tahrîmen mekruhtur. Şunu da ifade etmek gerekir ki her ne kadar tahrîmen mekruh, delilinin zannî olması sebebiyle haram gibi addedilmese de kasten işleyen kimse günahkar olup, cehennem azabına müstehak olur. Fakat haramdan farklı olarak, bu fiilin hükmünü inkâr eden kişi kâfir sayılmaz. Hanefîlerin taksimine göre teklifi hükümlerden olan tenzihî mekruh ise, helala yakın olan mekruh demektir. Sadruşşerîa'nın (v. 747/1346) hâşiyesinde, tenkih ve tavzihden naklen konuyla alakalı olarak şöyle denilmektedir: “Tahrîmen mekruh olan bir fiili yapmak câiz değildir. Haram bir fiil gibi yapılmaması gerekir. Ancak şu kadar var ki, kesin ve bağlayıcı olan delille bir fiilin yasaklanması haram, haber-i vâhid gibi zannî bir delille bir fiilin yasaklanması ise tahrîmen mekruhtur. Tenzihî mekruh ise, kendisinden men olunmayan, yapılması câiz olan, fakat yapılmaması yapılmasından daha iyi olan davranışları tanımlar. Bu tür fiilleri işlemek cezâ ve kınanmayı gerektirmez; ancak terk eden övülür (İbnü'l-Hümâm, 1983, s. 80; Niğdevî, 1891, s.26).

Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), bazı fakihlerin, tahrîmî ve tenzihî kerâheti ayrım sadedinde, namaz ve ahkâmıyla alakalı kitaplarda geçen kerâheti tenzihî olarak, sayd, hazar ve ibâha kitabında zikri geçen kerahetleri ise tahrîmî olarak addettiklerini ifade etmiştir. Fakat zikredilen bu naklin meşhur olan kavle muhâlif olduğunu ve usûl-i fikhî gözetken kimse açısından bu durumun âşikar olduğunu dile getirmiştir. (Niğdevî, 1891, s. 26) Zira Osmanlı alimi ve fakîhi İbrahim Halebi'nin'de belirttiği üzere, “Şâyet mekruh, vâcibin terkedilmesiyle ortaya çıkıyorsa bu tahrîmî mekruh, şâyet sünnetin terki sebebiyle meydana geliyorsa bu da sünnettir” (Niğdevî, 1891, s. 26). Yukarıda bahsi geçen haramla tahrîmen mekruh arasındaki malum fark dışında bir diğer fark zikredilecek olursa o da şudur: “Haramı işleyen kimsenin ahirette cezayı hakketmesi, tahrîmî mekruh olan fiili işleyen kimsenin ise cezayı hakketmemesidir.”

4.4.7.3. Sahib-i Tertibin Ta'dîl-i Erkânı Terketmesinin Değerlendirilmesi

Birgivî (v. 981/1573) yukarıda zikri geçen rükû, secde, kavme ve celsede kişinin ta'dîl-i erkânı sehven terketmesinin sehiv secdesini gerekli kılacağını, kasten terketmesinin ise namazı tekrar iade etmesini gerektireceğini ifade ederek, bilerek terketme durumunda namaz iade edilmez ise farz sâkıt olduğundan tertibin düşmemesinin muteber olacağını dile getirmiştir (Hamedân, 2016, s. 99). Tertip sahibi olma vasfı ise, kişinin hiç kaza namazının bulunmaması veya en fazla beş vakit kaza namazı borcunun bulunmasına bağlı bir durumdur. Zira tertip; vakti geçenle -farz olsun vâcib olsun- vaktinde kılınan arasında ve altı vakitten aşağı vaktini geçenler arasında şarttır. Tertip sahibi olan kimse, kaza namazı olduğunu hatırladığı halde farz namaz kılsa, o kimsenin kıldığı farz namaz, İmâm A'zam'a (v. 150/767) göre geçici olarak fâsid olur. İmâm Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Muhammed'e (v. 189/805) göre ise, katî surette fâsidtir. Eğer altı vakti kılınca, vakti geçen namazı kaza etmez ise, İmâm A'zam'a göre; kıldığı altı vakit namaz sahih olur. İmâm-ı Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e göre ise, sahih olmaz. Vitir namazı ise amel bakımından farz gibidir. Amelî farz ise müçtehidin zannına göre katî bir delil veya istidlal ile yapılması evlâ görülen ve terk edilmesi yasaklanan fiil olup yapılmadığında ibadet geçersiz sayılır. Hükmü ise üzerinde ittifak edilen katî bir delil ile sabit olmadığı için inkârı küfrü gerektirmez. Binaenaleyh vakti geçen vitrin hatırlanması İmâm-ı A'zam'a göre sabah namazını ifsat edicidir. İmâm Ebû Yûsuf ile İmâm Muhammed bunun aksi görüştedirler. Tertibin düşmesi şu durumlarda vaki olur:

1-Vaktin daralması ile yani vakit, hem vakit namazını ve hem de kazaya kalan namazın hepsine yetecek genişlikte ise tertip düşer.

2-Unutmakla tertip düşer.

3-Kazaya kalan namazlar gerek yeni olsun, gerek eski olsun altı olmasıyla tertip düşer. Yukarıda sayılan durumlardan hareketle bir kimsenin üzerinde altı vakitten daha fazla kaza namazı olsa ve bu namazları kaza ederek beş vakitten aza düşürse tertibi tekrar dönmez (İbn Âbidîn, 1324, s. 62-72; Zühaylî, 1986, s. 56-58; Medkûr, 1959, s. 74-77; Hudarî, 1969, s. 39- 41).

Yukarıda arz edilen geniş izahlardan hareketle, tertib sahibi olan bir kimsenin, ta'dîl-i erkânı terkederek bir namazı kılmasının, kendisini tertip sahibi

olmaktan çıkarmadığı anlaşılmaktadır. Zira her ne kadar bu şekilde namaz kılan kimseye bu namazı iade etmek vâcip olsa da sahih olan görüşe göre ilk kıldığı, farzın yerine geçer ve kişinin tertip sahibi olma durumunu düşürmez. Benzer bir duruma şu mesele örnek olarak verilir: “Bir kimse öğle namazının farzını kılacağına dair yemin etse ve tadili erkâna rivâyet etmeksizin bu farzı edâ etse, eksik olmasıyla beraber farzı yerine getirmiş olması hasebiyle yeminini bozmuş olmaz.” Nitekim yukarıda bahsi geçen ta’dîl-i erkânı kasten terkedene iadenin vücubiyetiyle beraber ilk kıldığının muteber olması meselesindeki durumla, ziyaret tavafını cünüp olarak yapan kimsenin hükmî açıdan durumu aynıdır. Yani nasıl ki cünüp iken yapılan ziyaret tavafında farzın sâkıt (mu’teber) olup cünüplük sebebiyle meydana gelen eksiklik de bir deve veya sığır keserek telafi edilmiş oluyor ise aynı şekilde ta’dîl-i erkânsız kılınan namazda da farzın düşmesi muteber olur. Namazın iade edilmesiyle de eksiklik telafi edilmiş olur (Niğdevi, 1891, s. 27).

Tatarhâniyye ve Tahâvî şerhinde, kişinin kavmeyi terkederek kılmış olduğu namazın câiz olmasıyla birlikte şiddetli mekruh (tahrîmen mekruh) olduğu belirtilmiştir. İbnü’l-Hümâm (v. 861/1457), Hidâye’nin kavlini şerh ederken şöyle demiştir: “Rükûdan kalkınca ayakta durmak anlamına gelen kavme ve iki secde arasında oturmak olan celse Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed’e göre yani meşâyih’in ittifakıyla sünnettir. Ancak işittiğim ihtilâfa göre (Cürcânî’nin sünnet, Kerhî’nin vâcip görüşü) rükû ve secdedeki itmi’nânda durum bunun hilafıdır. Ebû Yûsuf’a göre ise rükû, secde, rükûdaki itmi’nân ve secdedeki itmi’nânın hükmü, Hz. Peygamber’in bu dört fiili yerine getirmek suretiyle devam etmesi ve bu sayılan efâli terk eden bedevîye “namazı kılmadın” diyerek inkâr etmesi deliliyle farz olmasıdır. Zira Hz. Peygamber ta’dîl-i erkânı terkeden kimse için “Namazını yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmadın.” buyurmuştur” (Müslim, Salât, 45).

Şârih Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), Ebû Yûsuf’un bu dört fiilin farz olduğuna dair serdetmiş olduğu delillere itiraz sadedinde, bunlardaki farziyyetin mücerret muvâzabet (Hz. Peygamber’in devamlılık göstermesi) ve Hz. Peygamber’in bunları terk eden (namaz kılmadın ifadesi) inkâr etmesi ile sabit olamayacağını ancak bu muvazabetle vâcip hükmünün sabit olacağını ifade etmiştir. Birgivî’nin (v. 981/1573) de bu efâlin vücubiyetine “*Sen itmi’nânın Ebû Yûsuf’a göre farz olduğu durumunu bildin.*” ifadesiyle işaret ettiğini belirtmiştir. Birgivî, yukarıdaki delillere ilave olarak bu dört efâlin vücubiyetine işaret eden Buhârî (v. 256/870), Müslim (v.

261/875), Ebu Dâvûd (v. 275/889) ve Tirmizî’de (v. 279/892) geçen şu rivâyeti aktarmıştır: “*Sırtını rûkûda ve secdede düz yapmayan kimsenin namazı geçerli olmaz.*” Tirmizî rivâyet edilen bu hadisin ‘hasen-sahih’ olduğuna hükmetmiştir (Tirmizî, Salât, 196).

4.5. Ebû’l-Hasen es-Sindî’nin Mu‘addilü’s-Salât Adlı Risâleyi Tahlili

Ebû’l-Hasen Sindî (v. 1187/1773), Menhelü’l-hüdât adlı şerhine Hz. Peygamber (s.a.v)’in iki hadisi şerifinden mülhem olan bir hamdele ve salvele ile başlamakta ve bu şerhi sayısız faydaları, çok kıymetli bilgileri ihtiva etmesi ve zamanın önde gelen seçkin alimlerinin yönlendirmesiyle yazdığını belirtmektedir. Sindî risâleseye yazmış olduğu şerhinde, arapça tahlillere genişçe yer vermiş ve bu sayede risâlede yer alan ibarelere anlam zenginliği katmayı amaçlamıştır. Risâlede geçen kelimelerin ne anlama geldiğini açıklamasının yanında zaman zaman konuyla alakalı itikadî meseleleri de ele almıştır. Nitekim risâlenin giriş tarafında geçen ‘ibâd kelimesinin iman ve ibadetlerle mükellef olmamaları sebebiyle delileri ve çocukları kapsamadığını ifade etmiş ve gayr-i müslimlerin ibadetlerle mükellef olup olmadıkları noktasında da teorik bir tartışmaya şerhinde yer vermiştir (Sindi, 2022, s. 123). Meseleyi muhtelif usûl kitaplarından deliller getirmek suretiyle ele alan Ebû’l-Hasen Sindî, usûlcüler arasında ortaya çıkan bu görüş ayrılığında Irak bölgesinde yaşayan Hanefî usûlcülerin, gayr-i müslimlerin ibadetlerle mükellef olduklarını ileri sürdüğünü ancak gayr-i müslimlerin küfür üzerine bulundukları sürece ibadet yapamayacaklarını da kabul ettiklerini ve iman edip ibadetlerini edâ etmezlerse ahirette inkarın cezasına ek olarak edâ edilmeyen ibadetlerin de cezasını çekeceklerini ifade etmiştir. Çoğunluğun görüşüne aykırı olarak Orta Asya Hanefî usûlcülerin ise, gayr-i müslimlerin henüz ibadetlerle mükellef olmadıklarını ve içinde bulundukları durum sebebiyle sevaba ehil olmadıklarını ileri sürdüklerini belirtmiştir (Ebû’l-Hasen es-Sindî, nr. 1885, vr. 2a).

4.5.1. Sindî’nin Şerh Yöntemi ve Eser Hakkında Genel Bilgiler

Ebû’l-Hasen Sindî’nin (v. 1187/1773) şerhi genel hatlarıyla incelenecek olursa, müellifin görüşlerini teyit etmek için âyetleri sıklıkla kullandığı görülmektedir. Bu âyetlerin tefsirinde genel olarak müfessirlerden Beyzâvî (v. 685/1286), Teftâzânî (v. 792/1390) ve Zemahşerî (v. 538/1144) gibi alimlerden

istifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sindî, şerhin giriş kısmındaki ikâmetu's-salât ifadesini Beyzâvî'nin ta'dîl-i erkâna ve kişinin namaz kılariken yerine getirdiği erkânı tüm yamukluk ve bozulmalardan koruması gerektiğine hamlettiğini ifade etmiştir. Ebû'l-Hasen Sindî'nin şerhinde öne çıkan bir diğer özellik ise, kendisinin daha çok temayüz ettiği hadis ilmine dair verdiği geniş bilgiler olduğu görölmektedir. Zira Ebû'l-Hasen Sindî, kaleme almış olduğu şerhinde, risâlede geçen kelimelerin kendisine çağrıştırdığı hadisleri zikretme yoluna gitmiştir. Ayrıca şerhinde delil olarak kullandığı hadislerin yer aldığı eserleri ve müellifleri de yazmayı ihmal etmediği gözlenmektedir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 20a).

Sindî, Menhelü'l-hüdât adlı şerhine namazın insana dünya ve ahirette kazandıracağı mükafatlar, namazı ihmal edenlerin, hakkını vererek kılmayanların düçâr olacakları cezalar ve İslâmın beş temel esasından biri olan namazın Şarî tarafından ne zaman farz kılındığına dair uzun bir mukaddimeyle başlamaktadır. Sindî, Birgivî'nin namazın ehemmiyetiyle alakalı kaleme aldığı her bir kelimeyi hadislerle açıklama yoluna gitmiştir. Nitekim Ebû'l-Hasen Sindî, Birgivî'nin 'dinin temeli' olarak ifade ettiği namazı, Hz. Peygamber'in "Namazın dindeki yeri, başın vücuttaki yeri gibidir" hadisiyle, urvetü'l İslâm ifadesini, "İslâmın düğümleri birer birer çözülecektir. Her düğüm çözüldüğünde, insanlar bir sonraki düğümü çözmeye teşebbüs edeceklerdir. Bunlardan ilki, hükmün bozulması, sonuncusu ise namazdır." hadisiyle şerhetmiştir (Sindî, 2022, s. 126). Ayrıca namazın en faziletli amel, dünya ve ahirette nur, sıkıntı ve musibetlerden kurtuluş, cennetin anahtarı ve kulun hesaba çekileceği ilk amel olmasıyla alakalı hadisleri de şerhinde serdetmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 2b-5a).

İmâm Birgivî (v. 981/1573), Meryem suresinin 59. âyetinde geçen "*Namazı kılınız*" ifadesini, namazı kılmaya devam eden ancak vâcip ve sünnetlerini tam olarak yerine getirmeyenler olarak açıklamış (Meryem, 19/59) ve bu âyeti Hadîd sûresi 27. âyetinde geçen "*gereği gibi riâyet etmediler*" kavli şerîfi ile destekleyerek özellikle namazı edâ ederken ihmal ettikleri noktanın tuma'nîne olduğunu vurgulamıştır (Hadîd, 57/27). Ebû'l-Hasen Sindî (v. 1187/1773), risâlede yer alan sünnet ifadesinin, terkedilmesiyle kötü ve çirkin bir iş, edâ edilmesiyle mükafatı haiz bir amel, vâcip kavlinin ise delilinin zannî olması sebebiyle farzdan bir derece aşağıda olan teklifi hüküm olduğunu beyan etmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 13a). Ayrıca şerî vâcibin hükmünün yapana sevap, özürsüz terkedene ise ikâb olduğunu,

inkâr edenin kafir olmayacağını belirtmiştir. Namazın vâciplerinin sehven terkedilmesiyle sehiv secdesinin yapılmasının vâcip olduğunu, özürsüz terkedenin kıldığı namaza zarar verdiğini beyan etmiştir. Zira müellif makbul olunan bir namazın kişiye huzur verdiğini, merdud bir namazın ise edâ eden kimseyi huzursuz ettiğini vurgulamıştır (Sindî, 2022, s. 143).

Şarih Sindî, Birgivî'nin (v. 981/1573) zikrettiği tuma'nîne kavramının irabına kısaca değinmiş ve Muvazzihu'l-Mu'addil müellifi Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) gibi bu kelimenin tek nun değilde iki nundan teşekkül ettiğini dile getirmiştir (Sindî, 2022, s. 145). Sindî, İmâm Birgivî'nin âyette sözü edilen kimselerin namazı zayi etmelerini beyan sadedinde ihmal edilen fiil olarak zikrettiği kavmeyi, rükûdan sonraki doğrulma, celseyi ise iki secde arasındaki oturma olarak açıklamıştır. Birgivî, Allah (c.c)'ın muvaffak kılması hariç çoğu kimsenin kavme ve celsede ta'dîl-i erkândan ziyade kavme ve celsenin bizzat kendisini bile ihmal ettiklerini beyan etmiştir. Ebû'l-Hasen Sindî bu durumun namaz kılan kişinin rükû yaptıktan sonra başını kaldırmadan direk secdeye gitmesi ya da rükû yapan kimsenin başını, sırtı doğrulmuş olacak şekilde tam kaldırmadan secdeye gitmesi şeklinde olduğunu dile getirmiştir (Sindî, 2022, s. 145).

İmâm Birgivî, yukarıda Niğdevî'nin şerhinde de belirttiğimiz üzere namazın vâciplerini sünnetlerini terk edenlerin çoğalmasa, beldeler arasında bu münker işin giderek yayılmaya başlaması, yapılan bu yanlış uyardırmayan kimselerin günahı o kimselere ortak olması sebebiyle harekete geçtiğini ve hacmi küçük ama ihtiva ettiği manası büyük olan bu risâleyi kaleme aldığını dile getirmiştir. Ona göre bu risâle, Allah'a yaklaşırcı bir vesile, onun rızasını kazanmaya bir vasıta, müslümanlara bir nasihat ve irşat kılavuzudur (Birgivî, nr. 66181, vr. 9b).

Ebû'l-Hasen Sindî, risâlede geçen nasihat kavramını, Hz. Peygamber'in "*Din; Allah, Kitabı, Resûlü, mü'minlerin yöneticileri ve tüm müslümanlar için nasihattır*" (Müslim, İmân 95. Ayrıca bk. Buhârî, İmân 42; Ebû Dâvûd, Edeb 59; Tirmizî, Birr 17; Nesâî, Bey'at 31, 41) rivâyetiyle şerhetmiş ve hadisteki bu kelimenin, kişinin Allah'ın varlığına, birliğine iman etmesi ve ibadetlerini ihlasla yapması, Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmesi ve ona tabi olmayı onun dışındaki şeylere tercih etmesi, müminlerin emirine masiyet içermeyen meselelerde itaat etmesi, ve her halükârda müminlerin iyiliğini istemesi şeklinde izah etmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr.7a-7b). Ebû'l-Hasen Sindî'ye göre bu risâlenin yazılış amacı, ta'dîl-i erkân,

kavme, celse kavramlarını açıklamak ve delilleriyle birlikte fukahânın bu konudaki görüşlerini serdetmek ve zikredilen ıstılahların farz mı vâcip mi yoksa sünnet mi olduğu hususunu izah etmektir (Sindi, 2022, s. 150).

4.5.2. Ta‘dîl-i Erkân Kavramı

İmâm Birgivî (v. 981/1573) yukarıda belirtilen sebeplerden mütevellit kaleme almış olduğu bu risâlenin; mukaddime, matlab, tenbih ve hâtime olmak üzere dört bölümden müteşekkil olduğunu belirttikten sonra, fukahâ arasında ta‘dîl-i erkân kavramının tarifi hakkında söylenen sözlerin en kapsamlısı ve en açık olanının İmâm Mutarrizî’nin (v. 610/1213) Mugrib adlı kitabında zikrettiği tanım olduğunu dile getirmiştir. Arap dili ve edebiyatı âlimi, sözlükçü ve Hanefî fakihî olan İmâm Mutarrizî Mugrib adlı kitabında ta‘dîl-i erkânı “Rükû, secde, bu ikisinin arasındaki kavme ve iki secde arasındaki oturuşlarda uzuvların sükûnetinin sağlanması” olarak izah etmiştir (Sindi, 2022, s. 155; Mutarrizî, 1979, s. 46). Ebû’l-Hasen Sindî, Mutarrizî’nin bu tanımını nahvî açıdan ele almış ve ibarede zikredilen kavmenin cer okunması halinde rükû ve secdeye atfedileceğini ve yukarıda ifade ettiğimiz mananın oluşacağını, ref okunmasının ise câiz olmadığını vurgulamıştır. Zira ona göre ref okunması durumunda ta‘dîl-i erkân; azaların rükû ve secdede sükûneti ve kavme celsenin teskin olmasa bile bizatihi kendisidir. Dolayısıyla Sindî, İmâm Mutarrizî’nin tanımındaki kavme ibaresinin rükû ve secdeye atfedilerek okunmasının ta‘dîl-i erkânın doğru bir tarifi olması açısından elzem olduğunu ifade eder (Ebû’l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 16b-18a).

İmâm Birgivî (v. 981/1573), yukarıda yer verdiğimiz tanıma ek olarak Mevsilî’nin (v. 683/1284) İhtiyar adlı kitabında zikrettiği tanıma da aktarır. Hanefî fakihlerinden İmâm Mevsilî) ta‘dîl-i erkânı “Rükû ve secdenin mutmain olacak şekilde yapılması, rükûdan sonra kıyamın ve iki secde arasında ka’denin düzgün yapılması” olarak tanımlamıştır (Mevsilî, 2010, s. 180). Sindî (v. 1187/1773) bu tarifin fukahâ arasında söylenen diğer tarifleri içine alması açısından kapsamlı olduğunu ancak Mutarrizî’nin (v. 610/1213) tanımı kadar ta‘dîl-i erkân kavramını açıklayıcı olmadığını belirtir (Sindi, 2022, s. 156). Zira Mutarrizî’nin tanımında yer alan “âzâların kavmede sükûnet bulması” ifadesinin Mevsilî’nin tanımında yer alan ‘rükûdan sonra kıyâmın tam olarak yerine getirilmesi ve rukadan sonraki kıyamda itmi’nân’ ifadelerinden daha açık olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca yukarıda

Mutarrizî'nin tanımında yapmış olduğu nahvî tahlilinin bir benzerini Mevsilî'nin tarifinde de dile getirmeyi ihmal etmemiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 18b).

Ebû'l-Hasen Sindî, Birgivî'nin risâlede zikretmiş olduğu tariflere ilaveten Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) tanımına da yer vermiştir. Kemalpaşazade ta'dîl-i erkânı; "rükû, secde, rükûnun kavmesi ve iki secde arasındaki ka'dede tuma'nîne ve karar kılma" olarak tanımlamıştır (Sindî, 2022, s. 157). Diğer tanımlara yakın olduğu anlaşılan bu tarifi'nin 'karar' kavramıyla diğerlerinden ayrıştığı gözlenmektedir. İbn Sâati, Mecmeu'l-Bahreyn'e yazmış olduğu şerhinde Ebu Yûsuf'un (v. 182/798) ta'dîl-i erkân hakkındaki şu ifadelerini aktarmıştır: "Namazda ta'dîl-i erkân; rükû, secdelerde itmi'nân ve rükûdan kalktıktan doğrulmak ile iki secde arasındaki oturmayı tam ve eksiksiz yapmaktır. Ta'dîl-i erkân farz olup terkedilmesi ile namaz fâsid olur. İmâm Şâfiî de bu hususta aynı görüştedir (Hatip Şirbinî, 1994, s. 340). Ebû'l-Hasen Sindî, bu alimlerin görüşüne İmâm Malik (v. 179/795) ile İmâm Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) katıldığını da şerhinde vurgulamıştır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 19a).

4.5.3. Ta'dîl-i Erkânda Vâcib Olan Miktar

Namazı kılarken rükûnlerinin tam, eksiksiz ve güzel yapılması manasına gelen ta'dîl-i erkân ve yakın anlamda kullanılan "tuma'nîne" kelimesinin esasını, namazdaki erkânı yerine getirirken bir müddet sakın kalmanın meydana getirdiği anlaşılmaktadır (İbn Teymiyye, 2004, s. 545). Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Şâfi (v. 204/820), ta'dîl-i erkânın hükmünün farz olduğunu, bu rükûn yerine getirmeyen kimsenin namazının bâtıl olacağını ve namazı yeniden kılması gerektiğini ifade etmiştir (Niğdevî, 1891, s.15; Sadrüşşerîa, 2006, s. 120). Buradan hareketle Ebû Yûsuf ve İmâm Şâfiî, rükû ve secdede 'sübhanellâh' diyecek kadar bir süre beklemenin farz olduğunu belirtmişlerdir (Kâsânî, 2003, s. 686; Aynî, 1990, s. 272). Birgivî de (v. 981/1573), mezhepte namazın erkânının yerine getirilebilmesi için gerekli olan en alt sınırın bir kere sübhanellâh diyecek kadar beklemek olduğunu ifade etmiştir (Birgivî, nr. 66181, vr. 2a; Hamedân, 2016, s. 85; Sadrüşşerîa, 2006, s. 120). Ancak fıkıh eserlerinde ta'dîl-i erkân için harcanacak en uzun süre söz konusu edilmemiştir (Mevsilî, 2010, s. 180-182). Müellife göre bu fiil için tayin edilecek en uzun miktar ise, Fatihâ sûresini okuyacak kadar bir zaman dilimidir (Birgivî, nr.

66181, vr. 9b). Ta'dîl-i erkânda vâcib olan miktarın ne olduğu meselesiyle alakalı Menhelü'l-hüdât isimli şerhin sahibi Ebû'l-Hasen Sindî'den (v. 1187/1773) bir görüş nakledilmemiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 23a).

4.5.4. Sindî'nin Risâleyi Usul-i Fıkıh Açısından Değerlendirmesi

Ebû'l-Hasen Sindî yukarıda ifade edilen farz görüşünü aktardıktan sonra, mezhepler arasındaki görüş ayrılığının temeline temas ederek ta'dîl-i erkân meselesini usûl açısından incelemeye tabi tutar. Müellife göre ta'dîl-i erkân konusunda Hanefîler ile diğer mezhepler arasındaki görüş ayrılığının nedeni, itmi'nânın edille-i şeriyenin en kuvvetli delili olan ayetle sabit olmamasından meydana gelmektedir. Ayrıca Şarih Sindî'ye göre mezhepler arasındaki ihtilafın bir diğer sebebi de, Hanefîlerin haberi vâhidle gelen bir meselenin, sübûtu katî olan nasla sabit olmuş bir mesele üzerine ziyade edilmesini kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır. (Sindî, 2022, s. 159-160). Nitekim Hanefî usûlcüler genel bir kural olarak şöyle demişlerdir: “Bir delili ancak onun kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olan bir delil neshedebilir. Dolayısıyla Kuran nassı, mütevâtir ve meşhur sünnetle neshedilebilir. Ancak usûlcülerin tercihe şayan görüne göre sübûtu Kuran gibi katî olmayan âhad haber ile Kuran nassı neshedilemez” (Şaban, 2014, s. 429). Hanefî usûlcülerin bu beyanına karşılık olarak diğer üç mezhep, ta'dîl-i erkân meselesinin âhad haberle nas üzerine ziyade olmadığını, Şâri tarafından namazda yerine getirilmesi emredilen erkânın beyânı bağlamında olduğunu belirtmişlerdir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 20b).

Hanefîler dışındaki diğer üç mezhep, ta'dîl-i erkânla alakalı gelen rivâyetleri mananın keşfi bağlamında metinler arası ilişki olan ‘beyan’ kelimesi özelinde irdelemişlerdir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 9b). Usul-i fıkıhta, söylenen bir söz veya yapılan bir işten ne kastedildiğini açıklamak manasına gelen beyan kavramı; tefsir, takrir, tağyir, zarûre, ve tebdil olmak üzere beş kısımdan müteşekkil olup konumuzla alakalı olan nevi beyân-ı tefsirdir (Kahraman, 2017, s. 364-365). Hanefîler dışındaki diğer üç mezhep, yukarıda ta'dîl-i erkânla alakalı zikri geçen âyeti kerimedeki ikâme lafzının mücmel bir lafız olduğunu ve âyeti açıklama sadedinde gelen hadis rivâyetlerinin ise âyet üzerine ziyade olan manevi nesh olarak değil de beyanın kısımlarından olan beyân-ı tefsir bağlamında değerlendirilmesi

gerektiğini ifade etmişlerdir. Netice olarak Hanefilerin ‘kitap üzerine nesh yapılabilmesi için meşhur ve mütevâtir haber olması gerekir, halbuki ta‘dîl-i erkânla gelen rivâyetler âhad haberle sabit olmuştur, farz hükmü verilemez’ itirazına beyân-ı tefsir kavramı ile karşılık vermişlerdir. Nitekim konuyla alakalı olan “*Ey iman edenler, rûkû edin, secde edin*” (Hac 22/77) âyetini mücmel olarak kabul etmişler ve bu âyetin “*Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılınız*” (Buhârî, Ezan, 18) rivâyetiyle âyetin beyân-ı tefsiri olduğunu kabul etmişlerdir. Hanefi mezhebindeki alimler ise ta‘dîl-i erkânla alakalı diğer mezheplerin konuyla ilgili rivâyetlerden yola çıkarak benimsemiş oldukları farz hükmünü, nas üzerine ziyade olarak değerlendirmişler (Abdülazîz el-Buhârî, 1997, s. 126-127) ve bir hükmü daraltan ve genişleten her türlü ziyadeyi bir tür nesh olarak kabul etmişlerdir (Cessâs, 1994, s. 277; Serahsî, 1993, s. 82; Abdülazîz el-Buhârî, 1997, s. 361). Yukarıda ifade edildiği üzere Hanefî usulcüler bu tür bir nesihte mümâselet/denklik şartı aramışlar ve kat‘î delille sabit olan bir şeyin zannî delille kaldırılmasını câiz görmemişlerdir. Dolayısıyla sübûtu ve delâleti kat‘î olan nassa, haber-i vâhid gibi sübûtu veya delâleti zannî olan bir delille ziyâde hüküm getirilemeyeceğini, fakat mütevâtir ya da meşhur sünnetle ziyâde yapılmasının ise câiz olacağına hükmetmişlerdir. Zira diğer mezhepler ta‘dîl-i erkânın farz olduğuna ve yerine getirilmediğinde namazın bâtıl olacağına, ilgili rivâyetlerden hareketle hükmetmişlerdir. Hanefiler ise “*rûkû ve secde edin*” (Meryem, 19/59) âyetine böyle bir ziyadenin (ta‘dîl-i erkânı terkedenin namazının bozulması) yapılabilmesinin ancak meşhur ve mütevâtir haberle olabileceğini konuyla alakalı zikredilen rivâyetlerin âhad haber olması sebebiyle bunun mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca yukarıda zikri geçen âyetin diğer üç mezhebin iddia ettiği üzere mücmel olmayıp has olduğunu ve bir beyana ihtiyacı olmadığını savunmuşlardır. Netice olarak Hanefi mezhebindeki fukaha delillerin âhad haber yoluyla gelmesi, mütevâtir ve meşhur gibi yakın ve tuma’nîne ifade etmemesi sebebiyle ta‘dîl-i erkânın farz değil de namazın farzlarına ilhak edilen vâcip olduğunu iddia etmişlerdir (Abdülazîz el-Buhârî, 1997, s. 126-127).

Hanefî mezhebinden bir kısım alimler ta‘dîl-i erkânla alakalı yukarıda zikri geçen bedevî hadisinin âhad değil de meşhur seviyesinde bir hadis olduğunu ve nas üzerine meşhur haberle ziyadenin câiz olduğunu belirterek mezhepler arasındaki ihtilâfı gidermeye çalışmışlardır. Ancak Şâfiî fukahası ta‘dîl-i erkânla alakalı rivâyetlerin nas üzerine ilhak edilip hükmün vafında değişiklik meydana getirmesini

önceki nassın mevcut hükmünü ortadan kaldırmadığı için Hanefiler gibi nesh türlerinden biri olarak değil de beyan olarak kabul etmişlerdir. Mezhepler arasındaki ihtilâf tarafların neshe yükledikleri farklı anlamlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hanefi usulcüler âyetteki “*rükû edin ve secde edin*” emrinin (Hac 22/77) hâs olduğunu ve bu hükmün diğer mezheplerin ifade ettiği üzere mücmel olmayıp bir beyana ihtiyacı bulunmadığını belirtmişlerdir (Aydın, 2019, s. 1693).

Ebû'l-Hasen Sindî (v. 1187/1773), diğer mezheplerin görüşünü destekler nitelikte, Allah Teâlâ'nın Kuran'da emrettiği rükû ve secde ile kastedilen mananın ne olduğu meselesini irdeler. Âyetteki rükû ve secde emri ile kastedilen mananın lügat açısından ele alınmasının, rükû ve secde emrini anlamada yeterli olamayacağını ifade eder. Zira rükû ve secde kelimesinin lügat manasına bakılacak olursa, başını aşağı eğen herkesin rükûyu yerine getiren (râkî), başını yere koyan herkesinde secde eden (sâcid) olması gerekir. Halbuki Şer-i şerifte bu kimsenin yaptığı rükû veya secde olarak değerlendirilemez (Sindi, 2022, s. 159). Sindî, bu rükûnlerin aslının ancak Şâri'nin beyanı ile anlaşılacağını belirtir. Rükû ve secdenin nasıl yapılacağıyla (keyfiyyet) alakalı bir kapalılık olmadığını söylesek bile, rükû ve secdenin sayıları ile (kemmiyyetiyle) alakalı bir kapalılığın ortaya çıkacağını dolayısıyla gelen hadislerin Kur'an'a ziyade bağlamında değerlendirilmeyip Kur'an'ın mücmel olarak ifade ettiği rükû ve secde emrini beyan etme sadedinde geldiğine vurgu yapar (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 21a).

4.5.5. Kavme ve Celsenin Rükûn Olması Açısından Değerlendirilmesi

İmâm Birgivî (v. 981/1573), rükûdan kalktıktan sonraki duruş olan kavme de ve iki secde arasındaki oturuş olan celse de ta'dîl-i erkânın gerekli olmasının temelini usûl açısından ele alıp bir soruyla dikkatleri bu meseleye çekmektedir (Hamedân, 2016, s. 84). Risâleyi yazmasının bir sebebinin de bu hususu ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 7b-8a). Birgivî, bu meseleyi soru cevap şeklinde risâlesinde şu şekilde izah etmiştir: Eğer “rükû ile secde namazın erkanından iki rükündür. Bu sebeple bunlarda itmi'nân ta'dîl-i erkândan sayılır. Ancak Ebu Hanife (v. 150/767) ile İmâm Muhammed'e (v. 189/805) göre âhad haberle nas üzerine ziyade olacağından rükûdan kalkınca ayakta sırtı düz yaparak durma olan kavme ile iki secde arasındaki sırtı düz yaparak oturma olan celse rükûn

değildir. Bunlardaki itmi'nân nasıl ta'dîl-i erkândan sayılabilir?" denilirse, biz de deriz ki: "Bir rükundan diğerine (rükûdan secdeye ve birinci secdeden ikinci secdeye geçiş) intikâl tartışmasız rükündür. Ebu Hanife'den gelen bazı rivâyetlerde başı rükûdan ve secdelerden kaldırmak da bir rükündür. Zira Ebû'l-Hasen Sindî'ye (v. 1187/1773) göre bir rüknün kendisine bağlı olduğu şey de rükündür (Sindî, 2022, s. 161). Bu meseleyi başka bir usûl kaidesiyle ifade edecek olursak, 'vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir' denilebilir (Zerkeşî, 1992, s. 238). Dolayısıyla rükûdan kalkınca ayakta sırtı düz yaparak durma olan kavme de ve iki secde arasındaki sırtı düz yaparak oturma olan celsede itmi'nân, rükudan secdeye ve birinci secdeden ikinci secdeye intikâl için tadil olur. Yani rükûdan kalkıp ayakta durmak ve iki secde arasında oturmak için intikâl rükun olunca, azalar yatışincaya kadar durmak da ta'dîl-i erkândan olur (Birgivî, nr. 66181, vr. 2a; Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr.22a).

İmâm Birgivî'ye göre rükudan kalkınca ayakta sırtı düz yaparak oturmadaki ve iki secde arasında sırtı düz yaparak oturmadaki itmi'nânın ta'dîl-i erkândan sayılmasının tağlîb babından olması da mümkündür. Nitekim rükû ve secdelerdeki itmi'nân rükûdan kalkınca ayakta durmadaki ve iki secde arasında oturmadaki itmi'nânı da kapsamıştır. Şöyleki rükû ve secdelerdeki itmi'nânı kullanan ta'dîl-i erkân lafzı, rükûdan kalkınca ayakta durmadaki ve iki secde arasında oturmadaki itmi'nânı da kullanılır. Netice olarak Ebû'l-Hasen Sindî'ye göre gâlip olan rükû ve secde rükunleri, mağlûp olan kavme ve celse fiillerine mecazen isim olmuş, kavme ve celse fiillerindeki itmi'nân, rükû ve secdedeki itmi'nân gibi ta'dîl-i erkândan sayılmıştır (Tîbî, 1987, s. 293-294).

Birgivî (v. 981/1573), yukarıda kendisine yönelttiği kavme ve celsedeki itmi'nânın ta'dîl-i erkândan sayılması meselesinin cevabı bağlamında, Ebu Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Şafi'nin (v. 204/820) mezhebindeki isimlendirmeye bakılarak bu şekilde ifade edilmiş olmasının mümkün olduğunu dile getirmiştir (Hamedân, 2016, s. 84). Zira bu iki fakih ve bu görüşü benimseyen diğer fukahâya göre ta'dîl-i erkân farz olduğu gibi rükû ile secde arasında sırtı düz yaparak ayakta durmak olan kavme ile iki secde arasında sırtı düz yaparak oturmak olan celse de farzdır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 22b). Özetle Ebû'l-Hasen Sindî (v. 1187/1773), 'bir rüknün meydana gelmesini sağlayan fiiller de rükündür' kuralından yola çıkarak kavme ve

celsenin rükün olması hususunda Birgivî ile aynı kanaati paylaşmıştır (Sindî, 2022, s. 161).

4.5.6. Menhelü'l-Hüdât Bağlamında Ta'dîl-i Erkânın Değerlendirilmesi

İmâm Birgivî, Hanefî mezhebindeki fakihlerin ta'dîl-i erkânın farz, vacip, sünnet görüşlerini konuyla ilgili altı mesele üzerinden detaylandırarak ele almıştır. Bunlar sırasıyla rükû ve secdelerin rükun olup olmaması, rükû ve secdelerdeki ta'dîl-i erkân, rükûdan ve secdeden intikâl, rükû ve secdeden başın kaldırılması, kavme ve celse ve bu iki fiilde itmi'nân olmak üzere altı meseledir (Hamedân, 2016, s. 86).

1. Rükû ve Secdeler: Katî deliller olması sebebiyle ulemâ arasında bu iki fiilin rükün olması husunda ihtilâf ve şüphe yoktur. Sindî risâlede geçen rükû ve secdeler ifadesiyle bunların cinslerinin kastedildiğini ve bu iki fiilin rükün olma özelliğinin namazdaki tüm rükû ve secdelere şamil olduğunu belirtmiştir (Sindî, 2022, s. 163).

2. Rükû ve secdelerde ta'dîl-i erkân: Rükû ve secdelerde azaların hatta eklemelerin sakın olmasıdır. Rükû ve secdelerdeki bu ta'dîl, Ebu Yûsuf ve diğer üç mezhebe göre rükündür. İmâm Ebu Hanife ile İmâm Muhammed'in (v. 189/805) rükû ve secdelerdeki itmi'nân görüşü; Cürcânî'nin (v. 397/1007) tahrîcine göre sünnet, Kerhî'nin (v. 340/952) tahrîcine göre ise vâciptir. Ebû'l-Hasen Sindî, Birgivî'nin Hanefî mezhebinin ta'dîl-i erkân görüşünü Kerhi ve Cürcanî'nin tahrîc yoluyla aktarmasından dolayı meseleyle alakalı mezhepte kesin bir şekilde farz vâcip veya sünnet hükmünün verilmediğine işarette bulunmuştur (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 23b). Bu bağlamda Hanefî mezhebindeki bazı alimler, rükû ve secdelerdeki itmi'nânın bir rüknü tamamlaması sebebiyle sünnet olduğu hükmüne varmışlardır. Sünnet hükmünü, bir rükünden diğerine (rükûdan secdeye ve birinci secdeden ikinci secdeye geçiş olan) intikâl meselesine kıyas ederek vermişlerdir. Bazıları ise bu meseleyi namazda Fatihâ sûresini okumaya kıyas ederek vâcip olduğunu savunmuşlardır (Hamedân, 2016, s. 86).

Ebû'l-Hasen Sindî (v. 1187/1773), mezhepteki farz görüşünün ise rivâyet ve dirâyet ilimlerinde Kerhî (v. 340/952) ve Cürcânî'ye (v. 397/1007) takdim ettiği İmâm Tahâvî'den (v. 321/933) geldiğini ifade etmiş, İmâm Tahavi'nin, İmâm Ebu Hanife (v. 150/767) ve İmâm Muhammed'in (v. 189/805) rükû ve secdedeki ta'dîl-i erkâna farz hükmünü verdiğini vurgulamıştır. Sindî, İmâm Tahâvî'nin rükû ve

secdede ta'dîl-i erkân ile alakalı kavlini savunmuş ve şerhinde meylettiği farz görüşünü geniş bir şekilde açıklama cihetine gitmiştir. (Sindî, 2022, s. 164). Ebû'l-Hasen Sindî, rükû ve secdede ta'dîl-i erkânın farz olduğu görüşünü temellendirme bağlamında İmâm Tahâvî'nin, Şerhu meâni'l-âsâr isimli eserindeki rükû ve secdenin kabul edildiği en az miktarla alakalı bir pasajı zikreder. Tahâvî adı zikredilen kitapta İmâm Azam, İmâm Ebu Yûsuf (v. 182/798) ve İmâm Muhammed'in, rükûnun geçerli olabilme ölçüsünü, sırtın rükûda dümdüz olmasına, secdenin geçerli olabilme ölçüsünü ise kişinin secdede âzâları mutmain olacak şekilde sakin olmasına bağladıklarını vurgulamıştır. Sindî mezhebin kurucu imâmlarının bu görüşünden yola çıkarak onların katında rükû ve secdede itmi'nânın farz olduğu fikrini savunmuştur. Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) Muvazzihu'l-Mu'addil adlı eserinde Cürcânî ve Kerhî arasındaki ihtilâfı şerhettikten sonra Birgivî'nin, Kerhî'nin tahrîc tarikiyle ulaştığı vâcip görüşünü tercih ettiğini vurgulamıştır. Netice olarak Sindî, rükû ve secdelerdeki itmi'nânın hükmü konusunda diğer üç mezhebin görüşü olan farz hükmünü savunmuş ve bu kabulüyle Birgivî'nin bu konudaki görüşünden ayrılmıştır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 24a).

Sindî, Kerhî'nin tahrîc yoluyla ulaştığı vâcip hükmünü temellendirirken kullandığı 'intikâlin maksut bir rükûn olmadığı ve bu hususta hiçbir delilin varit olmadığı' görüşünü eleştirmiş, aksine bu hususta Hz. Peygamber'in uygulamaları olduğunu beyan etmiştir (Sindî, 2022, s. 166). Nitekim Hz. Peygamber'in kıyamda durduğu kadar, hatta bazı zamanlar Bakara sûresini okuyacak miktarda kavme de beklediğini vurgulamıştır (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 25a).

Birgivî (v. 981/1573), Tatarhaniyye ve Salâtu'l-eserde İmâm Muhammed'in (v. 189/805) rükû ve secdelerdeki tuma'nîneyle alakalı verdiği bir cevaptan hareketle İmâm Ebu Yûsuf (v. 182/798) gibi düşündüğünü belirtir (Dihlevî, 1987, s. 505). Konuyla alakalı İbn Hümâm'ın (v. 861/1457) Fethu'l Kadir'deki bir ibaresini şu şekilde zikreder: "İmâm Muhammed'e rükû ve secdede itidali terk edenin namazından sorulduğunda, 'Korkarım o kişinin namazı câiz olmaz' demiştir" (Hamedân, 2016, s. 90). Sindî (v. 1187/1773), Birgivî'nin Zâhiriyye adlı kitaptan naklettiği 'Kim rükû ve secdede ta'dîli erkânı terk ederse namazı iade etmesi vâcip olur. Namazı iade ettiği takdirde de ta'dîl-i erkâna uygun olarak kıldığı ikinci namaz farz olur.' ifadesini, rükû ve secdede itmi'nânın farz olduğuna hamletmiştir. Zira ona göre namazın iadesinin gerekli olması, namazın farzlarından bir farzın terkedilmesi

sebebiyledir. Şarih Sindî'ye göre, İmam Ebu Hanîfe (v. 150/767), Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in katında rükû ve secdedeki itmi'nân farzdır (Sindî, 2022, s. 167). Sindî'nin bu meseleyle alakalı hükmünü yukarıda Tahâvî'nin (v. 321/933) görüşünü aktarırken belirtmiştik.

Sindî, Birgivî'nin Ebul Yusr'dan (v. 493/1100) naklederek zikretmiş olduğu 'itidali terk edenin namazı iadesi vâcib olur ve iade ettiği ikinci namaz farz olur' ifadesini tevil sadedinde getirdiği 'itidalle kılınan ikincinin sevabı itidalsiz kılınan birincinin sevabından üst olması cihetiyledir. Yoksa farz olarak kabul edilen birinci namazdır' görüşünü zayıf kabul etmiştir. Zira Allahu Teala, ta'dîl-i erkânsız kılınan birinci namazı farz, ta'dîl-i erkânla kılınan ikinci namazı birinci namazın tamamlayıcısı kabul ederse hangisinin farz olduğuyla alakalı bir işkal ortaya çıkar (Sindî, 2022, s. 168). Dolayısıyla yukarıda Birgivî tarafından zikredilen tevilin kıyasla bilinemeyecek bir mesele olduğunu, Allah Telanın bir emrine veya Hz. Peygamber'in sünnetine dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Sindî bu meseleyle alakalı söylenmesi gereken sözün şu olduğunu ifade etmiştir: "Ta'dîl-i erkânla kılınan ikinci namazın farz olduğunu söyleyenlerin, ta'dîl-i erkânın hükmüyle alakalı Ebu Yûsuf veya İmâm Tahâvî'nin görüşüne dayanmaları gerekir" (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 25b).

3. Rükûdan ve Secdelerden İntikâl: Sindî intikâli, rükûdan secdeye, birinci secdeden ikinci secdeye ve ikinci secdeden diğer rekata geçiş yapmak olarak tanımlamıştır (Sindî, 2022, s. 169). Birgivî'ye göre rükû ve secdeler gibi intikâlde bir rükündür. Zira rükû ve secdelerden sonraki rükünler ancak intikâl ile gerçekleşir (Birgivî, nr. 66181, vr. 2a; Hamedân, 2016, s. 93). Dolayısıyla aslen namazın bir rükünü olmasa da dolaylı yoldan bir rükün olarak kabul edilmiştir. Ebû'l-Hasen Sindî (v. 1187/1773) intikâl meselesinin rükün olması bağlamında şu açıklamayı yapmıştır: İntikâl, bizzat maksud olunan bir ibadet değildir. Maksut olan bir rükünün tamamlanmasına yardımcı olan bir fiildir. Nitekim bir rükünden diğer bir rükne geçmenin bizatihi kendisi (intikâl) rükündür (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 27a).

4. Rükû ve Secdeden Başın Kaldırılması: Birgivî (v. 981/1573) bu meseleyle alakalı Tatarhaniyye'de farklı rivâyetlerin vârit olduğunu, bazı rivâyetlerde rükû ve

secdeden başı kaldırmanın farz, bazılarında ise başı bizatihi kaldırmanın farz olmayıp intikâlin farz olduğunu belirtmiştir (Hamedân, 2016, s. 94; Dihlevî, 1987, s. 508-509). Ebû'l-Hasen Sindî, risâledeki rivâyetlere ek olarak Tatarhaniyye'de başın ne kadar kaldırılacağı hususunda diğer bir rivâyete yer verir. Rükû ve secdeden başın kalkmış olabilmesi için 'başı kaldırdı' denilebilecek bir miktarın şart olduğunu beyan eder (Sindî, 2022, s. 171). Ayrıca bir meselede fakihlerden sadır olan farklı kavillerin kabulünde aynı fakihin önceden söylemiş olup sonra rücû ettiği kavlin alınamayacağını ifade etmiştir. Nitekim bir müçtehid bir meselede söylemiş olduğu hükümden döndüyse artık o kaville amel edilmez ve o müçtehide önceki söylemiş olduğu hüküm nisbet edilmez. Sindî, müteahhirûn alimlerin imâmlardan gelen kavillerde önce veya sonra diye beyan etmedikleri için bir meselede aynı fakihlerden farklı kavillerin vaki olduğunu ifade etmiştir (Sindî, 2022, s. 171).

Ebû'l-Hasen Sindî, İbn Hümmam'ın (v. 861/1457) Ebu Hanife'den (v. 150/767) rivâyetle secde başını kaldırılmasıyla alakalı olarak şu görüşüne yer vermiştir: "Şâyet oturmaya yakınsa câizdir. Ancak secde mahalline yakınsa câiz değildir ve başını kaldırmış sayılmaz." İbn Hümmam, Ebu Hanife'den rivâyetle aktardığı diğer bir rivâyette ise kendisiyle secde yaptığı mahallin arasından rüzgar geçecek kadar bir boşluk varsa bu kişi başını secdeden kaldırmış olacağını ifade etmiştir (Sindî, 2022, s. 172). Sindî, tabiîn dönemi hadis alimi ve müfessir olan Mukâtil b. Süleyman'ın (v. 150/767) konuyla alakalı şu ifadelerine yer vermiştir: "Bir kimse uzaktan da görse namaz kılan kimsenin başını kaldırdığına dair bir izlenimi varsa bu kimse secdeden başını kaldırmış kabul edilir." Şarih Sindî bu görüşün İmâm Birgivî'nin de (v. 981/1573) tercih ettiği görüş olduğuna dikkat çekmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 27b).

5-6. Kavme-Celse ve Bu İkisinde İtmi'nân: Ebû'l-Hasen es-Sindî (v. 1187/1773), namazın erkânının tam olarak yerine getirilmesine yardımcı olmasından ötürü bu iki fiili de rükû ve secde gibi namazın rükünlerinden saymıştır. Konuyla ilgili yukarıda zikredilen rivâyetlerin bir takım ceza ve uyarıları içermesi sebebiyle kavme ve celsenin rükün oluşuna delâlet ettiğini vurgulamıştır. Sindî, kavme ve celsede itmi'nâna uymanın nas üzerine ziyade olarak değilde âyetlerde geçen hükmün açıklaması sadedinde anlaşılması gerektiğine işaret etmiştir. (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 1885 vr. 29b-30a) Birgivî'ye göre mezhep içerisinde kavme-celse ve bu

iki fiildeki itmi'nânla alakalı bir ihtilaf söz konusu olmayıp, ittifakla sünnet kabul edilmiştir (Tâhir Buhârî, 1950, nr. 26789, vr. 24b).

4.6. Ta'dil-i Erkâna İlişkin Tercihlerin Değerlendirilmesi

Birgivî telif etmiş olduğu risâlesinde mezhep içi görüşlere yer vermiş ve meseleyi geniş bir perspektiften ele almıştır. Bu risâleyi yazmasındaki amacını, halk arasında namaz ibadetine gösterilen gevşeklik ve ihmalkarlık olduğunu belirtmiş, kavme ve celse fiilerine gereken ihtimâmın gösterilmediğine vurgu yapmıştır. Ayrıca hacmi küçük ama muhtevası büyük olan bu risâleyi kavme ve celsenin vâcpliğini ispatlamak için kaleme aldığına dikkat çekmiştir.

4.6.1. Birgivî'nin Ta'dil-i Erkâna İlişkin Tercihi

Birgivî, İbnü'l-Hümâm'ın (v. 861/1457) imâmlar arasındaki ihtilâfı ortadan kaldırmaya yönelik 'ameli farz' kavlini zikrettikten sonra bu içtihadın İmâm Ebû Yûsuf'un (v. 182/798) anlayışına pek de uygun olmadığını zikretmiştir. Zira Birgivî'ye göre yukarıdaki meselede Kâdîhan'ın (v. 592/1196) sehiv secdesini vâcib yapması, kavme ve celsedeki eksiklikten değil sadece başı rükûdan kaldırmayı terkmetten kaynaklanmaktadır. Geride yapılan açıklamalardan hareketle, rükûdan başı kaldırmak ile rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durmak (kavme) farklı şeyler olduğundan ve kavme olmadan da başı rükûdan kaldırmak mümkün olduğu için rükûdan başı kaldırma fiili, rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durmayı (kavme) vâcib kılmaz. Ancak kavme, celse ve bu ikisindeki ta'dil-i erkânın vâcib olması hususu ise geride zikri geçen kitaplardan yaptığımız nakillerle sabit olur. Ayrıca İbnü'l-Hümâm'ın (v. 861/1457) Ebû Yûsuf'un (v. 182/798) itmi'nânın farz olması hakkındaki içtihadını vâcibe hamlederek ihtilâfı gidermeye çalışması, Birgivî tarafından kabule şâyan bir hâmil olarak addedilmemiştir. Çünkü fukahâ nezdinde muteber kabul edilen birçok kitapta zikredilenlere göre, Ebû Yûsuf'a göre ta'dil-i erkânın terkedilmesiyle namaz bâtil olur. Haliyle bu durum, yani itmi'nânın terkedildiği namazın bâtil olması, Ebû Yûsuf'un farz kavlinin amelî farz yani vâcib hükmüne hamledilemeyeceğini gösterir (Niğdevî, 1891, s. 28).

Sahih olan rivâyete göre; rükû ile secde, rükû ve secdeden intikâl, rükû ve secdedeki ta‘dîl-i erkân, rükû ve secdeden başı kaldırmak, rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durmak (kavme) ile iki secde arasında sırtı düz yaparak oturmak (celse) ve son olarak kavme ve celsedeki itmi’nânın rükûn ve farz olmaları konusunda İmâm Şafî (v. 204/820), İmâm Mâlik (v. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) mezhebi Ebû Yûsuf’un mezhebi gibidir (Niğdevî, 1891, s. 30). İmâm Birgivî, geride fukahâdan aktarmış olduğu kavillerden yola çıkarak yukarıda zikri geçen altı fiilden ilk iki tanesinin yani rükû ile secde ve bunlardan diğer bir rükne imkân hazırlayan intikâlin, ihtilâfsız birer rükûn ve farz olduğunu belirtmiş, geri kalan dört fiilin ise ihtilâflı olduğunu dile getirmiştir.

Rükû ve secdedeki itmi’nân hakkında Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed’den gelen üç rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden en sahih olanı, Kerhî’nin (v. 340/952) tahrîcinden hareketle rükû ve secdede ta‘dîl-i erkânın vâcip, diğeri ise Cürcânî’nin (v. 397/1007) tahrîcinden hareketle sünnet olduğu yönündedir. Konuyla alakalı olarak zikredilen üç rivâyet arasında en zayıf olanı, İbnü’l-Hümâm, Hulâsa ve Şerhu’l Münye’de zikri geçtiği üzere bunların (rükû ve secdedeki itmi’nân) rükûn olma ihtimalidir. Hakkında ihtilâfın vaki olduğu bu dört fiilden biri olan rükû ve secdeden başın kaldırılmasına ilişkin ise Ebû Hanîfe’den iki rivâyet bulunmaktadır. Bu iki rivâyet arasında en sahih olanı vâcip; diğeri ise rükûn olduğu yönündedir. Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), rükûdan başı kaldırmanın vâcip oluşuna delil olarak, geride Tatarhâniyye ve Tahâvî’de (v. 321/933) zikri geçen “*bu amelîyeyi terkedene sehiv secdesinin vâcip oluşu*” kavlini zikretmiş, diğer rivâyetin ise İmâm Muhammed’e (v. 189/805) göre rükûn olduğunu, ancak zayıf bir kavil olduğunu belirtmiştir (Niğdevî, 1891, s. 31).

Yukarıda bahsi geçen rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durma (kavme) ve iki secde arasında sırtı düz yaparak oturma (celse) ve de bunlardaki ta‘dîl-i erkân hakkında Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Muhammed’den gelen iki rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden meşhur ve zahir olanı, Zeylaî (v. 762/1360) ve Hulâsa’da zikri geçtiği üzere sünnet; diğeri ise İbnü’l-Hümâm ve Gunye’de geçtiği üzere sahih rivâyet olan vaciptir. Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), kavme, celse ve bu ikisindeki ta‘dîl-i erkânın hükmünün sünnet olmasının Hulâsa ve diğer kitaplarda geçen vâcip görüşüne muhalif olduğunu beyan etmiş ve Birgivî’nin (v. 981/1573) adeta mukadder bir sorunun cevabı gibi bu konuya açıklık getirdiğine

işaret etmiştir. Dolayısıyla Birgivî meseleyi şerh ederek Hulâsada, Nihâye’de ve Zeylâî gibi diğer kitaplarda, Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed’in bunların sünnet olduğu üzerinde ittifak ve icma ettikleri iddiasının ikisinden gelen meşhur rivâyetlere ya da adı geçen kitapların sahiplerinin tahrîclerine hamledileceğini dile getirmiştir. Ancak bu dört fiilin meşhur kavle göre sünniyeti, yukarıda bahsi geçen iki vecheye hamledilmezse, sahih olan diğer vâcip oluşuyla alakalı delil ve kavillere hamledilir.

Risâlemizin müellifi İmâm Birgivî’de, bu dört fiilde yani rükû ve secdelerdeki ta’dîl-i erkân, rükû ve secdelerden başı kaldırmak, kavme-celse ve bu ikisindeki itmi’nânda sahih olan hükmün vâcip olduğunu tercih etmiştir. Birgivî, namaz kılan kimsenin bu dört fiilden birisini özürsüz terketmesiyle günah işlemiş olacağını ve namazı iade etmesinin vâcip olacağını beyan etmiştir. Aynı şekilde şâyet namaz kılan kimse bu dört ameliyeden birisini bilmeden terkederse yine günah işlemiş olur ve namazı iade etmesi vâcip olur. Hatta bu kimsenin günahı diğerine nazaran daha şiddetli olur. Zira bu dört fiili terketmek nasıl sehiv secdesini yerine getirmeyi vâcip kılıyorsa bunları bilmek de kişiye vâciptir. Çünkü ‘ilim maluma tâbidir’ kaidesince namazla alakalı bu dört fiili bilmek farz, vâcip ve sünnetin bilinmesine tabidir (Niğdevî, 1891, s. 32).

4.6.2. Musa b. Ahmed Niğdevî’nin Ta’dîl-i Erkana Dair Tercihi

Tezimizin konusunu teşkil eden Mu‘addilu’s-salât adlı risâleye geniş bir şerh yazan Musa b. Ahmed Niğdevî, risâleyi; yazılış amacı, mezhep içi tercihleri, diğer mezheplerdeki görüşlerin tahlili ve delillendirilmesi bağlamında ele almış ve bu eseri hem usûl hem de furû açısından geniş bir tahlile tabi tutmuştur. Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), Birgivî’nin (v. 981/1573) vâcip görüşünü teyit etme bağlamında serdetmiş olduğu âyet, hadis ve fikhî görüşlerinin akabinde müellifle aynı kanaati paylaştığına dair şerhinin hiçbir yerinde açık bir ifade de bulunmamıştır. Hatta Birgivî’nin ta’dîl-i erkânın vacip olduğu görüşünü aktarırken “Bu onun kanaatidir.” şeklinde bir cümle sarfetmiştir. Bununla beraber Birgivî’nin tercih ettiği vâcip görüşünü ortaya koymak için yoğun bir çaba sarfetmiştir (Niğdevî, 1891, s. 20). Nitekim Hanefilerin bâtil-fâsid ayrımını ibadet konularına uyarlamak isteyen İmâm Birgivî’yi tenkit etmemiş, aksine risâle üzerine şerh kaleme alarak müellifi zımnen desteklemiştir. Neticede Niğdevî’nin kaleme almış olduğu bu geniş

risâlesinden ve bazı satır arası ifadelerinden, kendisinin Birgivî'nin vâcip görüşüne meylettiği kanaati söylenebilir.

4.6.3. Ebû'l-Hasen Sindî'nin Ta'dîl-i Erkânın Hükümüyle Alakalı Tercih

Birgivî, Hanefî mezhebindeki alimlerden kavme ve celseyle alakalı iki görüş vârit olduğunu ve müftâ bih olan kavlin sünnet olduğunu ifade etmiştir (Hamedân, 2016, s. 97). Mezhepteki bu hâkim kanaate göre rükû ve secdede ta'dil-i erkân vacip, kavme ve celsede ise sünnettir. Ancak Birgivî kavme ve celsedeki bu görüşlerin mezhepteki alimlerin tahrîcine göre ortaya çıktığını ifade etmiştir. Zira Birgivî, İmâm Ebu Hanife (v. 150/767) ile İmâm Muhammed'in (v. 189/805) hem rükû ve secdede hem de kavme ve celsede ta'dil-i erkânın vâcip olduğuna dair hüküm verdiklerini ifade etmiştir. Mu'addilu's-salât risâlesi üzerine geniş bir şerh yazan Ebû'l-Hasen Sindî ise (v. 1187/1773), İmâm Tahâvî'nin (v. 321/933) kavillerine itimad ederek rükû ve secdede ta'dil-i erkânın farz olduğunu, kavme ve celsede ise mezhebin müftâ bih olan görüşünü değil İmâm Birgivî'nin kavline dayanarak vâcip olduğu hükmünü tercih etmiştir (Sindî, 2022, s. 164).

4.7. Hanefî Mezhebinde Vücûbiyetin Sabit Olduğu Durumlar

İmâm Birgivî, ta'dil-i erkâna ilişkin bu dört fiil hakkındaki görüş ve tercihlerini geniş bir şekilde beyan ettikten sonra Hanefî mezhebinde vücûbiyetin neyle sabit olduğunu açıklama cihetine gitmiş ve bu konu bağlamında vâcpliğin kendisiyle sabit olduğu delilleri üç kısma ayırmıştır. Bunlardan biri; muvâzebet Hz. Peygamber tarafından bir işin terkedilmeksizin yapılmasıdır. Muvâzebetin tarifinde geçen “بغير ترك” ifadesi, örfe göre bir şeyin terkedilmemesini gerektirir. Bu ilke gereği vâcip olan amelîn sübûtiyeti, terkedilmeden bir şeyin devamlı surette Hz. Peygamber tarafından uygulanmasına ve Hz. Peygamber'in devamlılık gösterdiği bu amelî terkeden kimsenin bu tutumunu Hz. Peygamber'in reddetmesine bağlıdır (Hamedân, 2016, s. 108). Şârih Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), vücûbiyetin kendisiyle sabit olduğu üç delilden biri olan muvâzebettteki “terk eden kimsenin bu davranışının Hz. Peygamber tarafından reddedilmesi” kaydının ittifâkî değil ihtirâzî

olduğunu vurgulamıştır. Zira terkeden kimseye inkarın (yaptığı amelî reddetmenin) olmadığı muvâzebet, vâcibe değil sünnetin sübûtiyetine delil teşkil eder. Nitekim Hz. Peygamber'i sol elle yerken kimse görmemiş, sağ elle yemeyi hiç terketmeksizin bu tutumunu devam ettirmiştir. Ancak Hanefî fukuhâsından hiçkimse bu durumun sağ elle yemeyi vâcip kıldığını beyan etmemiştir. Zira Mebsut ve Şerhu Fıkhi'l-Keydânî'de bahsi geçtiği üzere Hanefî fukahâsı, bir amelî vâcip kılan muvazebetin, o amelî emretmek veya terk edeni reddetmek olmaksızın gerçekleşmeyeceğini ifade etmişlerdir (Niğdevî, 1891, s. 32).

Vâcip hükmünün kendisiyle sabit olduğu ikinci delil ise, delâleti zannî olan bir âyetin varlığıdır. Birgivî'ye (v. 981/1573) göre vücûbiyetin kendisiyle sabit olduğu en son delil ise, haber-i vâhiddir. Rivâyet şekli itibariyle mütevâtir haber, meşhur haber ve âhad haber olmak üzere sünnetin üç kısımdan biri olan âhad haber, usûl-i fıkıhta edille-i şeriyyeden olan sünnet bahsi içerisinde yer alır. (Atar, 2013, s. 70) Senede itibarla sünnetin üç kısmından birincisi olan mütevâtir haber, usûl-i fıkıh terminolojisinde, Hz. Peygamber (sav)'den, sahabeden itibaren tabiîn ve tebe-i tabiîn döneminde yalan üzerine bir araya gelmeleri aklen düşünölemeyen topluluklar tarafından rivâyet edilen hadis manasına gelir. Kendisiyle farziyyetin sabit olduğu mütevâtir haber, sübûtu katî olup, ilmi yakîni ifade eder ve inkâr eden kimse tekfir edilir (Apaydın, 2019, s. 50). Senede itibarla sünnetin ikinci kısmı olan meşhur haber ise, birinci tabakada mütevâtir olmayıp ikinci ve üçüncü tabakada tevatür seviyesine çıkan hadistir. Sübûtu, katîyyete yakın zanni olduğu için meşhur haberle farziyyet değil vâciplik sabit olur. Meşhur haber, ilm-i tuma'nîne (kesine yakın kanaat) ifade eder ve inkâr eden kimse sahih olan görüşe göre tekfir edilmez (Kahraman, 2017, s. 110). Senede itibarla sünnetin son kısmı olan ve kendisiyle vücûbiyetin sabit olduğu kısımları izah ederken değindiğimiz haber-i vâhid ise, ilk üç tabakada tevâtür seviyesine ulaşmayan hadistir. Sübûtu zanni olup, nesh etme ve âmmı tahsis etme yetkisi yoktur (Şaban, 2014, s. 77-78).

Haber-i vâhidle amel etme meselesi incelendiğinde, râvîde; İslâm, akıl buluş, adalet ve zabt şartları arandığı görülür. Ayrıca Hanefîler'e göre ravinin rivâyet ettiği hadisin aksine amel etmemesi, hadisin umûm-u belvâ olmaması yani vukû bulunduğu çoğunluğun bilgisi dışında kalacak bir haber olmaması ve hadisin kıyas ve usûle aykırı olmaması şartları da kendisiyle amel etme noktasında gözetilir. Şâyet yukarıda zikredilen şartları hâiz olup aksine de delil bulunmazsa âhad haberle

vücûbiyet hükmü sabit olur. İmâm Birgivî, ta'dîl-i erkânla alakalı muteber kitaplarda geçen birçok rivâyeti ve meseleyi zikrettikten sonra mezhepin tercih edilen görüşünün âyet ve hadislerden müteşekkil olan delillerine yer vereceğini ifade ederek matlap denilen bu mühim kısma risâlesinde yer vermiştir (Hamedân, 2016, s. 109).

4.7.1. Ta'dîl-i Erkânın Vâcip Olduğuna Dair Kur'ân'dan Deliller

Araştırmamızın temel konusu olan ta'dîl-i erkânın vâcip olduğuna dair Kur'ân-ı Kerim'den delil; Bakara suresi 43. âyet-i kerîmede geçen Allah Teâlâ'nın "*Namazı dosdoğru kılın*" şeklindeki emridir. (Bakara, 2/43) Rükûda, secde kavme ve celsede âzâların yerli yerince oturması ve sakin kalması anlamına gelen ta'dîl-i erkân kavramının, zikri geçen "*Namazı dosdoğru kılın*" âyet-i kerîmesinin ya mecazi manası veya hakiki manasından bir cüzü olduğu ifade edilmiştir. Şârih Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) bu noktadan hareketle âyet-i kerîmenin bu ifadesinin, işâratü'n-nas yoluyla ta'dîl-i erkânın vücûbiyetine, ibâratü'n nâs yoluyla da namazın edâ edilmesinin vücûbiyetine delâlet ettiğini belirtmiştir. Zira işâratü'n-nasta zorunlu anlaşılan mana ne aslen ne de teb'an sevk amacıdır. Lâzım-ı müteahhirdir. Nitekim mana anlaşılmış sonra zorunlu sonuç ortaya çıkmıştır. "*Namazı dosdoğru kılın*" ifadesinde de ibâre yolu diye ifade ettiğimiz ilk etapta anlaşılan mana, namazın edâ edilmesidir. Ancak lâzım-ı müteahhir olan ve kelimde ilk etapta akla gelmeyen mana ise namazın ta'dîl-i erkâna riâyet edilerek kılınmasıdır (Niğdevî, 1891, s. 34).

Şârih Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), işâratü'n-nas yoluyla sabit olan kelamın tıpkı ibâratü'n nas yoluyla sabit olduğunu beyan ederek âyet-i kerîmeden çıkan iki mana olan namazın edâsı ve ta'dîl-i erkân arasında herhangi bir teâruzun söz konusu olmadığını, aksine tam bir münâsebetin bulunduğunu dile getirmiştir. Muvazzihu'l-Mu'addil'in müellifi Niğdevî, bu âyet-i kerîmenin fıkıh usûlünde, nassın gerektirdiği ve takdir edilmesi ile nassın doğru anlaşılabilceği manalar diye tarif ettiğimiz iktizâü'n-nas yoluyla, başı rükûdan kaldırmaya ve kavme-celsenin vücûbiyetine delâlet ettiğini söylemiştir (Şaban, 2014, 402-404). Zira kavme ve celsedeki ta'dîl-i erkân, nassın gerektirdiği ve kelimde zikredilmeyen kavme-celse ve başı kaldırmaya iktizâ yoluyla delâlet eder. Netice olarak Niğdevî, Bakara suresi'nin 43. âyet-i kerîmesinde geçen âyetin bu kısmının, yukarıda ta'dîl-i erkânla alakalı zikredilen dört mevzûya delâlet ettiğini ifade etmiştir. (Niğdevî, 1891, s.34)

Şarih Sindî (v. 1187/1773) yukarıda zikri geçen ayetin Beyzâvî'ye (v. 685/1286) göre vüçûp, Zemahşerî'ye (v. 538/1144) göre ise nedb manasına geldiğini ve usulde vüçûp ile kastedilenin farz olduğunu beyan etmiştir (Sindî, 2022, s. 191).

Birgivî (v. 981/1573), ta'dil erkân meselesine ilişkin Kurân'dan bir delil getirerek bu ifadenin işaret yoluyla bu manaya hamledilebileceğini belirtmiş ve sonrasında âyetteki "أَقِمُوا" kavlini kelime kökeni açısından tahlile tabi tutmuştur. Kurânın muhtelif yerlerinde namazla beraber zikredilen bu kelime, lugat açısından incelendiğinde "أَقَامَ الْعُودَ" terkipinden türemiş olduğu anlaşılır. Zira "أَقَامَ" fiili 'doğrulttu, düzeltti ve eğrilikleri giderdi' manalarına gelir (İbn Manzûr, 1308, md. "قَامَ"). Şârih Niğdevî, "أَقَامَ" lafzının aslında bir şeyi dümdüz dikmek manasında olduğunu, daha sonra aslî manasından da kopmadan istiâre yoluyla cisimlerin düzgünlüğü ve onlardaki eğriliğin giderilmesinde kullanıldığını sonrasında ise bu "أَقَامَ" lafzının hakikat ya da istiâre yoluyla 'namazın rükünlerini tam ve doğru yapmak, namazı fiillerindeki eğrilikten muhafaza etmek ve ta'dili erkân manalarına' nakledildiğini aktarmıştır (Niğdevî, 1891, s. 35).

Birgivî, kelimenin konumuzla alakalı bu manasından hareketle "وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ" ter kibinin namazın farz ve vaciplerindeki eksikleri gidermek olarak anlaşılacağını ifade etmiştir. Ta'dil-i erkânla alakalı olarak zikredilen ve kelime tahlili yapılan bu ifade usûl açısından incelemeye tabi tutulduğunda ise bu fiilin emir olması hasebiyle vüçûp ifade edeceği belirtilmiştir. Zira Hanefî usûlcülerin çoğuna göre 'emir aksine delil olmadığı sürece vücup' ifade eder (Gazali, 1366, s. 413). İmâm Birgivî, namazdaki ta'dil-i erkânla alakalı zikredilen bu âyetin, ta'dil-i erkânın farz değil de vâcib oluşuna nasıl delâlet ettiğini soru-cevap şeklinde dile getirerek şunları kaydetmektedir:

"Şâyet bu âyetin delâleti ta'dil-i erkânın farz olmasına katî olarak delâlet eder, katîyyetin olduğu yerde de vâcib değil farz hükmü sabit olur, denilirse, bu âyetin farziyyete değil de vâcib olmaya delâlet ettiğini ifade etmek için bu suale şöyle cevap veririz: "Evet. Şâyet âyet-i kerîmedeki "أَقِيمُوا" lafzının mastarı olan "أَقَامَ" lafzı başka manaya ihtimali olmayıp bu lafızdan sadece ta'dil-i erkân manası âşikar olursa ta'dil-i erkân farz olurdu. Halbuki bu ikame lafzı sadece ta'dil-i erkân manasına has olmayıp, müfessirler tarafından namaza devamlılık, namazı muhafaza, sabır göstermek namazın edâsı için kolları sıvamak, namazı edâ etmek olarak da tefsir edilmiştir. Dolayısıyla bu âyet, ta'dil-i erkândan başka manalara da muhtemel olunca ta'dil-i erkân manasına delâleti kesin olmamıştır. Netice olarak ta'dil-i erkân manasına delâleti katî olmayınca ta'dil-i erkânın hükmü farz değil vâcib olmuştur" (Hamedân, 2016, s. 109).

İmâm Birgivî (v. 981/1573), bu âyetin, ta‘dîl-i erkânın hükmünün farz olmasına delâlet etmediğini ispat ettikten sonra nasıl vâcib olduğuna dair yine soru-cevap şeklinde açıklama cihetine giderek şöyle demiştir:

“Şâyet bu “أَقَامَ” lafzı, farklı manaları ihtiva ediyorsa o muhtelif manalara delâlet etmeyip nasıl ta‘dîl-i erkânın vücubiyetine delil olabilir?” denirse biz de cevaben şöyle deriz: “Başka manalara muhtemel olmasıyla birlikte delilin vücûbiyyete hüccet oluşu, ikâme lafzının manalarından olan ta‘dîl-i erkân manasının diğer manalara nazaran tercihe şayan olmasından kaynaklıdır. Zira bir mananın diğer manalara ağır basması ve tercihe şayan olması (rüchan), delilin vücûbiyyete hüccet oluşunda yeterlidir” (Hamedân, 2016, s. 110).

Kâdî Beyzâvî (v. 685/1286), Envâru’t-tenzîl’de, ta‘dîl-i erkânla alakalı olan Bakara sûresi’ndeki “وَيُقِيمُونَ” âyetinin (Bakara, 2/3) tefsirinde şöyle demiştir: “Namazı dosdoğru kılarlar. Yani namazın rükünlerini düzgün bir şekilde hakkıyla yerine getirirler. Namazın fiillerini eğip bükmekten muhafaza ederler.” (Hamedân, 2016, s. 109) “وَيُقِيمُونَ” lafzı, “قام العود” lafzından gelir ki âsâyı doğrulttu demektir. Ya da “قامت السوق” lafzı, namazı kılmaya devam ederler manasınadır. O zaman “قامت السوق” lafzından gelir ki, mal iyi satılıyor, çarşı işlemeye devam ediyor, “أَقَمْتُهَا” ‘çarşıda alışverişi devam ettirdim’ manasına gelir. Bu manaya göre namaz muhafaza edilirse, kendisine rağbet edilen işlek pazar gibi olur. Zâyi edilirse, kendisine rağbet edilmeyen kesat pazar gibi olur. Ya da “وَيُقِيمُونَ” lafzı, hiçbir bitkinlik, isteksizlik göstermeden namazı kılmak için kolları sıvarlar demektir. Bu da Arapların bir işin yapılması konusunda ciddiyet ve sabır gösterdi manasına gelen “قام بالامر وأقامه” lafzından gelmektedir. Zıddı ise bir işten ferağat etmek ve yan gelip yatmaktır. Ya da “وَيُقِيمُونَ” lafzı, namazı edâ ederler demektir ki, edâ yerine ikameti zikretmiştir. Zira namazda kıyam vardır. Nitekim namaz ibadeti, kunut, rükû, secdeler ve tesbih ile de tabir edilir. Ancak birinci mana (ta‘dîl-i erkân), daha açıktır. Çünkü daha meşhur ve hakikate daha yakındır. (Sindi, 2022, s. 192) Sa‘lebî el-Keşf ve’l-beyân’da şöyle bir kavil zikreder:

“أَقَامَ lafzı; namazdaki ta‘dîl-i erkân, namazı fiillerindeki eğrilikten muhafaza etmek manasında kullanımı için bedenlerin düzgün tutulması manasından istiare edilmiştir. Zira “أَقَامَ” lafzının bedenlerin düzgün tutulması manasındaki isti‘mali hakîkidir denildi. İşin doğrusu ise “أَقَامَ” lafzının namazdaki ta‘dîl-i erkân, namazı fiillerindeki eğrilikten muhafaza etmek manasında kullanımı, kendisinde istiare bulunan bir kullanım olmayıp, bedenlerin düzgün tutulması manasındaki kullanımındaki gibi hakîkidir” (Hamedân, 2016, s. 110; Niğdevî, 1891, s. 36; Sindi, 2022, s. 194).

Keşf’in müellifi Sa‘lebî (v. 427/1035), konuya ilişkin bu kavli zikrettikten sonra ta‘dîl-i erkân dışındaki diğer üç vechin (namaza devamlılık, sabır göstermek,

namazı edâ etmek) zayıf olduğunu uzun ifadelerle beyan etmiştir. (Niğdevî, 1891, s. 36) İmâm Birgivî (v. 981/1573), konuyla alakalı müfessirlerin muhtelif kavillerini ve tercihlerini zikrettikten sonra ta‘dîl-i erkân meselesi hakkında şunları kaydetmiştir:

“أَقَامَ” lafzının manasına ilişkin olarak zikredilen bu üç vecihin (namaza devamlılık, sabır göstermek, namazı edâ etmek) zayıf olmadığı kabul edilirse, “أَقَامَ” lafzının ta‘dîl-i erkân manası hakiki olduğundan bu lafzın bu üç vecihte mecaz olduğunda ihtilâf olmaz. Zira “أَقَامَ” lafzının ta‘dîl-i erkân manasında olması ya Keşf’de zikredildiği gibi hakikattir ya da Kâdî Beyzâvî’nin zikrettiğine göre ta‘dîl-i erkân manasında olması hakikate diğer üçünden daha yakındır” (Hamedân, 2016, s. 112).

Birgivî, ta‘dîl-i erkâna ilişkin Kur’ân’dan getirdiği delillerin bu şekilde anlaşılmasının daha zahir olduğunu, herhangi bir zaruret ve teazzür olmaksızın “أَقَامَ” lafzının mecaz olan bu üç manaya hamledilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu da demek oluyor ki usûl-i fıkıhta zikredilen ‘Mânâ-i hakîkî müteazzir oldukça mecaza gidilir’ kaidesince, zikri geçen âyette zarûret olmadıkça “أَقَامَ” lafzı diğer üç vecihte mecaza gidilerek kullanılmaz. Zira “أَقَامَ” lafzının ta‘dîl-i erkân manasında isti‘mâli hakikattir (Mecelle, md. 60, 61). Birgivî’nin usûl kaidesiyle destekleyerek izah etmiş olduğu bu vecih, Keşf’de zikredilen “أَقَامَ” lafzının ta‘dîl-i erkânda hakikat olmasına nazarıdır. Birgivî, Kâdî Beyzâvî’den (v. 685/1286) naklettiği “أَقَامَ” lafzının, ta‘dîl-i erkân manasına hamli hakikate daha yakındır kavlini ise “Hakikate yakın olan mecaz, uzak olana göre daha evlâdır” kaidesiyle açıklama cihetine gitmiştir. Bu da demek oluyor ki hakikate yakın olan “أَقَامَ” lafzının ta‘dîl-i erkân manasında kullanımı, bu lafzın diğer üç manada kullanımından daha evlâdır. Birgivî (v. 981/1573), son olarak âyet-i kerîmenin ta‘dîl-i erkânı vâcip kılması hususunda en azından zannı gerektirmesinin amelîn vücûbu noktasında kâfi geleceğini beyan etmiştir (Niğdevî, 1891, s. 37). Muvazzihu’l-Mu‘addil müellifi Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), ta‘dîl-i erkân konusuna ilişkin birçok hadisın varit olduğunu ancak risâlenin muhtasar bir eser olması hasebiyle tüm hadislerin zikredilmesinin münasip olmadığını belirtmiş ve Birgivî’nin risâlesinde konuyla alakalı en mühim hadislere yer verdiğini beyan etmiştir. Şârih Sindî’de (v. 1187/1773) fakih ve muhaddis olması hasebiyle risalede geçen rivâyetler ve e hakkında gerekli olan bilgileri nakletmiş, Kütüb-i Sitte’nin hangi muhaddislerin kitaplarından müteşekkil olduğunu ifade etmiştir. (Ebû’l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 20a).

4.7.2. Ta‘dîl-i Erkânın Vâcip Olduğuna Dair Sünnetten Deliller

Muvazzihu'l-Mu‘addil müellifi Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), ta‘dîl-i erkân konusuna ilişkin birçok hadisin varit olduğunu ancak risâlenin muhtasar bir eser olması hasebiyle tüm hadislerin zikredilmesinin münasip olmadığını belirtmiş ve Birgivî'nin risâlesinde konuyla alakalı en mühim hadislerle yer verdiğini beyan etmiştir. Şârih Sindî'de (v. 1187/1773) rivâyetler hakkında verdiği bilgiler bağlamında Kütüb-i Sitte kavramının gelişimi ve el-Muvatta'nın neden bu eserler içerisinde çıkarıldığını tartışarak el-Muvatta'da İmâm Mâlik'in (v. 179/795) fikhî görüşlerinin de yer alması sebebiyle mezkûr eserler arasında sayılmadığını ifade etmiştir (Ebû'l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 20a).

İmâm Birgivî'nin, ta‘dîl-i erkânın vücutiyyetine delil olarak zikrettiği ilk hadis, Ebu Hureyre'den rivâyet ettiği şu hadisi şeriftir:

“Ebû Hureyre (r.a.)’den şöyle rivayet edilir: Rasûlullah (s.a.s.) mescide girmişti. Derken taşradan bir şahıs geldi, namaz kıldı. Sonra gelip Rasûlullah (s.a.s.) ile selamlaştı. Rasûlullah (s.a.s.) ona dedi ki: “Dön ve yeniden namaz kıl; çünkü sen namaz kılmış olmadın!” O da dönüp evvelce kıldığı gibi namaz kıldı. Rasûlullah (s.a.s.) yine ona dedi ki: “Dön ve yeni baştan kıl; çünkü sen namaz kılmış olmadın!” Üçüncüsünde de tekrar kılmasını emredince o şahıs: “Allah’a yemin olsun ki, bu kıldığımdan başka daha iyi nasıl kılacağımı bilmiyorum. Bana doğrusunu öğretir misin ya Rasûlallah?” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Namaza başlangıç tekbiriyle başla. Kur’ân’dan iyi bildiğin yerleri oku. Rükûa varınca beden azaların yerleşinceye kadar bekle. Rükûdan başını kaldırıncaya kadar bedeninin tamamen doğruluncaya kadar ayakta dur. Sonra secdeye git ve azaların yerleşinceye kadar orada kal. Secdeden başını kaldırıncaya azaların yerleşinceye kadar otur. Ardından tekrar secdeye git ve azaların yerleşinceye kadar orada kal. Sonrasında ayağa kalk ve dimdik dur. Namazın bütün rekâtlarında aynen böyle yapmaya devam et!” buyurmuştur (Buhârî, Ezân, 95, 122; Eymân, 15; İsti’zân, 18; Müslim, Salât, 45. Ayrıca bkz. Tirmizî, Salât, 110/302; Ebû Dâvud, Salât, 143-144/856; Nesâî, İstiftâh, 7/882; İbn-i Mâce, İkâmet, 72).

4.8. Kavme-Celsenin Oluştığı En Üst ve En Alt Müddetin Delilleri

İmâm Birgivî (v. 981/1573), Berâ b. Âzib’ten rivâyetle zikretmiş olduğu hadiste, kavme ve celsedeki ta‘dîl-i erkânın tahakkuk ettiği en üst seviyeye delâlet bulunduğunu ifade ederek, kavme ve celsedeki ta‘dîl-i erkânda beklenecek azamî sürenin yaklaşık olarak Fatihâ sûresi okunacak kadar bir bekleme miktarı olduğunu zikretmiştir. Zira kıyamda Fatihâ sûresi ve Fatihâ sûresi dışında üç âyet okunması

gerekmektedir. Zâhir olan ‘Sübhanekâ’nin ve Eûzü Bismelenin’ de okunmasıdır. Hadis-i şerifte ifade edilen musâvîliğe yakın olan mertebenin en azı ise, Fâtiha sûresi, üç âyet, sübhanekâ, euzü besmele okunacak kadar bekleme miktarının yarısının üzerine ziyade etmektir. Ebû’l-Hasen es-Sindî (v. 1187/1773) namazda tesmiyeyle alakalı mezheplerin görüşlerini aktararak bir tercihte bulunmaksızın konuyu şerhinde ele almıştır. (Ebû’l-Hasen es-Sindî, nr. 500, vr. 26a) Müellif Menhelü’l-hüdât adlı şerhinde hadiste bahsi geçen celsenin üst sınırıyla alakalı Hanefî mezhebinde bir görüşün bulunmadığını celsede Hz. Peygamber’den varit olan zikirlerin nafîle namazlara hamledilmesi gerektiğini muhtelif kitaplardan iktibasla nakletmiştir (Sindî, 2022, s. 211).

Taberânî (v. 360/971), el-Mu‘cemü’l-kebîr’de Ebû Ya’lâ (v. 307/919) ve İbn-i Huzeyme’nin (v. 311/924), Amr İbn-i Âs (v. 43/664), Hâlid Bin Velîd (v. 21/642) ve Şürahbîl b. Hasene’den (v. 18/639) rivâyet ettikleri şu hadisi nakleder: “Hz. Peygamber namaz kılariken rûkûyu tam yapmayan ve secdeleri horozun yem gagalaması gibi acele yapan bir adam görünce şöyle buyurdu: *لو مات هذا على حاله هذه مات على غير ملة محمد*: Bu adam bu hâli üzere ölse, Muhammed (s.a.v)’in milletinden (din) başka bir şey üzere ölmüş olur” (Taberânî, 1983, c.4 s. 115; Ahmed b. Hanbel, Müsned, s. 265). Şarih Sindî (v. 1187/1773) zikri geçen hadisin beyanı bağlamında farzları bilerek terk eden kimsenin Ahmed b. Hanbel hariç tekfir edilemeyeceğini, vâcip belki de sünnet olan ameli (ta’dîl-i erkân) yapmamanın kişiyi din dairesinden çıkarmayacağını dile getirir. Müellif, Hz. Peygamber’in “Muhammed (s.a.v)’in milletinden (din) başka bir şey üzere ölmüş olur” kavlinin ise işin vehametini anlatmak ve kişiyi yaptığı çirkin amelden caydırmak için olduğunu belirtmiştir (Sindî, 2022, s. 213). Şarih Niğdevî’de (v. 1151/1738 yılından sonra) zikri geçen hadisin bu ifadesinin ağır bir tehdit içerdiğini ve bu halin devam etmesinin kişinin son anlarında imansız gitmesine sebep olabileceğini zikreder. Ayrıca kaleme almış olduğu şerhinde vâcip hükmünün bu ağır tehtitten çıkartılabileceğini de vurgulamıştır (Niğdevî, 1891, s. 42).

Konuyla alakalı olarak zikredilen hadislerden biri de Zeyd b. Vehb’den (v. 83/702) yapılan şu rivâyettir: “Huzeyfe, rûkû ve secdelerini tam yapmayan bir adamı gördü ve adam namazı bitirince o adamı çağırdı ve ona; ‘Sen namaz kılmadın.’ dedi. ‘Ben kıldım sanıyorum.’ dedi. (Huzeyfe) ‘Eğer ölürsen, sünnet üzere ölmüş olmazsın.’ dedi. Bir rivâyete göre de ‘Eğer ölürsen, Allahu Teâlâ’nın Muhammed’i yarattığı fıtratın dışında bir fıtrat üzere ölmüş olursun.’ dedi (Buhârî, Ezan 119; Nesâî, Sehv, 66; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 384). Bu iki hadiste çok büyük bir tehdit bulunmaktadır. Niğdevî hadiste geçen ‘Sen namaz kılmadın’

ifadesinin namazın bizzat nefyine değil de kemalinin nefyine hamledilmesi gerektiğini zikretmiştir. Ayrıca Musa b. Ahmed, Kâdı Beyzâvî'den (v. 685/1286) nakilde bulunarak hadiste geçen fitrattan kastın da İslam dini olduğunu söylemiştir (Niğdevî, 1891, s. 42). Şarih Sindi ise hadisteki fitratın hem İslam hem de sünnet manasına hamledilebileceğini ifade etmiştir (Sindi, 2022, s. 215).

İmâm Malik'in (v. 179/795), Muvatta'da Numan b. Mürre'den rivâyet ettiği hadîste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“İçki içen, zina ve hırsızlık yapanlar hakkında ne düşünüyorsunuz?” Bu soruyu daha bu işlerin cezaları bildirilmeden önce sormuştu. Sahabe; “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dediler. Rasûlullah “Bunlar çirkin şeylerdir ve hepsinin de büyük cezaları vardır. Hırsızların en çirkinini namazı çalan kişidir.” buyurdu. Sahabe; “Bir kişi namazı nasıl çalar ya Rasûlullah?” dediler. Rasûlullah; “Rükû ve secdelerini eksik yapar” buyurdu. Hırsızlık haram iken en kötüsü olan namaz hırsızlığı hakkında ne düşünürsünüz?” (Malik, Amel fî Câmi's-Salât, 1/167).

Musa b. Ahmed Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) zikri geçen hadisin beyanında namazından çalan kimsenin hırsız olan kimseye benzetilmesinin vech-u şebehinin mutlak olarak almak olduğunu beyan eder. Zira birisi başkasının malından diğeri ise ibadetinden çalmaktadır. Ayrıca hırsızlık yapan kimsenin yaptığı fiilin haram olması ve cezaya muhatap olmasından mütevellit namazda ta'dîl-i erkânı terketmenin caiz olmadığını, yerine getirmenin ise vacip olduğunu nakletmiştir (Niğdevî, 1891, s. 43). Şarih Sindi'de (v. 1187/1773) ta'dîl-i erkânı terketmenin hırsızlıktan daha vahim bir günah olduğunu şu şekilde zikretmiştir: “Hırsız olan kimse birisinin malını çaldığında belki ondan istifade eder ve sonra sahibinden helallik ister. Ancak ta'dîl-i erkânı terkeden kimse aslında kendisinden, ibadetinin sevabından çalar. Dolayısıyla hem kendisine bahşedilecek sevaptan mahrum kalır, hemde kendi elleriyle nefsinin ateşe arz eder” (Sindi, 2022, s. 218).

Kavme ve celsenin delillerinden bir diğeri ise Ebû Dâvûd (v. 275/889) ve Nesâî'nin (v. 303/915) Abdurrahman b. Şibl'den rivâyet ettikleri şu hadistir: *“Rasûlullah (itmi'nâmı terketmek suretiyle rükû, secdelerde acelecilikte karga gibi galamaktan, secdede yırtıcı hayvanlar gibi yatıp serilmekten ve namaz kılan adamın develerin yer edindiği gibi mescidde (kendine özel) yer edinmesinden nehyetmiştir”* (Ebû Davûd, Salât, 768). Şarih Niğdevî bahsi geçen hadisteki nehyin haramlığa delâlet ettiğini ve ta'dîl-i erkânın bu zaviyeden hareketle vâcip hükmünü aldığını bildirmiştir (Niğdevî, 1891, s. 43).

İmâm Ahmed (v. 241/855), İbn-i Mâce (v. 273/887), İbn-i Huzeyme (v. 311/924) ve İbn-i Hibbân (v. 354/965), Ali b. Şeyban'dan konuyla alakalı şu hadisi nakletmişlerdir: *“Çıktık Rasûlullah'a kadar geldik. Ona biat ettik ve arkasında namaz kıldık. Rasûlullah namazını tam yapmayan yani rükûda sırtını düzgün tutmayan bir adama gözünün ucuyla baktı. Rasûlullah namazını bitirince şöyle buyurdu: "Ey Müslümanlar topluluğu, rükû ve secde sırtını düzgün tutmayan kimsenin namazı yoktur”* (Müslim, Salât, 18). Rükû ve secdenin hemen akabinde sırtını düz tutmayanın yani rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durmayı ve iki secde arasında sırtı düz yaparak oturmayı terkedenin namazı yoktur. Bu hadîs rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durmanın ve iki secde arasında sırtı düz yaparak oturmanın vâcip olduğuna delâlet etmektedir. Şarih Sindî (v. 1187/1773), Hz. Peygamber'in sadece kavme ve celseyi terketmenin hükmünü açıkladığını, ayriyeten bu iki fiildeki itmi'nânı ihmâl etmenin neticesine değinmediğini belirtmiştir. Zira müellife göre kavme ve celseyi terketmekle namaz bozulduğu için bu ikisindeki ta'dîl-i erkânı yerine getirmemenin hükmüne gerek kalmamıştır. (Sindî, 2022, s. 220) Şarih Niğdevî de (v. 1151/1738 yılından sonra) hadiste geçen *“namazı yoktur”* ifadesinin ‘kâmil bir manada edâ edilmiş namazı yoktur’ manasına hamledileceğini beyan etmiştir. Müellif, rükû ve secdenin hemen akabinde sırtı doğrultmamanın kavmenin terkinin gerektireceğini dile getirmiştir. Zira usul kitaplarında da değinildiği üzere lâzım olan rükû ve secdenin akabinde sırtı doğrultmamanın nehyedilmiş olması melzûm olan kavme ve celsenin terkedilmesinin nehyini gerektirmiştir (Niğdevî, 1891, s. 44).

4.8.1. Kavme ve Celseyi Terk Etmenin Hükmüyle Alakalı Deliller

Rükûdan kalkınca biraz bekleme manasına gelen kavmeyi terketmekle ilgili Ebû Ya'lâ ve Isbahânî (v. 307/919), Hz Ali'den şu hadisi rivâyeti etmişlerdir: *“Rasûlullâh rükûda iken Kur'an okumamı nehyetti ve şöyle buyurdu: يا علي مثل الذي لا يقيم صلاته كمثل حبلى حملت فلما دنا نفاسها أسقطت فلا هي ذات حمل ولا هي ذات ولد Ya Ali! Namazda (rükû ve secdede) sırtı düz olmayan kimse, hâmile kadına misaldir. Nifası yaklaştığında (bebeği) düşürür. O zamanda ne hamiledir ne de çocuk sahibidir.”* Yani artık ne sevineceği bir hamilelik ne de çocuk kalır (İbn Hanbel, Müsned, II, 15). İmam Birgivî'ye (v. 981/1573) göre hadiste ifade edilen teşbih, kavme ve celsenin terkinin namazın butlânına delâlet ettiğini belirtmektedir. Çünkü namazda sırtın düz tutulmasıyla kasdedilen bu ikisidir. Fakat haberi vâhid ile farz ve rükûn sabit olmaz ancak vücûb sabit olur (Hamedân, 2016, s. 125; Sindî, 2022, s. 220). Şârih Niğdevî hadisteki benzetmenin teşbîhü'l-mürekkeb olduğunu, çocuğunu düşüren kadınla namazı itmi'nânsız kılanın vechü şebahlerinin

(ortak yön) kayıp ve zarar olduğunu dile getirmiştir (Niğdevî, 1891, s. 44). Niğdevî'ye göre teşbih benzetilene her yönden benzemesi gerekmediği için namazın bozulması hükmü yerine ahiretteki sevabının azalması söz konusu edilmiştir (Niğdevî, 1891, s. 45).

Taberânî (v. 360/971) el-Kebir'de; İmâm Ahmed'de (v. 241/855) Müsned'de kavme ve celseyi terk etmenin hükmüyle alakalı Talk bin Ali'den şöyle rivâyet etmiştir: *"Rasûlullah şöyle buyurdu: "Allahu Teâlâ rükû ve secdesinde sırtını düz tutmayanın namazına bakmaz"* (Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, 8, 405). Sindî (v. 1187/1773), Allah Teâlâ'nın hadiste zikredildiği şekilde namaz kılan kimsenin namazına kabul nazarıyla bakmayacağını ifade eder. Şarih Sindî ve Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) bu hadisin kavmenin vücûbiyetine delâlet ettiğini dile getirmişlerdir (Sindî, 2022, s. 221; Niğdevî, 1891, s. 45).

4.8.2. Hz. Peygamber'in Kavme ve Celsedeki Durumu

Buhârî (v. 256/870) ve Müslim (v. 261/875), Hz. Peygamber'in kavme ve celsedeki durumuyla alakalı Enes (r.a) 'den şöyle rivâyet etmişlerdir: *"Ben Rasûlullah'ı bize nasıl namaz kıldırırken gördüysem size de öyle namaz kıldırımdan geri kalmam."* Sabit (r.a) de konuyla ilgili şu kavli dile getirmiştir: *"Enes sizin yaptığınızı görmediğim bir şey yapardı. Başını rükûdan kaldırdığı zaman ayakta öyle dururdu ki, gören 'unuttu galiba' derdi. Başını secdeden kaldırdığı zaman da gören 'unuttu herhalde' diyecek kadar dururdu."* Bir rivâyette de *"İki secde arasında başını kaldırdığı zaman"* ifadesi yer almaktadır (Buhârî, Ezan, 800). Şarih Sindî yukarıda zikri geçen hadisten hareketle Hz. Peygamber'i kavmede gören kimsenin sanki kıyamda, celsede gören kimsenin de teşehhütte zannetiğini belirtmiştir (Sindî, 2022, s. 221). Şârih Niğdevî ise hadisin lafızlarını şerhettikten sonra rivayette geçen 'namaz kıldırırdı' kavlinin vücûbiyet delillerinden olan muvâzabete delâlet ettiğini ve bu iki rivayetin kavme ve celsede vücûbiyete işaret ettiğini dile getirmiştir (Niğdevî, 1891, s. 4). İmâm Müslim'de Hz. Peygamberin kavme ve celsesiyle alakalı olarak şu rivâyeti nakletmiştir:

"Rasûlullah rükûdan başını kaldırdığı zaman şöyle derdi: Ey Rabbimiz! Gökler dolusu, yer dolusu ve daha başka dilediğin şeyler dolusunca hamd ancak Sanadır. Ey övgünün ve şerefın sahibi! Hepimiz sana kul olduğumuz halde kulun diyeceği en doğru söz şudur: Allah'ım! senin verdiğini engelleyecek olan yoktur. Senin vermediğini de verecek yoktur. İtibar sahiplerine itibarı, Senin yanında fayda vermez" (Müslim, Salât, 374).

İmam Birgivî'ye göre bu hadîste rükûdan kalkınca sırtı düz yaparak ayakta durmadaki itmi'nânın uzun tutulmasının beyânı vardır. Muteber hadis kitaplarını telif eden Müslim ve Ebû Dâvûd, Hz. Âişe'nin şöyle anlattığını rivâyet etmiştir:

“Rasûlullah namaza tekbir ile, kırâate de "Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîni" okumakla başlardı. Rükû ettiği zaman başını ne yukarı diker; ne de aşağı eğdi; ikisinin arasında tutardı. Başını rükûdan kaldırdığında iyice doğrulmadan secdeye gitmezdi. Başını birinci secdeden kaldırdığında da iyice doğrulmadan ikinci secdeye gitmezdi. Her iki rekatta tahiyyatı okur, ister iki secde arasındaki oturuşta olsun ister teşehhüd oturuşunda olsun sol ayağını yayıp sağ ayağını dikerdi. Şeytan oturuşundan nehyeder, kişinin vahşi hayvanların yayılması gibi secdede ellerini ve kollarını yere yaymasını yasaklar, namazı selâm vererek bitirirdi” (Müslim, Salât, 498).

Hadiste zikri geçen ve nehyedilen oturuş, kişinin kabaları üzerine oturup dizlerini havaya dikerek yaptığı oturuş şeklindedir. (Müslim, Salât, 357; Beyhakî, Salat, 172) Şarih Sindi (v. 1187/1773) zikri geçen hadisin tuma'nînden ziyade kavme ve celseyi ihmal edenlere yönelik olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Sindi konuyla alakalı olan hadislerde kişinin yaptığı amelî reddetme (inkar) varsa o hadisin vücûba delâlet ettiğini, amelin reddi yoksa sünnete işaret ettiğini belirtmiştir (Sindi, 2022, s. 226).

4.9. Namazda Ta'dili Erkânı Terketmekle Meydana Gelen Afetler

İmâm Birgivî (v. 981/1573), yaşamış olduğu toplumda insanların namazları hakkıyla edâ etmemelerine karşı bu risâleyi kaleme almış ve avam-havas farketmeksizin her kesimden insanların namazın rükünlerini hakkıyla edâ etme noktasında eksiklik gösterdiğine dikkatleri çekmiştir. Bu kimselerin namazdaki kavme ve celsedeki ta'dil-i erkânı yerine getirmek şöyle dursun, rükûdan kalkıp doğrulma demek olan kavme ve iki secde arasında azaların yatışması demek olan celseyi tamamen terkettiklerini sanki bu fiillerin insanlar nezdinde hükmü kaldırılmış bir şeriat olarak muamele gördüğünü vurgulamıştır. Birgivî, namazdaki bu gafletin rükû ve secdelerdeki ta'dil-i erkânı daha az görülmesine karşılık kavme ve celselerde daha çok olduğunu ve bunun afetlerinin sayılamayacak kadar fazla olduğunu beyan ederek aklına gelen otuz afeti dile getirmiştir. Biz burada önemli gördüğümüz bazı maddelere değineceğiz.

1. Ta'dil-i erkânı terketmek fakirliğe sebep olur. Zira ta'dil-i erkân ve namazın vâcib, sünnet, adablarına ta'zim; rızkı çoğaltan en mühim sebeplerdendir. Ta'dil-i

erkânı terketmek ve ihmal etmek ise, rızkı yok eden nedenlerdendir. Şârih Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) ve Sindî, İbrahim Nehai'nin konuyla alakalı olarak şu kavlini nakleder: "Rükû ve secdesini düzgün yapmayan bir kimseye acıyın. Zira bu tavrı sebebiyle o kimsenin hanesinde geçim sıkıntısı baş gösterir" (Niğdevî, 1891, s. 49; Sindî, 2022, s. 231).

Allah rızası için ilim tahsil eden ahiret alimlerinde bu eksikliğin görülmesi, kendilerine karşı insanlar katında nefrete ve onlara karşı hürmetin azalmasına sebep olur. İnsanlar, ta'dîl-i erkânı terkeden bu âlimin yaptıklarına ve söylediklerine güvenmezler. Şarih Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra) bu durumun İslâma verilen en büyük zararlardan birisi olduğunu belirtmiştir (Niğdevî, 1891, s. 49). Niğdevî ve Sindî (v. 1187/1773) risâlede geçen 'tehâvün' kelimesinin tahkîr manasında olmadığını, bu kavramın 'ihmal etmek, ihtimam göstermemek' manasına geldiğini açıklamışlardır (Sindî, 2022, s. 230; Niğdevî, 1891, s. 49).

2. Ta'dîl-i erkânı terkeden kimsenin bu dünya hayatında düçar olduğu afetlerden birisi de, bu günahı ısrarcı olması sebebiyle şahitliğinin düşmesi, ne gizli ne de aşikar tezkiye edilmesi ve insanlar katında adil sayılmamasıdır (Hamedân, 2016, s. 132; Niğdevî, 1891, s. 48).

3. İnsanlar arasında bu günahı izhar etmek suretiyle Allah'ın mağfiretinden uzaklaşmaya sebep olur. Ta'dîl-i erkânı terketmek günah olmakla beraber bu ihmalkarlığı insanlara göstererek yapmak ayrı bir günahıdır. Zira günahın gizlenmesi mağfirete daha yakındır. Rivâyet olunduğuna göre, bazı kulların günahları Allah'a arz olunduğunda, Allah Teâlâ; "Ben sizin günahlarınızı dünya da örttüğüm gibi şimdi de örttüm." buyurdu. Burada şu hadis-i şerîfe işaret edilmektedir: İbni Ömer, Rasûlullah'i şöyle buyururken işittim:

"Şüphesiz Allah (âhîrette) Mü'mini yaklaştırıp üzerine korumasını örter (gizler) ve: "Şu günahını biliyor musun, şu günahını biliyor musun?" diye sorar. O da: "Evet biliyorum Ey Rabb'im." der, sonunda günahlarını ikrar ettiğinde içinden artık işinin bittiğini, helak olduğunu görüp düşündüğü sırada Allah: "Dünyada senin üzerindeki günahları gizleyip örttüm, bugün de onları bağışlıyorum" (Buhari, Tefsîri'l-Kuran, 4685; Müslim, Tevbe, 2768).

Namazı bu şekilde eksik kılan kimse, şâyet iade etmezse iki kez günaha düşmüş olur. Bu günahlardan biri, tadîl-i erkânı terk etmek, diğeri ise vâcib ya da farz olan tekrarı terk etmektir. Zira mukaddimede zikri geçtiği üzere Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmâm Muhammed'e (v. 189/805) göre, namazda tadîl-i erkânı terk eden

kişiyi namazı tekrar kılmak vacip, Ebû Yûsuf (v. 182/798), Şâfi (v. 204/820), Mâlik (v. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel'e (v. 241/855) göre farzdır (Hamedân, 2016, s. 133; Niğdevî, 1891, s. 50). Birgivi'nin (v. 981/1573) yukarıda zikrettiği 'itmi'nânı ihmal etmek îadeyi vacip ve farz kılar' kavli, mezhebin benimsemiş olduğu görüşten ayrıldığını ifade etmektedir.

4. Namazda ta'dîl-i erkânı terketmenin afetlerinden birisi de Hz. Peygamber (s.a.v)'in dininden başka bir din üzere ölmektir. Müellif Birgivi bu afetle alakalı tahrici daha önce geçmiş olan ve Şurahbil tarafından rivayet edilen hadise işaret etmektedir. "*Hz. Peygamber namaz kılarken rükûyu tam yapmayan ve secdeleri horozun yem gagalaması gibi acele yapan bir adam görünce şöyle buyurdu: لو مات هذا على حاله هذه مات على غير ملة* : Bu adam bu hâli üzere ölse, Muhammed (s.a.v)'in milletinden (din) başka bir şey üzere ölmüş olur" (Taberânî, 1983, c.4 s. 115; Ahmed b. Hanbel, Müsned, s. 265). Şârih Niğdevî bu zararı en büyük zararlardan biri olarak addetmiştir (Buhârî, Ezan 119; Nesâî, Sehv, 66; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 384).

5. Ta'dîl-i erkânı terk eden kimse hakkında 'hırsız' ifadesini kullanmanın doğru olmasıdır. Hatta Niğdevî'ye (v. 1151/1738 yılından sonra) göre böyle bir münkeri işleyen kimse "*Hırsızların en kötüsü namazından çalandır*" (Malik, Amel fi Câmi's-Salât, 1/167) hadisinden mütevellit en kötü hırsız olarak sayılır (Niğdevî, 1891, s. 50).

6. Allah Teâlâ'nın ta'dîl-i erkânı terk eden kimsenin namazına kabul nazarıyla bakmamasıdır. Şârih Niğdevî bu afetin şerhi sadedinde şu ifadeleri kullanmıştır: "Kulun, namazın rükünlerini kâmil manada yerine getirmemesi sebebiyle Allah Teâlâ'nın bu namaza tam bir sevap bahşetmemesidir" (Niğdevî, 1891, s. 51).

7. Ta'dîli erkânı ihmal etmenin bir diğer zararı da namazın kabul olunmamasına sebep olmasıdır. Esbahânî'nin Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği merfû bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "*Bir insan altmış sene namaz kılar; ama tek bir namazı bile kabul olmaz. Muhtemelen rükûsunu tam yapıyor ama secdesini tam yapmıyor. Ya da secdesini tam yapıyor ama rükûsunu tam yapmıyor*" (Esbahânî, et-Terğîb fi's-salât, 1922).

8. Namazı hakkıyla kılmamanın afetlerinden biride; namazın kolunun-bacağının kesik olması, kusurlu olması ve bu sebeble edâ edilen namazın kabul olmamasıdır. Taberânî'nin (v. 360/971) Evsat adlı kitabında, Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği hadiste, Ebû Hureyre şöyle buyurmuştur:

"Bir gün benim de bulduğum bir sırada Rasûlullah ashâbına şöyle buyurdu: لو كان لأحدكم هذه الشارية لكره أن تجده، كيف يعهد أحدكم فيجدع صلاته التي هي لله، فأتتموا صلاتكم، فإن الله لا يقبل إلا تاماً. Şu sütun sizden birinin olsaydı onun kolunun-bacağının kesilmesini/kusurlu

olmasını istemezdi. O halde nasıl oluyor da biriniz kasten Allah rızası için kıldığı namazın kolunu-bacağını keser! Namazı adap ve erkânına riâyet ederek kılın. Zira Allah, sadece bu şekilde kılınan namazı kabul eder” (Taberânî, Evsat, 6/241).

Şârih Sindî (v. 1187/1773) hadisteki kabulün farzın tahahakkuk etmesi için gereken kabul değil de namazın kamil manadaki edasına yönelik rıza kabulü olduğunu dile getirmiştir (Sindî, 2022, s. 234).

9. Bu fiili terketmek namazın eski bir bez parçası gibi yüze çarpılmasına ve göğ'e yükseltilmemesine neden olur. Esbahânî'nin Ömer Bin Hattab'dan rivâyet ettiği merfû hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Her namaz kılının sağında ve solunda birer melek vardır. Bir kişi namazını eksiksiz kılsa melekler namazı göğ'e çıkarırlar. Şâyet eksik kılsa o namazı yüzüne çarparlar”* (Esbahânî, Men lâ yetimmu's-salât, 1914).

10. Namazı rükünlerine riâyet ederek edâ etmemenin afetlerinden birisi de Allah Teâlâ'ya münâcatta edepsizlik etmeye sebep olur. İbn-i Huzeyme'nin (v. 311/924) Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“يا فلان ألا تتقي الله ألا تنظر كيف تصلي؟ إن أحكم إذا قام يصلي إنما يقوم بناجي ربه فلينظر كيف بناجيه Ey falan kişi! Allah'tan korkmazmısın? Nasıl namaz kıldığına bakmazmısın? Biriniz namaz kılmaya kalktığı zaman Rabbine münacatta bulunmaya kalkıyor demektir. Bu itibarla Rabbiyle nasıl münacatta bulunduğuna bir baksın”* (İbn Huzeyme, Salât, 474).

11. Ta'dil-i erkânı terkeden kimsenin düçâr olacağı diğer bir afet ise umduğuna erememek ve hüsrana uğramaktır. Konuyla alakalı Tirmizi'nin (v. 279/892) Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği merfû bir hadîste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır *“إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة من عمله صلاته فإن صلحت فقد أفلح وأنجح وإن فسدت فقد خاب وخسر كulan ilk sorguya çekilecek amelî, namazıdır. Namazını tam kılmuşsa azaptan kurtulmuş, umduğuna nail olmuş olur. Şâyet namazını (ta'dil-i erkânı ve diğer vacipleri terketmek suretiyle) noksan kılmuşsa umduğuna eremez ve hüsrana olur”* (Tirmizi, Mevâkît, 188). Şâyet fâsid ile murad edilen namazın bâtıl olması ise tadil-i erkânı terketmek, Ebû Yûsuf (v. 182/798), Şâfi (v. 204/820), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve Mâlik'in (v. 179/795) kavline göre büyük bir âfettir. Fakat hadîsten anlaşılan fâsidlik ile murad edilen mana, namazda istenilen ta'dil-i erkân vasfının değişmesidir. Namazın aslının bâtıl olması değildir. İnci rengi beyaz olmaktan çıkıp sarardığı zaman “inci fâsid oldu”; et koktuğu zaman “et fâsid oldu” denir. Yani inci sararsa yine incidir et koksa yine ettir. Vasıflarının değişmesi bunların aslını ortadan kaldırmaz. Ta'dil-i erkânsız kılınan namazda da durum aynıdır. Namazın vasfı değişse de aslı kalır. Bu durumda böyle bir namaz farzın yerine gelmesi bakımından Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmam Muhammed'in (v. 189/805) görüşüne göre kişiden sâkıt olur. Zira fâsid akit, usûl-i fıkıhta da geçtiği

üzere akdin aslında değil, vasfında, yani hüküm ve neticesini tamamlayan şartlarında eksiklik bulunan akittir. Kısaca ifade edecek olursak; bâtil akit, aslen de vasfen de sahih olmayan akittir. Fâsid akit ise aslen sahih, fakat vasfen sahih olmayan akittir (Hamedân, 2016, s. 136).

12. Namazda itmi'nânı terk etmek diğer amellerin fâsid olmasına sebep olur: Taberânî, Evsat'da Abdullah b. Kır'tan rivâyet ettiği merfu bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır “ *أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة الصلاة، فإن صلحت صلح سائر عمله، وإن فسدت فسد سائر عمله* Kıyamet gününde kulun ilk sorguya çekileceği ameli namazıdır. Şâyet namazı düzgün olursa diğer amelleri de düzgün olur. Namazı fâsid olursa diğer amelleri de fâsid olur.” (Tirmizi, Mevâkî, 188) Bu hadîs de diğer amellerin fâsit olmasından maksat, namazın fâsid olması ile diğer amellerin bozuk olduğunun ortaya çıkmasıdır ve Allah katında fâsid namaz sebebiyle diğer amellerdeki bozukluğun örtülüp gizlenmemesidir. Nitekim diğer amellerin düzgün olmasıyla kastedilende, namaz düzgün olursa Allah katında fâsidlikleri örtüldüğü için namazın düzgünlüğüne hürmeten diğer bozuk amellerin de düzgün olarak addedilmesidir. Yoksa fâsid namaz sebebiyle kişinin diğer düzgün amelleri fâsid sayılmaz. Çünkü bu fâsid namaz sebebiyle kişinin diğer düzgün amellerini de fâsid saymak, günah sebebiyle diğer amelleri bâtil saymak demek olur. Nitekim günah sebebiyle diğer amelleri bâtil saymak Hâricîlerin görüşüdür (Hamedân, 2016, s. 137).

4.10. İmâma Tâbî Olan Kimsenin Mütâbaatının Vacipliği

İmâm Birgivî, kaleme almış olduğu risâlesinin son bölümü olan hatimede, imâma tabi olan kimsenin ona uymasının vâcip olması, imâma tabi olmanın vâcip olduğuna dair şerî deliller ve fukahânın görüşleri ışığında safın sünnetleri meselelerini ele almıştır. Birgivî, imâma uymanın vâcip olmasına ilişkin Tatarhâniyye'den nakiller yaparak fukahânın görüşlerine yer vermiş ve mütebaâtın vacipliği ile alakalı zikri geçen kitaptan şunları kaydetmiştir: “İmâma uyan bir kimse, şâyet imâmdan önce rükû ve secdeden başını kaldırırsa ister rükûda olsun ister secdede olsun imâma uymaya tekrardan geri dönmesi vâcip olur” (Dihlevî, 1987, s. 540). Şârih Niğdevî (v. 1151/1738 yılından sonra), zikri geçen kavilde, imâma tâbî olanın, mütâbaatının vacipliğine delâlet olduğunu vurgulamıştır.- (Niğdevî, 1891, s. 61). Tatarhâniyye'nin başka bir bölümünde konuyla alakalı şöyle bir görüş zikredilir:

“İmâma tabi olan kimse imâmdan önce secdeye gitse ve imâma mütâbaat için tekrar geri dönmese, şâyet imâm secdede ona yetişirse Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed’e göre namazı câizdir. Ancak imâma uyan bir kimse için böyle yapması mekruhtur. İmâm Züfer ise, imâm ona yetişse bile imâmdan önce secdeye inenin namazı câiz değildir” (Dihlevî, 1987, s. 540; Niğdevî, 1891, s. 61).

Ebu’l-Hasen Sindî (v. 1187/1773), İmâm Züfer’in (v. 158/775) fâsid üzerine fâsid bina edilemeyeceği için imamdan önce secdeye giden kişinin namazının geçerli olmayacağına hükmettiğini nakleder. Şârihe göre cumhûru ulema da imamdan önce yapılan hatayı yok saymış imamla beraber yapılan ameli başlangıç olarak kabul etmiştir (Sindî, 2022, s. 253).

Birgivî (v. 981/1573), son olarak konuyla alakalı Kâfî’nin müellifi Hâkim eş-Şehid’den şu kavli zikretmiştir: “Şâyet imâma tabi olan kimse imâmdan önce rükû etse, imâm ona yetişirse *namazı* sahihtir ve mekruhtur” (Hâkim eş-Şehid, tarihsiz, s. 10a). Birgivî, Kâfî’den (v. 334/945) gelen bu görüşü aktardıktan sonra risâlenin giriş bölümünde zikrettiği üzere, tahrîmen mekruh olarak edâ edilen her namaz için iâdenin vâcip olduğuna dikkat çekmiş ve bu hükmün şerî bir hüküm olduğunu beyan etmiştir (Hamedân, 2016, s. 151).

4.10.1. İmâma Tabi Olmanın Vücûbiyetine Dair Şeri Deliller

Birgivî, fukahânın farklı kavillerini aktardıktan sonra imâma tabi olan kimsenin, imâma mütâbaatının vâcpliğine dair hadislerden deliller zikretmiş ve meselenin önemini ortaya koymuştur. Buharî’nin (v. 256/870) Sahîh’inde konuyla alakalı Ebu Hureyre’den rivayetle, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “إِنَّمَا جَعَلَ الْإِمَامَ لِيُؤْتَمَ بِهِ فَلَا تَخْتَلَفُوا عَلَيْهِ فَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَإِذَا قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَقُولُوا رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا” *İmâm ancak kendisine uyulsun diye imâm kılındı. İmâma muhalefet etmeyin! İmâm rükû ettiğinde sizde rükû edin! İmâm “Semi’allâhu limen hamideh” dediğinde siz de “Rabbenâ leke’lhamd” deyin! İmâm secde ettiğinde sizde secde edin!”* (Buhari, Ezan, 722). Yine bir diğer rivâyette imâma mütâbaatın gerekliliğini Hz. Peygamber şu şekilde ifade etmiştir: “Ey insanlar! Ben sizin İmâmınızım. Rükûda da, kıyamda da, insirafta da beni geçmeyin!” (Müslim, Salat, 246).

Nevevî (v. 676/1277) hadisi açıklama bağlamında şöyle demiştir: “*Hadîste, bu şeylerin ve bunlar manasında olanların haram olduğu ifade edilmektedir. İnsirafta ile kasdedilen ise selam vermektir*” (Nevevî, 1392, s. 150; Hamedân, 2016, s. 153).

4.11. Safın Sünnetleri

İmâm Birgivî (v. 981/1573), imâma mütabaatla alakalı meseleleri izah ettikten sonra safın sünnetleriyle alakalı fukahânın kavillerine yer vermiştir. Konuyla alakalı birkaç görüşe yer vericek olursak Tatarhâniyye’de müellif, Muhît’ten şu kavli aktarmıştır: “*Saflara durduklarında arada boşluk bırakmayacak şekilde sıklaşırlar ve omuzları aynı hizada olarak dururlar.*” Câmiu’l-Cevâmi’de de Muhît’ten naklederek şu ifadeleri nakleder: “*Aradaki boşlukları doldururlar, kişinin namaza sekînet ve vakarla gelmesi gerekir*” (Hamedân, 2016, s. 159).

Muhît’ten naklen Hulâsa’nın müellifi konuyla alakalı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kişi namazın kaçacağından endişe etse bile camiye sekînet ve vakarla gelmesi gerekir. İmâma rükûdayken yetiştiği takdirde de böyledir.*” Câmiu’l-Cevâmi’de “*İmâmın tam arkasında cemaattekilerin en efdalinin durması gerekir.*” ifadesi yer alır. Hulâsa da şöyle demiştir: “*İmâm rükûdayken kişi mescide girdiğinde safa durmadan hemen rükûya giriş yapmaz*” (Dihlevî, 1987, s. 623).

Yine Tatarhâniyye eserinin müellifi şöyle demiştir: “*İmâma uyanın duracağı en efdal yer, ona en yakın olacağı yerdir. Şâyet durulacak yerler yakınlık açısından birbirine eşit derecedeyse, o zaman imâmın sağ tarafında durur.*” Hulâsa da safın sünnetlerine ilişkin şu ifadelerle yer verilmiştir: “*Birinci safta duracak yer bulamazsa, ikinci safa durur. Çünkü ikinci saf birinci safa en yakın olandır*” (Hamedân, 2016, s. 159-160).

İbnü’l-Hümâm (v. 861/1457) safın sünnetlerine ilişkin şunları kaydetmiştir: “*Saflarla ilgili sünnetlerin bazıları şunlardır: Arada boşluk bırakmayacak şekilde sıklaştırmak, safları birbirine yakın tutmak, safların düzgünlüğünü sağlamak*” (Niğdevî, 1892, s. 65-66).

4.11.1. Safları Düzgün Tutmanın Hükümü

İmâm Birgivî, risâlesinin son bölümlerini namazın düzgün kılınması ve Allah katında kabul olunmasına vesile olan safların düzgün tutulması meselesine hasretmiştir. Konuyla alakalı olarak Buhârî’nin (v. 256/870) Enes (r.a)’den rivâyetine göre; Hz. Enes Basra’dan Medine’ye geldiğinde kendisine “*Rasûlullah ile birlikte olduğun günden beri bizde kabul etmediğin bir şey var mı? denildi. Cevaben dedi ki: "Kabul etmediğim bir şey yok; yalnız safları düzgün tutmuyorsunuz*” (Buhârî, Ezân, 724; Niğdevî, 1892, s. 68).

Buhârî (v. 256/870) bu hadîsi safların düzeltilmesinin vâcip olduğuna delil getirmiş ve “Safları Tamamlamayanın Günahı Babı” demiştir. Cumhur ise, safların düzeltilmesinin sünnet-i müekked olduğu görüşüne gitmişler ve Buhârî’nin Ebû Hureyre’den, onun da Hz. Peygamber’den rivâyet ettiği şu hadîsle delil getirmişlerdir “*Namazda safı düzgün tutun! Zira safın düzgün tutulması, namazın güzelliğindendir*” (Buhârî, Ezân, 722). Bir şeyin güzelliği, o şeyin tamam olmasına ek bir durumdur. Bu husus, vücûbiyet üzerine bir ziyadedir. Yani Hz. Peygamber’in buyurduğu “*Zira safın düzgün tutulması, namazın güzelliğindendir.*” kavli şerifinden anlaşılan şudur: “*Safın düzgün tutulması, namazın vâciplerinden değil onu güzelleştiren sünnetlerdendir.*” Birgivî cumhurun kastedtiği mananın bu olduğuna işaret etmiştir (Hamedân, 2016, 173).

İmâm Birgivî, Buhârî ve cumhurun kavlini zikrettikten sonra konuyla alakalı kendi tercihinin, Buhari’den yana olduğunu beyan etmiş ve safın düzeltilmesinin, vücûp ifade eden emir sığasıyla gelmesinden ve ibadetlerde ihtiyatlı davranılması gerektiğinden dolayı safları düzgün tutmayı vâcip olarak nitelemiştir. Ayrıca İmâm Birgivî, tercihin bulunmadığı durumlarda sahâbi kavline dönülmesini ifade etmiş ve kendi görüşünün isabetli olduğunu Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın safların düzeltilmesini emretmesi ve bu hususu gözetmeye devamlılık göstermeleriyle de pekiştirmiştir (Hamedân, 2016, 174-175).

4.11.2. Safta Tek Başına Namaz Kılmanın Hükümü

Tirmizî (v. 279/892), Vâsibe Bin Ma’bed’den şöyle rivâyet etmiştir: “*Peygamber (safta boşluk olmasına rağmen) safın arkasında yalnız başına namaz kılan bir adam gördü. Ve ona namazını iade etmesini emretti*” (Tirmizî, Mevâkîtü’s-salât, 231). Bazı âlimler hadîsin zâhirine bakarak bu kişinin namazının fâsid olduğu görüşüne gitmişlerdir. Cumhur ise mekruh olduğu görüşündedir. Bu görüş o kişinin önündeki safta boş yer olduğu takdirdedir. Boş yer bulunmuyorsa ve safın arkasında yalnız başına namaz kılıyorsa mekruh olmaz. Tercih edilen görüşe göre tek kalmamak için ön saftan birini tutup yanına çekmesi de gerekmez (Kâsânî, 1986, s. 146; Karâfî, 1994, s. 261; Maverdî, 1999, s. 341)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Rükû, secde, kavme ve celsede âzâların yatışması, yerli yerince oturması manasına gelen “ta’dîl-i erkân” kavramı, hem Hanefî mezhebinin kurucu imâmları arasında hem de Hanefî mezhebiyle diğer mezhep imâmları arasında ihtilâfın var olduğu meselelerdendir. Birgivî, toplum içerisinde âvam-havâs farketmeksizin bu konuda görmüş olduğu eksiklik ve ihmalkarlıktan dolayı bu risâleyi kaleme aldığını bildirmiş ve yaşamış olduğu toplumda namazdaki ta’dîl-i erkânâ riâyet edilmesine yönelik farkındalık oluşturmaya çalışmıştır. Mezhep içerisinde dile getirilen farklı kavilleri ele alarak bu konunun fikhî açıdan hükmünün ne olduğuna dair tercihte bulunma amelîyesine girişmiştir. İmâm Birgivî, Hanefî Mezhebinin kurucu imâmı Ebû Hanîfe ve talebesi İmâm Muhammed’in namazda, rükünlerin hakkıyla yerine getirilmesi demek olan bu fiile vâcib hükmünü verdiklerini; Hanefî mezhebini gerek eserleri gerek kâdî olduğu dönemdeki fetvalarıyla ileriye taşıyan Ebû Yûsuf’un ise farz hükmünü verdiğini ifade etmiştir.

Ta’dîl-i erkân meselesiyle alakalı olarak mezhep imamlarından ve mütekaddimûn dönemi alimlerden açık ve net bir kavle ulaşamadığı için müteahhirun fukaha bu meseleye yönelik hükmü tahrîc yoluyla elde etmeye çalışmışlardır. Farklı kavillerin ortaya çıkmasının bir sebebinin de tahricle hüküm verme işleminden mütevellit olduğu anlaşılmaktadır. Mezhep içerisinde biri müekked sünnet diğeri vâcib olmak bir diğeri de rükün olmak üzere üç farklı görüşün savunulduğu gözlenmektedir. Cürcânî’nin tahric yoluyla ulaştığı hükme göre Ebû Hanîfe ta’dîl-i erkânı müekked sünnet olarak ifade etmiştir. Mezhepteki bir diğer hüküm olan ve kabul gören vâcib görüşünü ise müteahhirun fakihlerden Kerhî iddia etmiştir.

Risalesinde üç farklı görüşü aktaran Birgivî, rükû, secde, kavme ve celsedeki ta’dîl-i erkânın vacip sayılacağı yönündeki görüşü kabul etmekte, aklî ve naklî çok sayıda delili zikrederek bu kavli savunmaktadır. Birgivî tahrîc yoluyla ulaşılan meselenin vücûb ve sünnet oluşlarını delillendirme bağlamında müntesip fıkıh alimlerin edille-i şeriyeden kıyas yolunu kullandıklarını beyan etmiştir. Nitekim

Birgivî, tahrîc yoluyla sünnet hükmünü veren Cürcânî'nin itmi'nânı bir rûknün hakkıyla edâ edilmesini temin ettiği için sünnet kabul ettiğini ve meseleyi namaz kılan kimsenin intikâllerdeki itmi'nânı eda etmesine kıyas ettiğini belirtmiştir. Tahrîc yoluyla ta'dîl-i erkânın vâcip hükmünü savunan Kerhî ise celse ve kavmenin namazda kıraat etmek gibi bir rûknü ikmal etmesine kıyasla vâcip olduğunu, rûkû ve secde ile kastedilenin tam olarak yerine getirilebilmesi için celse ve kavmenin de yapılması gerektiğini ileri sürmüştür.

Birgivî, risâlesinde önemli bir kısmı ta'dîl-i erkânla alakalı delillere hasretmiştir. Ona göre imâmlar arasında ihtilâflı olan bu meselenin en kuvvetli delili, Bakara sûresi'nin 43. âyet-i kerimesinde geçen Allah Teâlâ'nın “*Namazı dosdoğru kılın*” şeklindeki ayettir. Birgivî ayette geçen namazın ikâmesini, ta'dîl-i erkânının hakkıyla yerine getirilmesi ve kişinin namazdaki efâlini eksiklik ve sapmalardan koruması olarak beyan etmiş ve müfessirlerin kavillerinin de bu minvalde olduğunu ifade etmiştir. Birgivî'nin bu yaklaşımını yerinde bulmayan Ebû'l-Hasen es-Sindî namazın ikâmesi ile ilgili emrin farzlar da buna dâhil olmak üzere namazın tüm sünnet ve âdâbını kapsadığına dair müfessirlerin muhtelif görüşlerine işaret etmiştir. Ayette ifadesi geçen ikâme etme emrinin namazın dâimi ve yakınmadan sebât ederek kılınması gibi manalara hamledilebilmesi sebebiyle Birgivî, âyetin sübûtunun katî olsa bile delâletinin katî olmadığını, bu sebeple de ta'dîl-i erkânı hamledilerek hükmünün farz kabul edilemeyeceğini vurgular. Bununla birlikte ikâme emrinin âyette ta'dîl-i erkân manasında kullanılmasının tercihe şayan olması nedeniyle bu meselenin delili olduğunu savunmaktadır.

Musa b. Ahmed Niğdevî ise Hanefî usûlcülerin lafız ve mâna ilişkilerini derinlemesine ele almak üzere geliştirdiği ve ibâre, işâre, nass ve iktizânın delâleti şeklinde sınıflandığı usûl kurallarından istifade etmek suretiyle ta'dîl-i erkânın vâcip olduğunu delillendirmiştir. Müellif, ta'dîl-i erkân kavramının, zikri geçen âyet-i kerîmenin ya mecazi manası veya hakiki manasından bir cüzü olmasından yola çıkarak, âyet-i kerîmenin bu ifadesinin, işâratü'n-nâs yoluyla ta'dîl-i erkânın vücûbiyetine, ibâratü'n-nâs yoluyla da namazın edâ edilmesinin vücûbiyetine delâlet ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu âyetin iktizâ delâletiyle rûkûdan kalkarken başın kaldırılmasına ve bizzat kavme-celsenin vâcipliğine delâlet ettiğini de dile getirmiştir.

İmam Birgivî'nin ta'dil-i erkâna riayet etme hususunda hadise yönelik kullandığı esas delillerinden biri yukarıda zikri geçen Hz. Peygamber'in namaz kılan bir şahsa namazını tekrar kılmasını emrettiği rivâyettir. Ebû'l-Hasen es-Sindî hadisteki bu kimsenin Hallâd b. Râfî isimli bir sahâbî olduğunu beyan etmiştir. Birgivî'nin ta'dil-i erkânın vücûbiyetine yönelik kullanmış olduğu bu delili değerlendiren Ebû'l-Hasen es-Sindî, Hz. Peygamber'in 'sen namaz kılma' kavlini Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in namazını kemâliyle yerine getirmediği yönünde açıkladıklarını dile getirir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed rükû ve secde itmi'nânın sağlanmaması sebebiyle namazın hakkıyla kılınmadığına hükmetmişlerdir. Ebû Yusuf ise bu kavlin bizatihi namazın makbul olmadığını gösterdiği düşüncesindedir.

Birgivî'nin itmi'nâna yönelik delil olarak arz ettiği hadislerden bir diğeri ise Buhârî ve Müslim'in Berâ b. Azîb'ten rivayet ettiği *"Rasûlullah (s. a. v) 'in rükû ve secdesi ve iki secde arasındaki oturması ile, rükûdan başını kaldırdığındaki durumu -kıyam ve kuûd hariç- birbirine yakın miktardaydı."* hadisidir. Musa b. Ahmed bu hadisin şerhi bağlamında *"Peygamberimiz beşerin en faziletlisidir, onun bir ameli sürekli yapması o amelin vacip olduğunun delilidir."* kavlini zikrederek muvâzebetin farza değil vâcibe delâlet ettiğini vurgulamıştır. Birgivi'nin dile getirdiği "Ebû Yûsuf'a göre ta'dil-i erkân muvâzabe gerekçesiyle farzdır" ifadesini Mûsâ b. Ahmed, muvâzabe teriminin örfî ve ıstılâhî yönlerine de değinerek şöyle izah etmiştir: "Muvâzabe, örfen insanların sürekli yaptığı ve terk etmediği her türlü fiile denir. Muvâzabe ıstılah olarak ise Hz. Peygamber'in terk etmeksizin sürekli yaptığı, ancak o ibadetle alakalı fiilleri terk edenleri uyarmadığı ve bunu yerine getirmeyi emretmediği ibadetle ilgili fiillerdir." Mûsâ b. Ahmed Niğdevî bu açıklamadan sonra Hz. Peygamber'in bu tavrının muvâzabenin farz hükmü için değil, aksine vâcib hükmü için delil olabileceğini, Ebû Yûsuf'un ise muvâzabeyi ta'dil-i erkânın farz olmasının delli olarak gördüğünü, bundan dolayı onun ta'dil-i erkânı farz hükmünde değerlendirdiğini söylemiştir.

Birgivi ta'dil-i erkânın vücûbiyetine dair bir diğer rivayet olan 'Hz. Peygamber'in namazda sırtını düz hâle getirmeyen bir kimsenin kıldığı namazı, düşük yapmış bir kadının durumuna benzeten' hadisini delil olarak getirmektedir Birgivî yapılan bu teşbihden yola çıkarak ta'dil-i erkâna riayet edilerek kılınmayan bir namazın geçersiz olduğunu söylemekte fakat bu durumun haber-i vâhidle sabit olmasından ötürü ta'dil-i erkânın hükmünün farz değil vâcib olması gerektiğini iddia

etmektedir. Şârih Sindî'ye göre sırtın düzgün hale getirilmesinden kasıt kavme ve celsedir. Birgivî konuyla alakalı ortaya koyduğu çok sayıdaki hadisin, Hz. Peygamber'in dâimi bir surette namazlarında ta'dil-i erkâna ehemmiyet gösterdiğini ifade etmektedir. Ebû'l-Hasen es-Sindî bu tespitten ve Hz. Peygamber'in ta'dil-i erkânı ihmal edenlere yönelik hadislerdeki büyük ikazlarından yola çıkarak itmi'nânın sünnet değil vâcip kabul edilmesi gerektiği hükmüne ulaşmaktadır. Şarih Niğdevî'de teşbih edilenin her yönden benzetilene benzemesi gerekmediği için namazın bozulması hükmü yerine ahiretteki sevabının azalması hükmüne gidilmesini dile getirmiştir. Niğdevî'nin yukarıdaki açıklamaları ve Zeynel Arab'ın *"Dön ve yeni baştan kıl; çünkü sen namaz kılmış olmadın"* hadisine getirdiği şerhi yorumlamasından hareketle müellifin kavme ve celsenin sünnet değilde vâcip olması gerektiğine hükmettiği söylenebilir.

Birgivî, Tirmizî'den naklettiği Hz. Peygamber'in kıyâmet günü ilk hesabı sorulacak amelin namaz olduğu, namazını düzgün kılan kimselerin felâha ereceği namazı makbul olmayan (fâsid) kişinin ise zarara ziyâna uğrayacağı meâlindeki hadisi aktardıktan sonra fesad-butlân farkı bağlamında hadisteki hükmü ele almıştır. Birgivî hadisteki fesâttan murad, namazın bâtıl sayılması (butlan) ise Ebû Yusuf, Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre ta'dil-i erkâna riayet edilmeden kılınan namazın bir felaket olacağını vurgular. Hadiste sözü edilen fesâdın kendisiyle arzu edilen ve ulaşılmak istenen vasfın değişmesi olarak zâhiri manasında anlaşılması durumunda ise Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre bir felaket kabul edilebileceğini ifade eder.

Namazın yukarıda ifade edildiği üzere fesat-butlan farkı sadedinde ele alınmasını yerinde bulmayan Ebû'l-Hasen es-Sindî ibâdetlerde bu ayrımın gözetilmediğine dikkati çekerek dolaylı olarak Birgivî'yi eleştirmiştir. Ebû'l-Hasen Sindî ibadetlerde fesâd ve bâtılın aynı anlamı ifade ettiğini ve buna bağlı olarak farzın bir cüzünün ifa edilmemesi halinde ibâdetlerin batıl fakat o ibâdetten beklenen vasfın yerine getirilmemesi durumunda ise mekruh sayılacağını belirtir.

Musa b. Ahmed Niğdevî'ye göre ise diğer mezhep mensupları ve Ebû Yusuf'un ta'dil-i erkânı farz addetmesi "Fâsid ve bâtıl aynı anlamdadır" şeklindeki görüşün doğal sonucudur. Ta'dil-i erkânın terk edilmesi, her ne kadar kullanılan kelime "fesedet (fâsid)" olsa da ibadeti bâtıl hâle getirir. Çünkü fâsid ve bâtıl terimleri onlara göre hem ibadet hem de muâmelât alanında aynı anlamda

kullanılmaktadır. Şarih Niğdevî ta'dîl-i erkâna vâcip diyenler için de bu hadisin delil olacağını düşünür. Hadiste geçen "fesedet" kelimesi ile ibadetin aslının yani farzlarının değil vasfının yani ta'dîl-i erkânının bozulduğunu kabul eder. Ancak Niğdevî ibadet ve muamelât konusundaki fesad arasında mukayese yaparak Hanefîlerin, fâsid ve bâtılın ibadette değil muâmelât konularında farklı anlamda olduğuna yönelik görüşünün dışına çıkmış görünür. Netice olarak yukarıda zikri geçen rivayetle alakalı şunu söylemek mümkündür: Birgivî, ta'dîl-i erkânın vâcipliğini ispat etmek için Hanefî mezhebinde bâtıl-fâsit özelindeki genel kabul gören kuraldan vazgeçmiş, Niğdevî'de Birgivî'nin metnine sâdik kalarak bu kanaati aynı doğrultuda şerh etmiştir.

Mezheb içerisinde ta'dîl-i erkânın Ebû Yûsuf'a göre farz olmasının delili olarak Ebû Hureyre'den (r.a) gelen *"Dön ve yeniden namaz kıl; çünkü sen namaz kılmış olmadın!"* mezkûr rivâyet zikredilmektedir. Ta'dîl-i erkânı vâcip olarak kabul eden Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed yukarıdaki zikredilen hadisin haber-i vâhid olması sebebiyle zannî olduğunu ifade ederek, sübûtu katî olan Kur'ân'a sübûtu zannî olan âhad haberin ziyâdesinin nesh olup, câiz olmayacağını beyan etmişlerdir. Zira Hanefî mezhebi alimleri bir hükmün konulmasından sonra o hükmün kapsamını daraltan ya da genişleten her türlü ziyâdeyi mevcut hükmü değiştirmesi nedeniyle nesh olarak kabul etmektedirler. Bu sebeple nesh için gerekli olan şartları ziyâde için de aramışlardır. İslâm hukukunda nesh için gerekli olan şartlar incelendiğinde ise genel kuralın şu olduğu görülmektedir; Bir delili ancak onun kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olan bir delil neshedebilir. Âhad sünnet ise, bilginlerin tercihe şayan görüşüne göre hiçbir Kur'ân nassını neshedemez. Çünkü kuvvetçe daha aşağı mertebededir. Aşağı mertebede olan üst mertebede olanı neshedemez.

Ebû Yûsuf'un kavme ve celsedeki itmi'nâna farz hükmünü vermesi ise, onun bu iki rüknü aslî rükün olarak kabul etmesinden ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in kavme ve celseye vâcip hükmünü vermesinden de bu ikisini zâid rükün olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Şarih Musa b. Ahmed Niğdevî'ye göre Ebû Yûsuf ve İmâm Şâfiî rükû, secde, kavme ve celsede yerine getirilen ta'dîl-i erkânın rükün oluşu hususunda sünen-i erbaa'da geçen İbn Mesud hadisine dayanmaktadırlar. Hadiste Hz. Peygamberin *"rükû ve secdeden tam olarak doğrulmayan kimsenin namazının kabul olmayacağını"* buyurması Ebû Yûsuf ve İmâm Şafiye göre ta'dîl-i erkânın rükün oluşuna delil teşkil eden rivâyetlerdendir. Şarih Niğdevî,

Allah Teâlâ'nın “*rükû ediniz secde ediniz*” âyetinden (Meryem, 19/59) yola çıkarak rükû ve secdenin hiçbir ihtilâf ve şüphe olmaksızın namazın bir rükû olduğunu ve bu ikisinin farziyyetinin fukahâ arasında şerî delillerden icma ile sabit olduğunu vurgulamıştır.

Netice olarak İmâm Birgivî, dört fiilde yani rükû ve secdelerdeki ta'dil-i erkân, rükû ve secdelerden başı kaldırmak, kavme-celse ve bu ikisindeki itmi'nânda sahih olan hükmün vâcip olduğunu tercih etmiştir. Birgivî, namaz kılan kimsenin bu dört fiilden birisini özürsüz terketmesiyle günah işlemiş olacağını ve namazı iade etmesinin vâcip olacağını beyan etmiştir. Ebu'l-Hasen Sindî ise kavme ve celsedeki itmi'nân da İmâm Birgivî'yle aynı görüşü paylaşırken, rükû ve secdedeki ta'dil-i erkân da İmâm Tahavî'nin delilinden istinbatla farz olduğu hükmünü savunmuştur. Muvazzihu'l-Mu'addil müellifi Niğdevî ise kaleme almış olduğu risâlesinde Birgivî ile yukarıda zikri geçen dört fiil hususunda aynı kanaatte olduğuna dair bir ifade kullanmamıştır. Şerhinde, Birgivî'nin kavme ve celsenin vâcip olduğu görüşünü aktarırken, bu kavlin onun görüşü olduğuna dair bir ifade kullanmıştır. Bununla birlikte Birgivî'nin ta'dil-i erkânın vâcpliğini ispat sadedinde getirdiği delilleri yoğun bir şekilde usûl açısından ele aldığı dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda Niğdevî'nin üzerine şerh yazmayı uygun gördüğü Birgivî'nin rükû, secde, kavme ve celsede itmi'nân vâciptir' görüşüne meylettiği ifade edilebilir.

5.2. Öneriler

Namazın rükûnlerinin hakkını vererek kılmak manasına gelen ta'dil-i erkânla alakalı tafsilatlı bir çalışmanın yapılmadığı ve bu alanda tez çalışmasının olmadığı gözlenmektedir. Bu çalışmamızda ta'dil-i erkân kavramını İmâm Birgivî'nin risâlesi ve şerhleriyle birlikte inceleme ve usûlî fıkıh açısından ele almaya çalıştık. Arıştırmamızda ulaştığımız neticelerden hareketle, önerilerimizi maddeler halinde şu şekilde belirtebiliriz:

1. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ibadetlerin yürütülmesi ve halkın manevi anlamda aydınlatılması hususunda etkili ve yetkili mercî olduğu izahtan varestedir. Bu nedenle yürütülen irşad ve vaaz programlarında, esnaf ve kahvehâne sohbetlerinde, gençlik merkezi ve okuma salonlarında namaz ibadetinin önemi

yanında bu vecîbenin hakkıyla yerine getirilmesi meselesinin daha sık bir şekilde gündeme getirilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. “Namaz yolda komaz” gibi halkın her kesiminin anlayacağı sade, anlamlı ve namaz vecibesinin yerli yerince eda edilmesine yönelik kısa ama öz olan ifadelerin, broşürlerin, kitapçıkların camilerin, kursların görünen yerlerine asılmasının farkındalık oluşturmaları açısından yararlı olacağını düşünmekteyiz.

3. Mübarek Ramazan ayı geldiğinde camilerin mahyalarına ta‘dil-i erkânı terketmenin zararlarıyla alakalı hadislerin koyulması ve cami görevlilerine yönelik mütemâdiyen konuyla alakalı seminerlerin yapılmasının namaz ibadetinin layıkıyla yerine getirilmesi ve halkın bilinçli bir şekilde ibadetlerini yerine getirmesi açısından güzel olacağını mütâlâa etmekteyiz.

4. Dini ilimlerde bir diğer yetkin ve etkin eğitim kurumu İlahiyat Fakülteleridir. İslâmî ilimlerin etraflıca konuşulup müzakere edildiği bu ilim meclislerinde belli aralıklarla namaz ve namazın hakkıyla yerine getirilmesi manasına gelen ta‘dil-i erkân hakkında sempozyumların düzenlenmesinin, öğrencilerin bu meseleye bütün yönleriyle vakıf olması açısından isabetli olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Buhârî, (1997). *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. (Cilt 4). (nşr. el-Hâc Ahmed Hulusi - el-Hâc Mustafa Derviş) İstanbul: Dersaadet.
- Ahmed b. Hanbel, E. A. (1983). *Müsned*. (Cilt 2). (thk. Semîr el Meczûb) Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Ahmed b. Hanbel, E. A. (1983). *Müsned*. (Cilt 3). (thk. Semîr el Meczûb) Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Apaydın, H. Y. (2019). *İslâm Hukuk Usûlü*. Ankara: Bilay Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2009). *Sıhhat*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 37, s. 110-111.
- Aydın, A. (2019). *Ebû'l-Hasen Es-Sindî'nin Birgivî'nin Eserine Yazdığı Menhelü'l-Hüdât İlâ Mu'addili's-Salât Adlı Şerhi Çerçevesinde Ta'dîl-İ Erkân Kavramı*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (62), 1690-1702.
- Ayengin, T. (2008). *Rükûn*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 35, s. 285-286.
- Arslan, A. T. (1992). *İmam Birgivi Hayatı Eserleri Ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Atar, F. (2013). *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aynî, B. (1990). *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. (Cilt 2). Beyrut: Darü'l-Fikr.
- Bağdâdî, İ. (1990). *Hediyyetu'l Arifîn*. (Cilt 4). İstanbul: Muessesetu't-Târîhi'l-Arabî.
- Begavî, H. M. (1983). *Şerhu's-sünne*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- Besyûnî, A. (1987). *İlmü'l-me'ânî*. (Cilt 1). Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr.
- Beyhakî, A. H. (2003). *Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Bihârî, M. A. (1904). *Müsellemü's-sübût*. (Cilt 1). Kahire: Matbaatül-Hasîniyye'l-Mısriyye.
- Birgivî, M. *Mihakkü'l-Mutasavvifîn ve'l-Müntesibîn*. Üsküdar Halk Ktp., Hacı Selim Ağa Böl., no: 1271, vr. 41a.
- Birgivî M. (1891). *Muaddilü's-salât*. el-Mektebetü'l-Ezheriyye. nr. 66181, vr. 1a-18b.
- Birgivî, M. *Nûru'l-Ahyâ ve Tuhfetü'l-Emvât*. Bayezid Ktp., Ali Emîrî, Arabî Böl., no: 786, vr. 69b.
- Birgivî, M. *Risâle fî'z-Zikri'l-Cehrî*. Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl, no: 771, vr. 29a.
- Birgivî, M. (2009) *İzhârü'l-Esrâr*. Beyrut: Darü'l-Minhâc.
- Birgivî, M. (1891) *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. İstanbul: Elhâc Hüseyin Efendi Matbaası.
- Birgivî, M. *el-Emsiletü'l-Fazliyye*. Princeton Üniversitesi Ktp., Yahuda Blm., nr. 1024, vr. 79b-91a.

- Birgivî, M. *İkâzu'n-nâimîn ve ifhâmü'l-kâsırîn*. Süleymaniye Ktp., Carullah Blm., nr. 702, vr. 80b-82a.
- Birgivî, M. *Kifâyetü'l-mübtedî*. Riyad Melik Abdülaziz Ktp., nr.1491, vr. 1b-22b; Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye Ktp., nr. 5275, vr. 39b-57a.
- Birgivî, M. *Şerhu'l-Ehâdîsi'l-erba'în*. Princeton Üniversitesi Ktp., Yahuda Blm., nr. 3792, vr. 32b-56b.
- Buhari, M. İ. (2001). *Sahihü'l-Buhari: Camiu'l-müsnedü's-sahih*. (thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır) Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât.
- Tâhir Buhâri, (1950). *Hulâsatü'l-fetâvâ*. el-Mektebetü'l- Ezheriyye, nr. 26789, vr. 24b.
- Cessâs, E. (1985). *el-Fusûl fî'l-usûl*.(Cilt 3). (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî) Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye.
- Cumeylî, A. (2022). *Şerhu Kelimetü't-Tevhîd*. Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD), 5 (11), s.89-122.
- Çelebi, K. (1306). *Mîzanü'l-Hak Fî İhtiyâr'l-Ahlak*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.
- Debûsî, (2001). *Takvîmu'l-Edille*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). *Kur'ân yolu Türkçe meal ve tefsir*. Ankara: Özgün Matbaa.
- Ebû Dâvûd, (2009). *Sünenu Ebî Dâvud*. (thk. Şuayb el Arnaût) Daru Risâleti'l-Alemiyye.
- Ençakar, A. (2020). *Birgivî Mehmed Efendi'nin Sarf İlmine Dair Görüşleri Ve Kifâyetü'l-Mübtedî İsimli Eserinin Tahkik Ve Tahlili*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Esbehânî, İ. (1993), *Tergîb ve Terhîb*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs.
- Güney, N. (2019). *Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivî'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri*. Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 6 (11), 24.
- Habbâzî, C. Ö. (1403). *el-Muğnî fî usûli'l-fikh*. (nşr. Muhammed Mazhar Beka) Mekke: Camiatü Ümmü'l-kura.
- Hamedân, H. (2016). *Tahkîku Mahdûdi Muaddili's-salât li-Birgivî*, Câmiatü'l Kudüs, Risâletü Macıstır.
- Hasenî, A. (1999). *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzır*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Hudarî, M. A. (1969). *Usûlü'l-fikh*. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübra.
- İbn Âbidîn, M. E. (1324). *Reddû'l-muhtâr'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Kahire: Darü's-Selam.
- İbn Hacer el-Heytemî, A. (1997). *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*. (thk. Abdülkadir el-Fâkihî) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Hümâm, K. M. (2012). *Şerhu Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbnü'l-Hümâm, K. M. (1983). *et-Tahrîr*. (Cilt 2). Beyrut: Dâru'l-fikr.

- İbn Huzeyme, M. İ. (1975). *Sahihu İbn Huzeyme*. (thk. Muhammed Mustafa A'zami. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- İbn Mâce, E. A. (2009). *Sünenü İbn Mâce*. (Cilt 5). (thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid) Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye.
- İbn Nüceym, (2013). *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-islâmî.
- İbn Nüceym, (2002). *en-Nehru'l-fâik*. (thk. Ahmed İzzu İnâye) Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbn Teymiyye, T. A. (2004). *Mecmû'u-fetâvâ*. Medine: Mücemme'u'l-melik fehd.
- İcî, A. (2004) *Şerhu Muhtasari'l-Münteha'l-Usûlî*. (thk. Muhammed Hasan İsmail) Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İmâm-ı Rabbânî, (2019). *Mektûbât*. (Cilt 3). İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- İsfahânî, R. (2009). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa.
- İsnevî, C. A. Ü. (2007). *Metâli'u'd-dekâik*. Kahire: Dâru'Şurûk.
- Kahraman, A. (2017). *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kahraman, A. (2010). *Ta'dîl-i Erkân*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 39, s. 366.
- Karâfî, Ş. (1347). *el-Furûk*. (Cilt 2). Beyrut: Âlemü'l-kütüb.
- Kâsânî, E. A. (2003). *Bedâiü's-sanâi' fî tertibi's-Şerâi*. (Cilt 1). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kazvînî, H. (1980). *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî) Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Kettânî, (1982) *Fihrisu'l-fehâris ve'l-esbât*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami.
- Kirmânî, Ş. (1981). *Kevâkibü'd-Derârî*. (Cilt 5). Beyrut: Daru ihyai't-Turasi'l-Arabi.
- Mâlik b. Enes. (1991). *el-Muvatta*. (Cilt 1). Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Martı, H. (2011). *Birgivi Mehmed Efendi*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.
- Medkûr, M. S. (1959). *Mebâhisü'l-hükm inde'l-usûliyyîn*. Kahire: Dâru'n-nehdati'l-arabiyye.
- Mevsilî, M. A. (1998). *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Molla Hüsrev. (1321). *Mir'âtü'l-usûl*. İstanbul: Dersaadet.
- Murâdî, M. H. (1301). *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî'aşer*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ.
- Mutarrizî (1979). *el-Muğrib fî tertibi'l-mu'rib*. Haleb: Mektebetü Üsâme b. Zeyd.
- Müslim b. Haccâc, E. (1955). *el-Câmi'u's-sahîh* (Cilt 4). (thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâki) Kahire: Matbaa İsa el-Babi el-Halebi ve şürekauhu.
- Nesâî, E. A. (2001). *es-Sünenü'l-kübrâ*. (thk. Hasan Abdülmün'im eş-Şiblî) Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

- Niğdevî, M. B. (1891). *Muvazzihu'l-Muaddil Şerhu Muaddili's-salât*. İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Özkan M. (2016). *xvi. Yüzyıl Osmanlı Alim ve Fakihî Muhammed Birgivi'nin Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*. Bursa: Emin Yayınları.
- Özşenel, M. (2014). *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- Pezdevî, A. (1994). *Kenzü'l-vüŷûl* (Cilt 1). (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî) Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî.
- Pezdevî, A. (2003). *Kitâb fîhi ma'rifetü'l huceci's-şer'iyye* (nşr. M. Bernard E. Chaumont) Kahire: el-Ma'hedü'lilmî el-Fransî el'l-âsârî's-Şarkıyye.
- Taberânî, M. S. el-Mu'cemü'l-evsat. (thk. Tarık b. Abdullah b. Muhammed b. Muâz) Kahire: Dâru'l-Harameyn.
- (1983). *Terâcimü a'yânî'l-Medineti'l-Münevvere fi'l-karni 12 el-Hicrî*, (thk. Dr. Muhammed et-Tûncî) Cidde: Dâru's-Şurûk.
- Tîbî, Ş. H. (1997). *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen Şerhu Hâşiyetü Mişkâtî'l-Mesâbîh*. (Cilt 1). (nşr. Abdülhamîd Hindâvî) Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ Elbâz.
- Tirmizî, M. (2015). *el-Câmi'u's-Sahîh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Sadrüşşerîa, U. (1971). *et-Tavzîh fî Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*. (Cilt 1). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Serahsî, M. E. (1993). *el-Mebsût*. (Cilt 1). Beyrut: Dâru'l-marife.
- Serahsî, M. E. (1993). *Usûlü'l-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Siğnâkî, H. H. (1997). *el-Vâfî fî usûli'l-fikh*. (Cilt 5) (nşr. Ahmed b. Mahmud el-Yemânî) Suudi Arabistan: Câmiâtü Ümmi'l Kurâ, Vizârü't-Ta'limi'l-Âlî.
- Siğnâkî, H. H. *en-Nihâye ale'l-Hidâye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru Osmaniye, no: 1768, vr. 6a.
- Sindî, M. S. (1775). *Menhelü'l-hüdât ilâ Mu'addili's-salât*. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 500, vr. 1a-41a.
- Sindî, M. S. (2022). *Menhelü'l-hüdât ilâ Mu'addili's-salât*. Britanya: Mektebetü İsmail.
- Şaban, Z. (2014). *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yargı, M. A. (2003). *Haneî Fıkıh Doktrinde Meşhûr Sünnetin Yeri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaşaroğlu, M. K. (2006). *Namaz*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 32, s. 350-357.
- Yüksel, E. (1992). *Birgivi*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 6, s. 191-194.
- Zâhidî, N. *Gunyetü'l-Münîye li-tetmîmi'l-ğunye*. Riyad: Camiatül melik suud, nr. 7382, vr. 17a-17b.
- Zerkeşî, B. (1992). *el-Bahru'l-muhîl fî usuli'l-fikh*. (thk. Ömer Süleyman el-Aşkar) Kuveyt: Vizârtü'l-evkâfi's-uûniyye.

Zeydân, A. (1979). *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*. İstanbul: İslâm Kitabevi.

Zühaylî, V. (1986). *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-fikr.

